

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Монографія

Бондаренко О. Г., Гольдберг Н. О.

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ
ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ,
ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО**

Монографія

Київ – 2025

УДК 343.98:343.615

Б81

Рекомендовано до друку Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Протокол № 6 від 17.07.2025 р.)

Рецензенти:

Мірошниченко С. С. – доктор юридичних наук, професор,

Курбатова І. С. – доктор юридичних наук,

Савка О.І. – кандидат юридичних наук, доцент

Бондаренко О. Г., Гольдберг Н. О.

Б81 Розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: монографія / за заг. редакцією доктора юридичних наук, професора В. О. Заросила та доктора юридичних наук М. І. Зубрицького. Київ: «Видавництво Людмила», 2025. 220 с.

ISBN 978-617-555-318-3

Монографія присвячена комплексному дослідженню теоретичних і практичних аспектів розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. У роботі розглянуто криміналістичну характеристику даного виду злочинів, проаналізовано їх правову природу, способи вчинення, обстановку та слідову картину, а також відомості про особу злочинця та потерпілого.

Автори детально висвітлюють особливості початкового етапу розслідування, типові слідчі ситуації, версії та методи планування розслідування. Значна увага приділяється тактико-криміналістичному забезпеченню проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. У монографії також розглядаються питання використання спеціальних знань під час розслідування цієї категорії злочинів.

Монографія містить практичні рекомендації для працівників правоохоронних органів щодо підвищення ефективності розслідування зазначеної категорії злочинів.

ISBN 978-617-555-318-3

УДК 343.98:343.615

© Бондаренко О. Г., Гольдберг Н. О., 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	5
Вступ	6
Розділ 1 Криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	9
1.1 Правова природа та стан наукових досліджень розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.....	9
1.2 Спосіб, обстановка та слідова картина заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	31
1.3 Відомості про особу злочинця та особу потерпілого	67
Розділ 2 Початковий етап розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	88
2.1 Початок досудового розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	88
2.2 Типові слідчі ситуації, типові версії та планування розслідування.....	105
Розділ 3 Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	124
3.1 Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	124
3.2 Тактико-криміналістичне забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.....	147

3.3 Використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого	166
Висновки	186
Список використаних джерел.....	191
ДОДАТКИ	191
Додаток А	209
Додаток Б.....	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДКР	Департамент карного розшуку
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	оперативно-розшукові заходи
СБУ	Служба безпеки України
СМЕ	судово-медична експертиза (дослідження)
СОГ	слідчо-оперативна група
СРД	слідчі (розшукові) дії
ст.	стаття

ВСТУП

На сучасному етапі реалізації основних конституційних положень щодо захисту людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканності й безпеки, що є найвищою соціальною цінністю, виникає велика кількість різноманітних проблем, однією з яких є захист людини від злочинних посягань на неї. Заподіяння тілесних ушкоджень є тяжким злочином проти особи. З часом удосконалюється злочинний механізм заподіяння тілесних ушкоджень, виявляються їх нові види та професійна спрямованість. Своєрідність злочинів даної категорії, її динамізм потребують адекватних засобів стратегічного й тактичного порядку боротьби з цим явищем, розробки відповідних наукових рекомендацій щодо ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами проти особи.

У 2004–2013 рр. у середньому 27 % усіх випадків заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень спричинили смерть потерпілого. Спостерігалася тенденція до зменшення кількості таких діянь. Так, їх кількість скоротилась з 1919 у 2003 р. до 698 у 2016 р., 613 у 2017 р. та 661 у 2018 р., тобто у 3 рази. Частка таких діянь серед всіх випадків спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження у 2008–2012 рр. коливалась в межах від 30 % до 34 %, потім скоротилась до 23 % у 2015 р., а у 2018 р. становила 27 %.

Якщо взяти статистику ближчу до сьогодення, то період воєнного стану, який розпочався у 2022 році, значно вплинув на структуру та інтенсивність вчинення тяжких злочинів, що передбачені ст. 121 КК України. За 2022 рік зафіксовано різке скорочення кількості проваджень, що частково пояснюється порушенням механізмів фіксації злочинів у прифронтових та тимчасово окупованих територіях, а також високою міграцією населення. Разом з тим, як свідчить звіт МВС України, у 2023 році зафіксовано 992 таких випадки, що на 38 % менше, ніж у довоєнному 2021 році. Але незважаючи на зниження кількості зафіксованих випадків, ефективність розкриття умисних тяжких тілесних ушкоджень із летальним наслідком залишається на хорошому рівні. У 2023 році, за даними Національної поліції України, рівень розкриття таких злочинів сягав 99 %, що свідчить

про підвищення результативності роботи правоохоронних органів в умовах надзвичайної складності та обмежених ресурсів [168].

Період 2023–2025 рр. характеризується частковим відновленням реєстраційної дисципліни та поступовим поверненням значень індикатора до довоєнного рівня. Це зумовлено як стабілізацією роботи органів досудового розслідування у звільнених регіонах, так і підвищенням ефективності міжвідомчої взаємодії при документуванні насильницьких злочинів [64].

У процесі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень потрібно звернути увагу і на складність розслідування, так як більшість цих злочинів вчиняються в стані очевидності. А така позиція призводить до зниження активності слідчих, неналежного виявлення та фіксації слідової інформації, допускаються слідчі помилки, збір доказів набуває тенденційного, частіше обвинувального характеру. При проведенні слідчих дій не досліджуються якісно та в повному обсязі усі обставини кримінального провадження, що призводить до необґрунтованих рішень, у результаті чого можливе порушення загальних принципів законності та незаконне притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Проблеми методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень певним чином досліджувались у вітчизняній криміналістиці. Сьогодні необхідним є вивчення проблем розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, запропонування практичним працівникам Національної поліції України певних алгоритмів дій, розробки нових методик розслідування.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних з методикою розслідування злочинів, внесли такі вчені-криміналісти України, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. Д. Басай, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, Т. В. Варфоломеева, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевський, О. Ф. Долженков, В. А. Журавель, В. П. Захаров, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, А. М. Кислий, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, О. І. Козаченко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, І. І. Котюк, В. С. Кузьмічов, В. В. Літвін, В. К. Лисиченко, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич,

Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, Ю. Ю. Орлов, М. М. Перепелиця, О. С. Саїнчин, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, В. Г. Хахановський, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін.

Протягом останнього десятиліття окремі питання розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, розглядались В. Г. Дроздом (2009), В. В. Логіною (2012), Т. О. Лускатою (2015), І. В. Загороднім (2018).

Разом з тим слід зазначити, що в криміналістиці відсутні достатні розробки щодо розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, і тому виникає необхідність формування та удосконалення окремих сучасних методик розслідування таких злочинів, розроблення типових дій працівників правоохоронних органів у певних ситуаціях.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

1.1 Правова природа та стан наукових досліджень розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого

Посягання на життя людини є одним з найбільш тяжких і небезпечних злочинів, оскільки вони наносять непоправну (незворотну) шкоду найвищій соціальній цінності – життю людини.

Основним завданням побудови правової України на сучасному етапі є захист прав та інтересів людини, її життя, здоров'я, честі та гідності. У Конституції нашої країни проголошено, що саме людина є найважливішою соціальною цінністю суспільства і держави. Значної шкоди цій соціальній цінності завдає злочинність, боротьба з якою залишається загальнодержавною проблемою. Велику небезпеку становлять злочини, що посягають на життя та здоров'я людини. Розслідування злочинів, пов'язаних із спричиненням умисних тілесних ушкоджень, обумовлено характерними рисами, які значно ускладнюють процес розслідування, що дозволяє віднести ці кримінальні провадження до підвищеної категорії складності [110].

У структурі судимості злочини проти життя та здоров'я особи займають близько 9 %. У 2018 р. зареєстровано близько 3,7 тис. тяжких тілесних ушкоджень та замахів (ст. 121 КК України). Водночас, на відміну від попередніх років, у 2018 р. спостерігалось незначне зростання чисельності злочинів проти життя та здоров'я особи. Цей показник збільшився порівняно з минулим роком на 2,3 % (2014 р. – 13,9 %; 2015 р. – 12,9 %; 2016 р. – 14,5 %; 2017 р. – 16,8 %) і становив 39 164. Слід відмітити, що відбулося зростання більшості основних злочинів цієї спрямованості.

Так, збільшилася чисельність випадків заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень (2130; +1,6 %), у тому числі тих, що спричинили смерть потерпілого (661; +7,8 %), тілесних ушкоджень

середньої тяжкості (3139; +2,0 %), побойів і мордування (1320; +62,0 %), погрози вбивством (1086; +17,3 %), катування (163; +98,8%) [14, с. 4–5; 27; 3].

Аналіз часових рядів індикатора, а саме кількість облікованих за останні 12 місяців кримінальних правопорушень за ст. 115-118, 121 КК України (очевидні умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження) в розрахунку на 100 000 осіб, показує відносну стабільність рівня зареєстрованих тяжких насильницьких злочинів у період до початку повномасштабної збройної агресії (2020–2021 рр.), коли значення коливались у вузькому діапазоні та відображали типовий для мирного часу рівень злочинності в цій категорії.

У 2022 році спостерігається помітний злам тренду, що пояснюється не стільки різкою зміною фактичної кількості скоєних діянь, скільки особливостями їх реєстрації в умовах воєнного стану. Серед ключових факторів: обмежена робота правоохоронних органів у зонах активних бойових дій; евакуація населення та зміна територіальної підсудності; перенесення частини кваліфікацій зі статей розділу II КК України («Злочини проти життя та здоров'я особи») до розділу XX («Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку») як воєнних злочинів; неповнота або затримка реєстрації кримінальних правопорушень у Єдиному реєстрі досудових розслідувань [59].

Ці фактори призвели до тимчасового статистичного зниження агрегованого показника на 100 000 осіб, хоча фактичний рівень насильницьких діянь міг залишатися вищим.

Складний процес становлення і розвитку суспільних відносин нерозривно пов'язаний із зміцненням законності та цілеспрямованої боротьби з негативними соціальними явищами, до числа яких відноситься і злочинність. Злочинність порушує правопорядок, посягає на життя, здоров'я, свободу і гідність громадян, перешкоджає проведенню соціально-економічних перетворень.

Сьогодні боротьба зі злочинністю набуває особливої актуальності. Структурна перебудова економіки, протиріччя і труднощі в соціальному, духовному житті, послаблення дисципліни і відповідальності сприяють зростанню протиправних діянь. Збільшується кількість вбивств, вимагань, розкрадань, хабарництва

та інших тяжких злочинів. Дії злочинців стають більш агресивними, жорстокими та організованими.

Успіх здійснення правоохоронними органами своїх функцій знаходиться у прямому зв'язку з використанням у їхній діяльності досягнень науково-теоретичного прогресу. Немаловажне значення в цьому відношенні належить юридичній науці і, зокрема, криміналістиці з її заключним розділом – методикою розслідування злочинів [143; 85–86; 88–91; 141].

Методика розслідування злочинів знаходиться в стані активного розвитку, в зв'язку з чим є певні труднощі під час її вивчення.

Відповідно до ст. ст. 3, 27 і 64 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Право на життя є невід'ємним правом людини і воно має бути непорушним. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [79].

Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – це один з найтяжчих злочинів проти особи.

Суспільна небезпека цього виду злочинів визначається не стільки їх поширенням, скільки тяжкими наслідками [141, с. 57].

В юридичному аспекті, під тілесними ушкодженнями слід розуміти протиправне й винне порушення анатомічної цілості тканин, органів потерпілого та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів [149, с. 280].

З медичного аспекту, тілесне ушкодження або травма – порушення структури функцій організму, що виникло під впливом дії одного чи декількох зовнішніх травмуючих факторів [200, с. 497].

Здоров'я прийнято визначати як нормальне функціонування тканин і органів тіла людини [109, с. 361].

Відповідно до частини першої статті 121 КК України тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження: 1) небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило 2) втрату будь-якого органу або його функцій; 3) психічну хворобу; 4) інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не

менш як на одну третину; 5) переривання вагітності; 6) непоправне знівечення обличчя [149, с. 221].

Кваліфікованими видами умисного тяжкого тілесного ушкодження (частина друга ст. 121 КК України) є його вчинення: 1) способом, що має характер особливого мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) на замовлення або 5) спричинення ним смерті потерпілого. Щодо останнього виду, то за наслідками виникає найтяжчий їх ступінь – настання фізіологічної смерті людини.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють: 1) діяння (дії або бездіяльність); 2) наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками у вигляді смерті [110].

Особливістю цього кваліфікованого виду умисного тяжкого тілесного ушкодження є те, що у ньому присутні два суспільно небезпечні наслідки (первинний – тяжкі тілесні ушкодження і похідний – смерть), психічне ставлення до яких з боку винних є різним. До заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження винний ставиться умисно, а до настання смерті потерпілого від такого ушкодження – необережно. При цьому особа, що заподіяла тяжкі тілесні ушкодження, усвідомлює можливість настання похідного наслідку в результаті настання первинного [44, с. 477].

На практиці є важливим і, як правило, становить особливу складність відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства або вбивства через необережність. Для відмежування вбивства від заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, слід ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел винного необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого злочину, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, попередню поведінку винного і потерпілого, їхні взаємовідносини.

Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій. При умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, у випадку ж тяжкого тілесного

ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, ставлення до настання смерті проявляється в необережності. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що пройшов з моменту нанесення ушкоджень і до смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має.

Коли усвідомлення настання смерті внаслідок заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у винного відсутнє, його дії слід кваліфікувати як вбивство через необережність. Зокрема, у випадках, коли особа, яка позбавила потерпілого життя внаслідок заподіяння йому тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), або ж не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість), її дії слід кваліфікувати як убивство з необережності [151, с. 239].

При вчиненні злочину посяганням на тіло людини об'єктом такого злочину не може бути визнане лише тіло людини чи її життя в біологічному розумінні або здоров'я в значенні відповідного стану всього організму. Життя і здоров'я як об'єкти кримінально-правової охорони можуть бути визнані об'єктом посягання лише з урахуванням усіх сторін однієї й тієї ж суспільної істоти, різноманітність ознак якої діалектично позначають поняття «людина» та «особа». Ці поняття охоплюють безліч особливостей, рис, ознак людини, які висвітлюють дві її головні сторони – біофізичну (жива біологічна особистість) і суспільну (сукупність суспільних відносин).

Виділити якусь одну з них (біологічну чи суспільну) можна лише умовно. Насправді ці дві сторони людини непорушно поєднані й становлять одне ціле. Тому загальне твердження про те, що закон про кримінальну відповідальність охороняє життя і здоров'я людини в її фізичному, біологічному розумінні, так само як і сукупність суспільних відносин, існуючих з приводу цих благ людини і спрямованих на їх охорону, правильне. Але при цьому важливо підкреслити і мати на увазі те, що без людини, як живої біологічної особистості, суспільні відносини не можуть існувати, тоді як у деяких (хоч і поодиноких) випадках суспільні відносини,

спрямовані на охорону життя і здоров'я певної особи, можуть бути скасовані, виключені за особливих, надзвичайних обставин (наприклад, стан необхідної оборони і т. ін.). У таких випадках життя в біологічному розумінні і життя як об'єкт кримінально-правової охорони не збігаються, бо немає суспільних відносин, які охороняють це життя.

В юридичній літературі досі залишається відкритим дискусійне питання щодо предмета злочинів проти життя, зокрема вбивства.

У великій кількості складів злочину закон передбачає кримінальну відповідальність за злочинний вплив на людину або за злочинне поводження з людиною. Різні види вбивств, підміна дитини, захоплення заручника, викрадення людини, торгівля людьми тощо, є злочинами, які можуть бути вчинені лише відносно людини. [155, с. 125-128].

М. Й. Коржанський вважає, що класифікація предметів злочину на людей, речі, тварини і рослини значною мірою полегшує встановлення видового предмета злочину, а він, своєю чергою, вказує на конкретний предмет злочинного впливу. Нічого не змінюється від того, що в багатьох складах злочинів немає вказівки на їх предмет. Вона відсутня у тих складах, у яких вплив на будь-який предмет означеного виду визнається рівноцінним для підстав кримінальної відповідальності. Наприклад, у статтях КК України про відповідальність за вбивство називається лише діяння та його наслідки. Наводити предмети злочину у цьому разі немає юридичного сенсу. У людини слід розрізняти її соціальну та біологічну сторони. Біологічне в людині – це предмет злочину, соціальне, її особистість – об'єкт [80, с. 135].

Так, у межах української кримінально-правової доктрини життя, здоров'я та гідність особи визнаються такими соціальними благами, що підлягають пріоритетному правовому захисту. Так, В. Ю. Коломієць підкреслює, що у злочинах, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону фізичної недоторканності особи, її здоров'я, а в окремих випадках — і гідності. Ці категорії не є абстрактними, а втілюють у собі ключові характеристики особистості, які забезпечують її повноцінну участь у суспільному житті [76].

У європейській правовій теорії поняття гідності людини виступає як центральний правовий і моральний принцип, який визначає межі застосування кримінального права. Зокрема, R. L. Holder у своїй статті наголошує, що гідність жертви має бути врахована як ключова цінність при участі в кримінальному провадженні, а сама особистість не може бути зведена до об'єкта кримінального впливу — вона є активним суб'єктом, гідним поваги і захисту [9].

К. В. Катеринчук зазначає, що виділення окремого об'єкта злочину лише з погляду життя або здоров'я особи є спрощеним підходом, оскільки ці блага охороняються законом у контексті соціальних взаємозв'язків. Посягання на них вбачається як порушення не просто фізичної цілісності, а системи відносин, що забезпечує можливість повноцінного життя в суспільстві [58].

Заподіяння смерті одній і тій же людині (наприклад, працівникові поліції) може бути різним злочином саме залежно від того, на які суспільні відносини було спрямоване посягання – на державну владу (ст. 112 КК України), на життя особи (ст. ст. 115–120 КК України), на авторитет правоохоронних органів (ст. 348 КК України) чи на безпеку дорожнього руху (ст. 286 КК України), або й зовсім не бути злочином (ст. 36 КК України).

Не можна визнати правильним протиставлення людини особі, на цій підставі виникає твердження, що закон про кримінальну відповідальність охороняє людину з боку її фізичної цілісності. Сама по собі фізична цілісність законом про кримінальну відповідальність не охороняється. Досить згадати суспільно корисну працю лікарів, щоб переконатися в цьому. Без урахування тих суспільних відносин, які утворені й існують у суспільстві для забезпечення фізичної цілості людини, неможливо обґрунтувати кримінальну відповідальність, зокрема за тілесні ушкодження, визначити їх правову кваліфікацію тощо [122, с. 18].

У дійсності закон про кримінальну відповідальність охороняє людину не тільки і не стільки як живу біологічну істоту, а головним чином як особу в її суспільному сенсі, як сукупність суспільних відносин. Поняття «людина» не відповідає за своїм змістом поняттю «об'єкт злочину». Тому в законі про кримінальну відповідальність поняття «людина» в значенні об'єкта злочину не

використовується. Найчастіше в цьому значенні використовується слово «особа», зокрема у ст. ст. 257, 115–120 КК України. Розділ II Особливої частини КК України так і називається «Злочини проти життя та здоров'я особи». Будь-яке посягання на тіло людини в розумінні окремої біологічної істоти визнається злочинним лише в тих випадках, якщо це посягання порушує існуючі в суспільстві відносини з приводу охорони цієї людської особистості. У всіх інших випадках таке посягання не є злочином.

Звідси треба зробити висновок, що людина, як біологічна одиниця, її існування, фізичний стан, тілесна недоторканність охороняються законом про кримінальну відповідальність не завжди. Кримінально-правовій охороні людина, її тіло, життя і здоров'я підлягають лише тоді, коли з приводу цих благ існують суспільні відносини, які утворюються в суспільстві для їх охорони. Якщо у деяких випадках цих відносин немає (скасовані, виключені законом), то людина, як біологічна одиниця, її тілесна недоторканність кримінально-правовій охороні не підлягають. З цього якраз і виникає правомірність заподіяння шкоди у стані необхідної оборони чи при затриманні злочинця (ст. ст. 36, 38 КК України) або у стані крайньої необхідності (ст. 39 КК України). Отже, посягання на тіло людини лише тоді є злочином, коли вона є суб'єктом певних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, а це посягання спрямоване на пошкодження цих суспільних відносин.

Життя кожної людини як об'єкт кримінально-правової охорони не має ніяких юридичних особливостей і відмінностей. Закон про кримінальну відповідальність однаковою мірою охороняє життя молодого юнака і безнадійно хворого чи старого, який доживає свій вік, видатної особи, героя чи негідника або завзятого злочинця. Така юридична оцінка життя має важливе значення для кваліфікації вбивства при помилці в потерпілому. Як правило, така помилка на кваліфікацію злочину не впливає, оскільки подібне посягання у всякому разі спрямоване на життя іншої людини [221, с. 119].

У випадках, коли потерпілий має ознаки, яким кримінальне законодавство надає підвищеного правового значення (зокрема, статус державного чи громадського діяча, представника влади, працівника правоохоронного органу, вагітної жінки або малолітньої

дитини), однак суб'єкт злочину перебуває в омані щодо наявності у потерпілого таких характеристик і, відповідно, не враховує їх у момент вчинення злочину, дії не можуть бути кваліфіковані за спеціальними кримінально-правовими нормами, що передбачають відповідальність за посягання на осіб із особливим статусом. У подібних ситуаціях підставою кримінальної відповідальності виступають загальні положення, що не передбачають спеціальних ознак потерпілого, оскільки суб'єктивна сторона складу злочину не охоплює відповідного ставлення винного до цих ознак. Такий підхід відповідає принципу особистої відповідальності та суб'єктивного ставлення до суспільно небезпечного діяння, про що наголошується і в працях вітчизняних учених. Зокрема, Р. В. Вереша підкреслює, що «визначальним для правильної кримінально-правової оцінки діяння є встановлення спрямованості умислу винного з огляду на характер об'єкта посягання та усвідомлення ним його особливих властивостей» [28].

Донедавна в медичній науці та судовій практиці настання смерті пов'язувалося з припиненням діяльності серця. Але розвиток медичної науки і техніки дав можливість поновлювати дихання і роботу серця навіть через тривалий час (були випадки через 2–3 тижні і навіть через місяць) після настання клінічної смерті. Тому тепер у медичній практиці настання смерті пов'язується не з роботою серця, а з незворотними процесами у головному мозку і центральній нервовій системі. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р. людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій [178].

Відповідно до п. 1 розділу 1 наказу «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини», затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я від 23 вересня 2013 року № 821, смерть мозку – повне та незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів. Смерть мозку прирівнюється до смерті людини [169].

З настанням смерті потерпілого посягання на його життя вважається закінченим, тобто воно містить усі ознаки складу

закінченого злочину. Якщо внаслідок посягання на життя смерть не настала, то злочин кваліфікується як замах на вбивство. При цьому треба мати на увазі, що посягання на життя може кваліфікуватися як замах на вбивство лише тоді, коли він був вчинений з прямим умислом, коли смерть потерпілого була бажаним наслідком для винного, коли заподіяння потерпілому смерті було метою дій винного.

Злочин може кваліфікуватися як замах на вбивство лише в тих випадках, коли винний передбачав настання смерті потерпілого, коли такий наслідок дій охоплювався його умислом. Тому погроза вбивством і заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, якщо у винного немає умислу заподіяти смерть, не можуть кваліфікуватися як замах на вбивство.

Ознаками, що свідчать про наявність у винного прямого умислу на вбивство, є: попередні погрози потерпілому, наявність конфліктних чи ворожих відносин між суб'єктом злочину та жертвою, спрямованість дій винного на життєво важливі органи, застосування засобів, об'єктивно небезпечних для життя (вогнепальна чи холодна зброя, отрута, інтенсивне фізичне насильство тощо), а також кількість і характер завданих тілесних ушкоджень. Важливим доказом прямого умислу також може бути поведінка винного після вчинення діяння або причини, з яких він припинив злочинні дії. Визначальним у такій ситуації є психічне ставлення винного до можливих наслідків своїх дій, а не лише об'єктивно насталі результати. У цьому контексті вбивство кваліфікується незалежно від того, коли настала смерть потерпілого, якщо завдані ушкодження за своїм характером є несумісними з життям. Аналогічні ознаки прямого умислу виділяються у працях українських учених, зокрема, Ю. М. Грошевого та Р. В. Вереші, які вказують на важливість оцінки суб'єктивної сторони злочину з урахуванням спрямованості дій винного, засобів їх реалізації та конкретної ситуації конфлікту [37, с. 147-150; 28, с. 88]. У правових системах деяких держав, зокрема Великої Британії, діє традиційне правило, згідно з яким особа не може бути притягнута до відповідальності за вбивство, якщо смерть потерпілого настала після закінчення одного року і одного дня від моменту заподіяння тілесних ушкоджень. Кримінальне

законодавство України не знає строків, по закінченні яких настання смерті не може кваліфікуватися як тяжке тілесне ушкодження. Судова колегія Верховного Суду України в ухвалі у справі П. зазначила, що за наявності умислу на завдання тілесних ушкоджень час настання смерті потерпілого не може впливати на кваліфікацію злочину [9, с. 103].

Для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві заподіяння смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [177].

Суб'єктивні ознаки злочину мають такі властивості, що один різновид вини охоплює інший, утворюється відповідна їх ієрархія, підпорядкованість. Тому визначення форми і виду вини має бути послідовним, щоб запобігти помилкам. Найбільш повні ознаки має прямий умисел, а тому він охоплює і побічний. Оскільки їхні інтелектуальні моменти тотожні (усвідомленість і передбачення), і відрізняються вони тільки вольовим моментом, то неважко помітити, що тут бажання охоплює допущення, тобто той, хто бажає певних наслідків своїх дій, безумовно і допускає настання їх, бо неможливо бажати чогось і не допускати можливості настання того ж.

Своєю чергою, побічний умисел охоплює злочинну самовпевненість, бо той, хто має умисел і відноситься байдуже до

настання шкідливих наслідків, водночас самовпевнено вважає, що шкідливі наслідки можуть не настати. Отже, утворюється відповідна система форм і видів вини, кожен різновид якої охоплює той, що розташований у цій системі нижче. В цілому вона має такий вигляд:

- 1) прямий умисел;
- 2) побічний умисел;
- 3) злочинна самовпевненість;
- 4) злочинна недбалість.

Практичне значення такої системи форм і видів вини в тому, що визначати їх у певній справі треба, починаючи зверху і йти донизу. На черговий нижній ступінь можна переходити лише тоді, коли буде одержано вірогідну відповідь щодо відсутності у діях винного вини попереднього ступеня. Наприклад, про побічний умисел можна ставити питання лише тоді, коли переконаємось, що діяння не було вчинене з прямим умислом, і т. ін.

При призначенні покарання відповідно до ст. ст. 65–69 КК України суди мають ураховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують (форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного умислу, тяжкість наслідків тощо), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Відповідно до ч. 1 ст. 64 КК України довічне позбавлення волі призначається лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, і за умови, що суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Призначення цього покарання повинне мотивуватись у вирокі з обов'язковим наведенням обставин, які, на думку суду, перешкоджають застосуванню позбавлення волі на певний строк. Якщо винуватими у вчиненні злочину визнано кількох осіб, яким призначається довічне позбавлення волі, у вирокі мають бути окремо наведені відповідні мотиви щодо кожної з них [177].

Не можна, зокрема, розглядати як умисне вбивство випадки, коли смерть потерпілого настала від ушкодження, одержаного при падінні від поштовху чи удару, якщо винний не бажав або свідомо не припускав настання таких наслідків. Такі дії, залежно від змісту суб'єктивної сторони злочину, можуть кваліфікуватись як убивство

через необережність чи як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи») [177].

Для встановлення ступеня тяжкості заподіяної шкоди здоров'ю необхідне обов'язкове проведення судово-медичної експертизи, яка повинна містити відповідні уніфіковані критерії для об'єктивної оцінки стану здоров'я. сьогодні судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень здійснюється на основі «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я від 17 січня 1995 р. за № 6 та зареєстрованих в Міністерстві юстиції 26 липня 1995 р. за № 255 [167], та згідно з Кримінальним [110] і Кримінальним процесуальним [112] кодексами України.

Ступінь тяжкості й характер тілесних ушкоджень визначаються з використанням трьох критеріїв: 1) патолого-анатомічного (медичного), який є головним. Береться до уваги міра прояву та характер негативних змін в організмі потерпілого, а саме – наявність чи відсутність небезпеки для його життя, розлад здоров'я, що може мати постійний чи тимчасовий характер; б) економічного (додаткового), який характеризує ступінь втрати працездатності; в) естетичного (додаткового), пов'язаного з наявністю чи відсутністю знівечення обличчя потерпілого. Він ураховується при вирішенні питання про наявність тяжкого тілесного ушкодження [92, с. 187].

Здоров'я людини є об'єктом конституційної правової охорони держави, оскільки здоров'я є невід'ємною частиною людини, якою вона має право володіти та розпоряджатися на власний розсуд з моменту народження й до настання біологічної смерті. Саме тому заподіяння тілесних ушкоджень є одним із найнебезпечніших злочинів проти особи. Найбільш поширеними наслідками злочину даної категорії є тілесні ушкодження, що заподіяли тяжку шкоду здоров'ю за ознакою небезпеки для життя в момент заподіяння.

Отже, увага науковців, яку вони приділяють методикам розслідування окремих видів злочинів у дослідженнях криміналістів, викликала накопичення теоретичних і емпіричних знань, що сприяло інтенсивному розвитку криміналістичних знань. У результаті оптимального їх використання збільшується кількість

та якість розслідуваних злочинів, у тому числі й заподіяння тілесних ушкоджень. Але, враховуючи постійне оновлення злочинцями способів вчинення та методів приховання слідів заподіяння тілесних ушкоджень, методика розслідування даної категорії потребує вивчення та вдосконалення відповідно до сучасних реалій.

Важливе місце в розробці окремих методик розслідування різних видів злочинів відводиться криміналістичній характеристиці, яка безумовно потребує постійного оновлення, тому необхідно розглянути її історичний аспект і сучасний стан.

У практичній діяльності криміналістика широко використовує знання з інших галузей науки, зокрема, судової медицини. Тому історія її розвитку демонструє, що використання спеціальних медичних знань у процесі розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи має глибокі історичні корені. Так, ще у VI столітті в Китаї з'явилися перші трактати, присвячені судовій медицині, а у 1247 році було видано знаменитий збірник «Сі юань лу» («Очищення несправедливості»), що містив рекомендації щодо встановлення причин смерті та аналізу тілесних ушкоджень. У Європі одним із перших правових актів, який передбачав офіційне залучення медиків до кримінального провадження, був указ Папи Римського Інокентія III 1200 року, який зобов'язував родичів померлого звертатися до лікарів для з'ясування обставин смерті. Подальший розвиток інституту судово-медичної експертизи відбувався на основі нормативного закріплення. Зокрема, у 1532 році у «Кароліні» — кримінальному кодексі Священної Римської імперії — вперше було встановлено обов'язковість участі лікаря в розслідуванні злочинів, що посягають на життя і здоров'я людини [114, с. 116].

Історія судової медицини тісно пов'язана з практикою слідства і історичний аналіз це підтверджує. Ми бачимо, що медичні знання в кримінальному процесі використовувалися значно раніше, ніж їх було формально регламентовано, що зумовлено потребами слідчої практики в об'єктивному встановленні причин смерті та характеру тілесних ушкоджень [70, с. 12].

У європейських юридичних дослідженнях життя, здоров'я та гідність людини розглядаються не як автономні, ізольовані цінності

— а як невід’ємні частини соціальних відносин, які охороняються кримінальним правом. У статті «*Protection of social values and relations protected by criminal law*» Laura-Roxana Popoviciu обґрунтовує, що об’єктом кримінального права мають бути саме суспільні цінності і правовідносини, а не абстрактні характеристики людини. Правові норми спрямовані не тільки на стримування посягань, але й на підтримку тієї сукупності відносин, які забезпечують розвиток суспільства. Поповічу показує, що криміналізація має базуватися на концепції захисту Rechtsgüter — соціальних благ, серед яких гідність і фізична недоторканність виступають ключовими. Таке розуміння підтверджує позицію, що життя і здоров’я людини не можуть бути визнані предметом злочину як абстрактні одиниці, — вони набувають статусу правових об’єктів лише в системі суспільних взаємовідносин [5].

Історія становлення криміналістичних методик розслідування злочинів проти життя та здоров’я особи в Україні тісно пов’язана з науковою діяльністю В.П. Колмакова. У 1941 році ним була захищена одна з перших на території України наукова праця з цієї тематики — «Методика розслідування справ про вбивства з розчленуванням трупа», в якій досліджено не лише методи виявлення та документування обставин такого злочину, але й способи маскування та приховування частин тіла, а також підходи до встановлення особи загиблого. Надалі, у 1962 році, В.П. Колмаков став автором першої в Україні докторської дисертації, присвяченої цій проблематиці, в якій уперше системно викладено методику розслідування та профілактики злочинів, що посягають на життя [68 с. 94-96].

Робота В.П. Колмакова стала теоретичною платформою для розробки багатьох окремих методик, зокрема для розслідування вбивств, що супроводжуються знищенням або приховуванням трупа. Практичний зміст цієї праці охоплював також принципи участі громадськості, особливості висунення слідчих версій, специфіку експертиз і профілактичні аспекти криміналістичної діяльності» [67 с. 134-136]. Ці підходи стали основою для подальшого розвитку криміналістичних методик і до сьогодні зберігають практичну цінність.

Вагоме значення для становлення методики розслідування окремих видів злочинів має докторська дисертація О. М. Колесніченка «Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений», захищена у 1967 році. У цій роботі автор уперше системно обґрунтував місце й роль методики в системі криміналістики, визначив її предмет, структуру та завдання. Важливою науковою новелою стала розробка та введення до наукового обігу поняття «криміналістична характеристика злочину», яка включає в себе систему типових елементів, що мають значення для організації розслідування. У праці також подано класифікацію способів вчинення й приховування злочинів, запропоновано поняття слідчої ситуації та її структури, визначено механізми висунення та перевірки версій, окреслено взаємозв'язок слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Окрему увагу приділено ролі громадськості та профілактичній діяльності слідчого [75].

Вчені криміналісти продовжували досліджувати основні проблемні питання криміналістичної науки, враховуючи потреби практики, але через обмежений обсяг нашого наукового дослідження ми не можемо простежити весь генезис криміналістичного наукового забезпечення розслідування злочинів. Крім того, дана проблематика детально досліджена в роботах таких науковців, як Батюк О. В. [121], З. І. Митрохіна [145], В. І. Бояров [25], В. Г. Дрозд [43], І. В. Загородній [55], А. В. Іваниця [58], А. В. Іщенко [60], Н. С. Карпов [62], Н. І. Клименко [66], В. К. Лисиченко [120], І. І. Митрофанов [144], О. М. Самойлова [189], Ю. М. Черноус [213]. Більш детально зупинимося на деяких роботах, що присвячені темі нашого дослідження.

У 1960-х роках тематика вбивств залишалася одним із найактуальніших напрямів криміналістичного дослідження у Європі, зокрема в Польщі та Німеччині. Так польський науковець Т. Конопка у роботі «Homicides with corpse dismemberment in the material collected by the Department of Forensic Medicine, Krakow, Poland» аналізує процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування випадків умисного вбивства, де використовуються методи тактичного забезпечення правильного документування місця злочину, проведення морфологічного дослідження трупа та

криміналістичне профілювання злочинців у складних ситуаціях [4]. У Німеччині фахівець криміналістики Ганс Гірод (Hans Girod) у серії дисертаційних досліджень 1970–1983 рр. розробив підходи до ідентифікації невідомих трупів, методів освіти слідів, виявлення *tötungsdelikte mit opferbeseitigung* (вбивства з прихованням жертви), а також до інтеграції медичних знань із кримінальним розслідуванням [1]. Обидва підходи — польський і німецький — посилили міжнародні методики розслідування вбивств, актуалізуючи криміналістичну характеристику злочину як інтегративний продукт міждисциплінарних знань.

Подібні криміналістичні дослідження проводилися й в Україні. Зокрема, у статті К. С. Тищенка «Інсценування самогубства через повішення: виявлення ознак, особливості окремих слідчих (розшукових) дій» охоплено аналіз типових ознак інсценування повішання, а також описано тактичні дії слідчого на місці події для виявлення ознак втручання в обставини смерті [206]. Крім того, у роботі А. В. Козієнко «Методика розслідування умисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті» всебічно розглянуто специфіку слідчої діяльності у випадках, коли смерть особи подається як результат випадкової загибелі на коліях або самогубства. Автор систематизує типові моделі поведінки злочинця, який намагається приховати умисне вбивство шляхом інсценування падіння під потяг, зіставляє характерні ознаки таких злочинів із реальною інформацією, що може бути отримана під час огляду місця події, проведення судово-медичної експертизи та допитів [73].

Отже, вищезазначеними авторами розглянуто проблемні питання методики розслідування вбивств, здійснено кримінально-правовий аналіз досліджуваного злочину, початковий етап розслідування, планування та тактику проведення окремих слідчих дій, профілактичні дії слідчого щодо попередження аналогічних злочинів.

За останні 20 років минулого століття науковці, зосередившись на різнопланових аспектах розслідування вбивств, захистили понад 20 дисертаційних робіт даної тематики. Що ж стосується проблем розслідування тілесних ушкоджень, то їх кількість мізерна.

Як показує проведений аналіз дисертаційних досліджень з методики розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, науковці здебільшого зосередили увагу на розробці криміналістичного забезпечення розслідування вбивств, а розслідування тілесних ушкоджень не знайшло свого гідного відображення в роботах науковців, хоча також є складним і багатогранним злочином.

У 2009 році В. Г. Дрозд захистила дисертаційне дослідження «Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень». У дисертації на монографічному рівні досліджено актуальні теоретичні, практичні та правові аспекти організації та тактики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень. Проаналізовано поняття тілесних ушкоджень, висвітлено кримінально-правову та криміналістичну характеристику заподіяння тілесних ушкоджень. На основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених визначено слідчі ситуації та напрями їх вирішення, розкрито особливості проведення основних процесуальних і слідчих дій, форми взаємодії слідчого з іншими суб'єктами доказування. Розроблено алгоритм дій слідчого при розслідуванні злочинів про заподіяння тілесних ушкоджень. Значну увагу у роботі приділено практичним проблемам розслідування злочинів даної категорії. Визначено помилки, які мають місце в процесі розслідування таких злочинів, й запропоновано заходи щодо їхнього усунення [42, с. 17].

Зміст завдань нашого дослідження доповнюють результати дисертаційної роботи В. В. Логінової «Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень» (2012 р.), де узагальнено результати дослідження практики розкриття та розслідування заподіяння тілесних ушкоджень. На основі аналізу наукових праць, вивчення слідчої та судової практики, статистичних даних МВС України розроблено основи криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, виділено її структурні елементи, розкрито способи вчинення, знаряддя злочину, висвітлено основні ознаки особи злочинця та потерпілого, типову слідову картину, що формується на місці події.

Головною ідеєю роботи є розробка теоретичних засад і вдосконалення методики розслідування заподіяння тілесних

ушкоджень, розроблення алгоритму дій слідчого залежно від слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування. Розкрито зміст початкового та наступного етапів розслідування, особливості порушення кримінальної справи, типові слідчі ситуації, алгоритм і тактику проведення слідчих дій та використання спеціальних знань при розслідуванні заподіяння тілесних ушкоджень [128].

Безпосередній інтерес до теми нашої роботи представляє захищене Т. О. Лускатовою у 2015 р. дисертаційне дослідження «Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого», в якому розкрито теоретичні та практичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. На основі аналізу наукових джерел, анкетування працівників органів внутрішніх справ, вивчення судово-слідчої практики розроблено структуру криміналістичної характеристики вказаного злочину, класифіковано способи його учинення. Охарактеризовано ознаки осіб злочинця та його жертви, систематизовано матеріальні сліди, визначено обстановку, місце й час, мотиви діяння. Сформульовано типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування та розроблено програми дій, спрямовані на їх вирішення. Увагу приділено тактичним особливостям проведення допитів осіб з різним процесуальним статусом, слідчих експериментів для визначення обставин і механізму спричинення тілесних ушкоджень, окремим аспектам призначення судових експертиз [136].

У 2018 році І. В. Загороднім захищено дисертацію «Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень», яка є одним із перших після прийняття нового КПК України спеціальним комплексним дослідженням розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. У роботі розглянуто сучасний стан наукового забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, та виокремлено комплекси невирішених проблем. Розроблено класифікацію злочинів цієї категорії з урахуванням криміналістично значимих критеріїв. З урахуванням сучасної практики розслідування вказаних злочинів оновлено їх криміналістичну характеристику.

У 2024 році Л. Р. Кривдою захищено дисертацію «Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень». Дисертація є комплексним дослідженням можливостей, шляхів і засобів використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень має суттєву особливість, яка виявляється у тому, що способом їх вчинення є погроза застосування, у більшості випадків – застосування різних форм і видів насильства до особи потерпілого [82].

На основі наявних теоретичних напрацювань і матеріалів практики виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, визначено систему завдань, які підлягають розв'язанню, та відповідних алгоритмів їх вирішення для кожної ситуації.

З урахуванням положень оновленого кримінального процесуального законодавства розроблено систему обставин, які підлягають встановленню, що включає вісім блоків даних. Враховуючи зміни у системі слідчих (розшукових) дій, виокремлено тактичні особливості їх проведення та функціональне призначення під час розслідування кримінальних проваджень за злочинами цієї категорії. Окреслено систему негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час досудового розслідування таких злочинів, а також виокремлено відповідні завдання, що вирішуються за допомогою кожної з них.

Досліджено основні форми використання спеціальних знань під час розслідування та окреслено типове коло завдань, які вирішуються за допомогою конкретних судових чи криміналістичних експертиз [52, с. 18].

Методика розслідування тілесних ушкоджень розглядалася в навчальних посібниках і підручниках. Першу згадку про методику розслідування злочинів ми знаходимо у праці А. Вайнгарта. В своєму виданні *Kriminaltaktik* (1904) він запропонував одну з перших систематизованих методик криміналістичної тактики, що охоплює ключові аспекти розслідування злочинів. У роботі було викладено класифікацію типових злочинів, описано способи

вчинення кримінальних діянь, зокрема вбивств, засоби ймовірного знаряддя злочину, характер і механізм нанесення тілесних ушкоджень. Значну увагу автор приділив також алгоритмам дій слідчого, тактиці допиту та аналізу обстановки місця події. Ця праця стала підґрунтям для формування окремої наукової школи в криміналістиці, а її ключові положення згодом були адаптовані й розвинуті в концепції *Die Grundlage der Kriminalistik* у подальших дослідженнях [7].

Вагомий внесок у становлення теоретичних засад методики розслідування вбивств і тілесних ушкоджень зробив австрійський криміналіст Ганс Грос. У керівництві для слідчих, зокрема в главі X «Вбивства та тілесні ушкодження», автор подає розгорнуту класифікацію тілесних ушкоджень залежно від типу знаряддя злочину. Всі ушкодження умовно поділяються на дві великі групи: ті, що заподіяні холодною зброєю, та ті, що виникають унаслідок застосування вогнепальної зброї. Крім того, Грос ґрунтовно аналізує особливості огляду місця події, звертаючи увагу на механізм утворення тілесних ушкоджень, що виникають при удавленні, удушенні, а також описує характерні ознаки травм на трупах, знайдених у воді. Праця Гроса має не лише історичне, а й практичне значення, оскільки в багатьох аспектах його підходи зберігають актуальність для сучасної слідчої практики [2].

У результаті проведеного нами дослідження було встановлено, що більшість авторів підручників «Криміналістика» не розглядали методику розслідування тілесних ушкоджень, але практично в усіх виданнях включені окремі елементи методики розслідування вбивств.

У межах історичного розвитку української криміналістичної науки одним із перших джерел, у якому вперше викладено методичні засади розслідування тілесних ушкоджень, стало практичне видання професора судово-медичної експертної справи Миколи Сергійовича Бокаріуса — «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании» (Харків, 1925). Це практичне керівництво для слідчих мало на меті стандартизувати порядок первинного огляду трупа на місці події. У ньому розкрито особливості збирання слідів тілесних ушкоджень, класифікацію пошкоджень залежно від способу спричинення,

характеристику ран, синців, борозен, а також порядок залучення експертів до оцінки механізму травматизації на різних етапах досудового розслідування [20]. У той же час іншим важливим джерелом стає випущене в 1931 році видання «Криміналістика і науково-судебна експертиза» Бокаріуса. У ньому системно інтегровані процедури взаємодії слідчих і експертів, подано алгоритми порушення проваджень за фактами тяжких тілесних ушкоджень, зафіксовано тактику слідчих дій при огляді місця події та оформленні фактів тілесного ушкодження [19].

Таким чином, роботи Бокаріуса заклали методологічне підґрунтя для української практики і водночас попередили подальший розвиток криміналістики як навчальної дисципліни в Україні і в СРСР.

У світовій історії криміналістики важливою постаттю залишається французький судово-медичний експерт Огюст Амбруаз Таріє (Auguste Ambroise Tardieu), який у середині XIX століття розробив перші систематизовані підходи до опису тілесних ушкоджень, особливо у контексті випадків удушення, пошкоджень унаслідок падінь і дитячого насильства. Суттєвим є те, що підхід Таріє — емпірично обґрунтована класифікація ушкоджень, тактика огляду місця події і процедури оформлення травм — що стали основою подальших європейських підходів до слідчої методики тілесних ушкоджень і вбивств. Його системність і аналітична структура стали натхненням для класичних криміналістичних посібників наприкінці XIX – на початку XX століть [6].

М. В. Салтевський у підручнику «Криміналістика» розглядав методику розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, кримінально-правову й криміналістичну характеристику злочину, особливості порушення кримінальної справи даної категорії, тактичні основи розслідування та проведення слідчих дій [187, с. 344–358].

У підручнику «Криміналістика», підготовленому авторським колективом Національної академії внутрішніх справ, окремою главою розглянуто «Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень» [85, с. 447–462].

У монографії І. А. Строк «Основи методики розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного

душевного хвилювання», автор дослідив основи методики розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. Розкрили особливості огляду місця події, планування, напрацювання версій, тактики і методики розкриття та розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання щодо яких відсутня достатня кількість досліджень та узагальнення практики. Напрацьовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення дослідженої методики таких видів злочинів [198].

Отже, нами вивчено питання наукового забезпечення та стан теоретичної розробленості розслідування тілесних ушкоджень у навчальних підручниках і посібниках з криміналістики, починаючи з перших публікацій А. Вейнгарда, Ганса Гроса, інших робіт науковців, також розкрито сучасний стан наукової розробки даної проблематики. Систематизовані наукові здобутки вчених з проблемних питань розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи в умовах чинного КПК України надали можливість з'ясувати, що більшість дисертацій спрямовані на розроблення методики розслідування тілесних ушкоджень (І. В. Загородній, В. Г. Дрозд, В. В. Логінова, С. О. Сафронов, І. А. Строк), а окремим проблемним питанням розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, присвячено значно менше робіт (Т. О. Лускатова, Л. Р. Кривда,).

1.2 Спосіб, обстановка та слідова картина заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого

На сучасному етапі реалізації основних конституційних положень щодо захисту людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканності й безпеки, що є найвищою соціальною цінністю, виникає велика кількість різноманітних проблем, однією з яких є захист людини від злочинних посягань на неї. Заподіяння тілесних ушкоджень є тяжким злочином проти особи. З часом удосконалюється злочинний механізм заподіяння тілесних ушкоджень, виявляються їх нові види та професійна спрямованість. Своєрідність злочинів даної категорії, її динамізм потребують адекватних засобів стратегічного й тактичного порядку боротьби з цим явищем, розробки відповідних наукових рекомендацій

ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами проти особи [22, с. 273].

Криміналістична характеристика є важливим елементом у структурі методики розслідування злочинів. Дотепер криміналістична характеристика злочинів залишається предметом наукових спорів і досліджень. Визначення поняття криміналістичної характеристики відіграє важливу роль у науці. Розробка понятійного апарату є принциповим і важливим питанням для науки.

Багато криміналістів присвятили свої роботи дослідженню проблем криміналістичної характеристики злочинів. Тому, доцільно відзначити лише деякі з них, які представляють найбільший інтерес для нашого дослідження.

Вперше про криміналістичну характеристику злочинів і про її елементи висловлювався у своїх роботах А. М. Колесниченко [74]. Його теоретичну ідею підтримало багато вчених і тому питання про криміналістичну характеристику злочинів одержало свій подальший розвиток. Вчені-криміналісти, що досліджують проблеми криміналістичної характеристики, не завжди однотипно підходять до визначення її поняття і системи.

Після того, як А. Н. Колесниченко запропонував концепцію криміналістичної характеристики злочинів, це поняття було суттєво розвинено та деталізовано українськими криміналістами В. П. Бахіним та О. М. Васильєвим. У своїх дослідженнях вони зосередили увагу на уточненні складу та структури криміналістичної характеристики, а також на методологічному її застосуванні в межах розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, в монографії «Криміналістична характеристика злочинів» В. П. Бахін розглядає характеристику як інформаційну модель, що включає сукупність елементів: способи вчинення злочину, типові сліди, особу злочинця та потерпілого, обстановку події, а також взаємозв'язок між цими елементами [16]. О. М. Васильєв у своїх працях наголошує на функціональному значенні характеристики для формування типових слідчих ситуацій, вибору тактичних прийомів та планування комплексу слідчих (розшукових) дій. Їхні підходи суттєво вплинули на розвиток криміналістичної методики як практично орієнтованої науки [27].

Як ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації, що закономірно формується, і яка дозволяє прогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів, розглядають криміналістичну характеристику злочинів В. Г. Гончаренко, Г. А. Кушнір, В. Л. Підпалій. Науковці інтерпретують її як філософсько-логічну структуру типових зв'язків і джерел доказової інформації. До основних елементів цієї характеристики належать: вид злочину, спосіб його вчинення і приховання, джерела матеріальної й вербальної інформації, типові мотиви та коло потенційних осіб, причетних до події.

А. М. Колесниченко криміналістичну характеристику визначив як систему відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та слугує побудові та перевірці слідчих версій для рішення основних задач розслідування [74, с. 56]. До істотних ознак її змісту він відніс: відомості про криміналістично значимі ознаки злочину даного виду; систему відомостей, що включає дані про закономірні зв'язки між ознаками злочинів; систему відомостей, які слугують побудові та перевірці слідчих версій для рішення конкретних задач розслідування [74, с. 56].

І. М. Кубрак, розмежовуючи поняття криміналістичної характеристики на загальну криміналістичну характеристику злочинів і конкретну характеристику, що стосується окремого виду або групи схожих за кримінально-правовими ознаками, розглянув конкретну криміналістичну характеристику як систему відомостей про сукупність криміналістично значимих ознак, згрупованих залежно від типових особливостей виду, або групи злочинів і відображення сторін їхнього механізму в обумовлених життєвих ситуаціях і матеріальній обстановці, у яких вони відображаються [116, с. 16].

Серед сучасних українських вчених слід звернути увагу на роботу Єрмака О.В.. Його дослідження є прикладом нової криміналістичної думки, зорієнтованої на системність і практичне застосування. У своїй статті він запропонував оновлений підхід до структурування криміналістичної характеристики злочинів як цілісної інформаційної моделі. Він визначає її складовими типові

ознаки злочину, зокрема: спосіб вчинення, місце, обстановку, час, знаряддя, предмет посягання, а також дані про особу потерпілого. На думку автора, саме така структура відображає внутрішню логіку злочинної події та її доказове наповнення. Це дозволяє використовувати характеристику як основу для побудови слідчих версій та вибору ефективної тактики розслідування [47].

А. В. Старушкевич визначав криміналістичну характеристику злочинів як модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину [197, с. 30].

На переконання доктора юридичних наук О. О. Шкута, криміналістична характеристика злочинів – це система опису криміналістично значимих ознак події, що включає:

- способи підготовки,
- вчинення та приховування злочину;
- характер слідів;
- особу злочинця;
- мотив і мету;
- обстановку;
- умови скоєння.

На переконання О. О. Шкута, така модель інформаційно детермінована, зосереджена на типових рисах і виконує функцію «трафарета» для прогнозування доказів та вибору слідчих стратегій — водночас не ототожнюється з алгоритмом слідчих дій. Його погляд полягає в тому, що характеристика є абстрактною структурою, призначеною підтримувати розкриття, розслідування та профілактику злочинів, проте функціонально відокремленою від методики розслідування [222].

Слушною є думка В. К. Весельського, який вважає, що криміналістична характеристика злочину належить до основних положень методики розслідування, а стосовно конкретних методик певною мірою є основою їх побудови. Ця характеристика визначає найважливіші положення методики розслідування злочинів. Перебуваючи у складі криміналістичної методики, вона покликана виконувати функцію побудови оптимальних методів розслідування. Також науковцем зазначено, що для розробки методики розслідування злочинів важливо виявити не тільки структурні

елементи криміналістичної характеристики злочину, але і встановити існуючі між ними закономірні зв'язки [35, с. 95].

М. В. Салтевський зазначив, що криміналістична характеристика для методики розслідування злочину має важливе завдання, оскільки вона слугує вірогідною моделлю конкретного злочину, віднесеного до певного виду. Криміналістична характеристика – це видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів вчинення злочину та ін.) [186, с. 148–151].

Аналіз викладених вище визначень поняття криміналістичної характеристики злочину дає можливість виділити низку ознак, властивих якщо не всім, то більшості з цих визначень. Думки більшості авторів схожі в тому, що криміналістична характеристика злочинів це:

- 1) сукупність даних (відомостей), інформація про злочини, які характеризуються, і певні, пов'язані з ними явища;
- 2) сукупність (система) ознак властивостей, слідів, відношень злочину;
- 3) інформація, що має криміналістичне значення;
- 4) характеристика конкретного, реального злочину і наукова абстракція двох рівнів, яка виділяє типові ознаки певних категорій злочинів (видів і груп) і злочину взагалі;
- 5) важливий елемент окремої методики.

Дотепер немає наукового консенсусу й у визначенні структури елементів криміналістичної характеристики злочинів, є розходження й у загальному розумінні її змісту. Вчені звичайно включають у зміст криміналістичної характеристики загальний або відносно деталізований перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів. Здебільшого до нього входять дані про спосіб вчинення злочину і його приховування; дані про сліди злочину і місце їх знаходження; про особливості обстановки (умови), в якій відбувався злочин; про особу правопорушника; про особу жертви злочину (по деяких категоріях справ); про безпосередній об'єкт злочинного посягання.

Деякі автори відносять до елементів криміналістичної характеристики злочинів дані: про слідчі ситуації; про причини й

умови, що сприяють вчиненню злочину; про умови охорони від злочинного посягання безпосереднього предмета злочину; про мотиви та цілі злочину; про поведінку злочинця до та після вчинення злочину; про застосовування злочинцем засобів і джерела їх одержання, злочинних навичках і зв'язках; про поширеність злочинів даного виду; про основні напрями розслідування, класифікації злочинів даного виду та ін.

Проте, криміналістична характеристика складається саме в сфері такого об'єкта дослідження, як «злочин», а не «розслідування злочину». Тому було б правильно не включати в криміналістичну характеристику в якості елементів дані, що безпосередньо стосуються самої діяльності по розкриттю і розслідуванню злочину. Така позиція чітко визначає обсяг, межу поняття криміналістичної характеристики злочину [23, с. 145].

Зміст криміналістичної характеристики злочинів повинен містити в собі лише істотні криміналістично значимі, типові, взаємозалежні ознаки злочину, обумовлені практичною необхідністю.

Отже, криміналістичну характеристику можна розглядати як науково інтегровану, узагальнену інформаційну модель типових і усталених, взаємозалежних криміналістично значимих відомостей про певні злочини.

Будь-який злочин характеризується цілою низкою ознак, зв'язків і опосередкувань. Ця множина властивостей індивідуалізує його як одиничне явище. Водночас, в силу дії різноманітних закономірностей, у кожному злочинному діянні є і загальні з іншими злочинами риси. Безперечно, конкретний злочин потребує індивідуального підходу при його розслідуванні. Проте практика і результати наукових досліджень криміналістичної суті злочинів доводять, що масив видових (групових) злочинів має загальні, властиві усьому виду ознаки злочину. Отже, узагальнені істотні ознаки, виявлені у визначеного масиву злочинів, можна розглядати як ознаки кожного злочину. Наявність загальних ознак визначається складом злочину, законом діалектики, повторюваністю предметів, взаємозв'язком речей і явищ.

Виходячи з цього, структура криміналістичної характеристики злочинів складна, не повною мірою однакова для окремих видів і

груп злочинів. З погляду криміналістичної необхідності інтерес представляють такі види зв'язків елементів криміналістичної характеристики, що мають характер закономірностей, спираються на дані узагальнення практики. Значення цих зв'язків пояснюється тим, що елементам криміналістичної характеристики, відомим на початку розслідування, будуть відповідати інші, ще невідомі в даний момент розслідування елементи. Це буде сприяти процесу розслідування. Водночас залежно від виду злочину, форми вини, з якою він вчиняється, об'єкта посягання й окремих його особливостей, ті ж самі структурні елементи в характеристиках різних злочинів можуть бути різними за значенням. Так, наприклад, при розслідуванні крадіжок майна характеристика жертви злочину має менше криміналістичне значення, ніж при розслідуванні злочинів проти життя чи здоров'я.

Узагальнивши погляди науковців щодо криміналістичної характеристики, необхідно зазначити, що криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, – система криміналістично значимих елементів, які структурно пов'язані між собою та описують механізм вчинення злочину, розкриття яких сприяє вірному застосуванню криміналістичних методів, прийомів і засобів розслідування злочину, виявленню найбільш типових слідів, місць і способів його вчинення.

Своєю чергою, Т. О. Лускатова до структури криміналістичної характеристики вказаного різновиду злочинів включила такі елементи: особу злочинця; мотиви; способи підготовки, учинення та приховування; обстановку, місце й час; слідову картину злочину; особу жертви. В процесі побудови зазначеної категорії з'ясовано, що науковці не мають єдиного підходу щодо використання термінів «потерпілий» чи «жертва» для визначення відповідного елемента криміналістичної характеристики. Враховуючи надану у ст. 55 КПК України можливість визнання потерпілим у випадку смерті особи когось із числа її близьких родичів чи членів сім'ї, з метою уникнення термінологічної плутанини для користувачів розробленої криміналістичної характеристики, дисертантом як назву її елемента запропоновано термін «особа жертви». Спираючись на думку О. Н. Колесніченка про те, що у криміналістичних характеристиках

окремих видів діянь зв'язок «мотив–злочинець» розробляється при множині перших, визначено, що умисні тяжкі тілесні ушкодження зі смертю потерпілого спричиняються за наявності одного чи декількох одночасно мотивів з низки потенційно можливих, а тому «мотиви» як елемент пошукової спрямованості введено до складу криміналістичної характеристики вказаного виду діянь [136, с. 7].

На думку В. В. Логінової, найбільш типовими елементами криміналістичної характеристики заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є: 1) спосіб учинення злочину, в поєднанні зі способами готування і приховування заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого; 2) обстановка – місце, час, умови та інші обставини, що є типовими для обстановки вчинення злочину цієї категорії; 3) знаряддя і засоби вчинення злочину; 4) слідова картина вчиненого злочину або типові матеріальні сліди злочину та механізм їх утворення; 5) особа потерпілого; 6) особа злочинця [132, с. 34].

На нашу думку, криміналістична характеристика злочинів про навмисне заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень повинна включати такі елементи:

- місце, час, обстановка вчинення злочину;
- способи підготовки, учинення та приховування злочину;
- мотиви і цілі злочину;
- засоби вчинення злочину;
- слідова картина злочину;
- дані про особу, яка вчинила злочин;
- дані про потерпілого.

У 2004–2013 рр. у середньому 27 % усіх випадків заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень спричинили смерть потерпілого. Спостерігалася тенденція до переважного зменшення чисельності таких діянь. Їх кількість скоротилась з 1919 у 2003 р. до 698 у 2016 р., 613 у 2017 р. та 661 у 2018 р., тобто у 3 рази. Частка таких діянь серед всіх випадків спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження у 2008–2012 рр. коливалась в межах від 30,5 % до 33,7 %, потім скоротилася до 23,6 % у 2015 р., а у 2018 р становила 27,2 % [11; 57; 171].

Необхідно підкреслити, що у 2013–2018 рр. темпи скорочення таких посягань були помітно більшими, ніж темпи скорочення умисних вбивств. Це може свідчити про переорієнтацію слідчих органів на кваліфікацію все більшої кількості випадків спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, саме як умисних вбивств. Серед показників, що характеризують розподіл умисних тяжких тілесних ушкоджень, провадження за якими були направлені до суду, за кримінологічно значимими ознаками осіб, що їх вчинили, значними є частки діянь, вчинених особами у стані алкогольного сп'яніння та рецидивістами. Відсоток посягань, вчинених у стані алкогольного сп'яніння, протягом розглядуваних років постійно зростає. Якщо у 2002 р. він становив 35,1 %, то у 2010–2013 рр. перевищував 50 %, а у 2018 р. – 62,2 %, що у 4,7 рази перевищувало відповідний показник по всіх злочинах, провадження по яких були направлені до суду. Частка злочинів цього виду, вчинених особами, які раніше вчиняли злочини, зросла з 14,6 % у 2002 р. до 41,7 % у 2012 р., у 2013 р. становила 26,0 %, а у 2018 р. – 34,2 %. Це дещо менше, ніж по всіх злочинах, але показник є значним. Частка таких посягань, вчинених неповнолітніми та за їх участю і групами осіб, була незначною.

Одним із елементів криміналістичної характеристики злочинів є час і місце, обстановка їх вчинення. Обстановка вчинення злочину сьогодні є одним із основним елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину, в тому числі й заподіяння тілесних ушкоджень. Адже сам злочин, дії щодо його підготовки та приховування відбуваються у конкретних умовах місця, з його матеріальною обстановкою, в певний час, у відповідних природно-кліматичних умовах, побутових, виробничих та інших умовах, які об'єктивно існують незалежно від волі та поведінки осіб, і в цілому характеризують обстановку вчинення конкретного злочину.

В. В. Тищенко зазначав, що знання обстановки злочину дозволяє слідчому будувати версії щодо злочинця, механізму злочину, цілей і мотивів злочину. Також учений обстановку злочину тісно пов'язує з усіма компонентами злочинної діяльності та пропонує у структуру обстановки злочину включити наступні елементи:

- 1) часову характеристику розвитку події злочину;
- 2) просторову характеристику на всіх її етапах;

- 3) матеріальну обстановку місця підготовки, вчинення і приховування злочину (якщо вони не збігалися, не відбувалися в одному і тому ж місці);
- 4) погодні й інші природно-кліматичні умови;
- 5) поведінку учасників події;
- 6) соціально-побутові та психологічні відносини між учасниками події;
- 7) умови загального характеру, на фоні яких протікала злочинна подія (суспільні заходи, святкова подія і т. ін.);
- 8) обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину [208, с. 69–70].

Однак, не всі елементи обстановки вчинення злочину будуть мати однакове значення при розслідуванні злочинів, деякі з них взагалі не будуть містити ніякої інформації. Крім того, поняття обстановки вчинення злочину не слід звужувати лише до місця безпосереднього вчинення злочину, а варто розширити, починаючи з часу готування і до моменту приховування злочину, місця, де готується злочин, безпосередньо вчиняється і де приховуються сліди та наслідки злочинного діяння і т. ін., тобто включити всі можливі фактори та умови, серед яких знаходиться особа, яка має намір вчинити злочин, та які мають вплив на механізм слідоутворення.

Тому криміналістична характеристика тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, включає такі елементи обстановки вчинення злочину:

- час вчинення злочину, крім того, що він є елементом криміналістичної характеристики злочину, він також дозволяє встановити послідовність, розвиток різноманітних процесів і явищ. Це необхідно для точної реконструкції злочинної події, чіткого розмежування дій потерпілого, підозрюваного, встановлення можливості знаходження свідків у певний період часу на місці події та інше, і, як наслідок, правильної кваліфікації злочину та встановлення винної особи. Дану інформацію слідчий отримує як за допомогою допитів, так і під час проведення огляду місця події, матеріальна обстановка якої свідчить про давність учиненого діяння. Своєчасне проведення огляду місця події та правильний вибір

спеціалістів дозволить досить точно змодельювати ситуації, які розгорталися на місці події, визначити початок і закінчення дії, послідовність нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, де основними носіями інформації будуть фізичні та біологічні сліди, залишені учасниками події, та предмети. Інформаційними в даному сенсі будуть і висновки експертів за призначеними криміналістичними та судово-медичними експертизами;

- місце злочину має важливе значення в криміналістичній характеристиці заподіяння тілесних ушкоджень, оскільки – це місце підготовки, вчинення та приховання злочинних діянь особи й залишених нею у результаті злочину матеріальних слідів. Таким місцем може бути будь-який територіально виділений об'єкт матеріального світу – ділянка місцевості, житлові будинки та споруди, транспортні засоби, громадське місце та ін. Визначення місця злочину необхідне для припинення злочину, відшукування реальних матеріальних слідів і знарядь злочину, висунення та перевірки слідчих версій, правильної кваліфікації злочину, встановлення кількості осіб, які брали участь у події, та ін. Також місце злочину дає інформацію про особистість особи, яка вчинила злочин, її психічний стан, наявність наркотичного чи алкогольного сп'яніння, можливість вчиняти певні дії [148, с. 234–235].

Тобто, обстановка вчинення злочину як сукупність матеріальних об'єктів на місці події містить інформацію про учасників події та час, місце та інші обставини вчиненого злочину, що має важливе значення для розкриття і розслідування злочину.

У дослідницькій роботі І. В. Загороднього *«Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень»* вказує, що 58 % тілесних ушкоджень завдаються у житлових приміщеннях (злочинця чи потерпілого), 27 % — у відкритих громадських місцях, 6 % — на робочих або навчальних об'єктах, 3 % — у громадському транспорті, решта — у безлюдних місцях. Він також виокремлює криміналістичні критерії: місце й час скоєння, обстановку, спосіб дії, наслідки, соціально-демографічні характеристики учасників події та мотиви — усі ці елементи мають бути складовими

інформаційної моделі події, призначеної для ефективного розслідування [54].

На думку О. О. Щербатих, місцем вчинення злочинів зазначеної категорії є найчастіше жилі приміщення (55 %), загальнодоступні місця (44 %) та автомобілі (1 %) [54, с. 52; 225, с. 95].

Як показали результати дослідження С. О. Сафронова, 32 % навмисно заподіяних тяжких тілесних ушкоджень відбуваються навесні, 26 % – зимою, 23 % – влітку і 19 % – восени. Щодо астрономічного часу вчинення навмисних злочинів даної групи, було встановлено, що 36 % злочинів відбувається у вечірній час (із 18 до 22 год), 34 % – удень (із 10 до 18 год), 26 % – уночі (із 22 до 6 год), і 4 % – вранці (із 6 до 10 год) [190, с. 57].

Своєю чергою, Т. О. Лускатова зазначала, що протягом доби заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень, котре призводить до смерті потерпілого, частіше відбувається у вечірній (44 %) та нічний (36 %) час. Про схожі висновки свідчать і результати вивчення архівних справ (відповідно, 51,1 % та 20,9 %). Найбільша кількість посягань припадає на вихідні або святкові дні (50 %), менша – на п'ятницю або передсвяткові дні (33 %); найменша активність зловмисників спостерігається в інші робочі дні тижня (17 %). Найбільш криміногенним часом доби стосовно злочинів зазначеної категорії є час з 16 до 24 год (63 %). Найчастіше тілесні ушкодження спричиняють на власній території однієї зі сторін конфлікту (61,7 %), переважно у житлових приміщеннях (53,4 %). Жінки діють виключно на власній чи прилеглій до неї території [136, с. 8–9].

Результати досліджень з цього приводу є цілком закономірними, оскільки саме на вечірній час припадає найбільше міжособистісних конфліктів. З іншого боку, порівняно велика кількість тілесних ушкоджень, вчинюваних у денний час доби, може пояснюватись насамперед незайманістю працею або іншою суспільно корисною діяльністю все більшої кількості громадян, що створює додаткові умови для неконтрольованого проведення часу, сумісного пияцтва та міжособистісних конфліктів [53, с. 53].

У більшості випадків злочини мають одноразовий характер, злочинні діяння безупинні в часі. Одноразовим можна назвати злочин, вчинений в конкретний час, де злочинне діяння мало

разовий характер. Наприклад, засуджений К. у 23 год 05 хв вдарив кухонним ножом в область живота гр. Б. Нерідко зустрічаються випадки, коли визначена сукупність (множина) злочинних дій, що настають слідом одна за одною, безупинні в часі. Наприклад, гр. М. через неприязне ставлення завдав табуретом серію ударів потерпілій Т., заподіяв їй тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілої [101]. Такі діяння відбуваються у визначений проміжок часу – у період із 14 до 15 год. Рідше зустрічаються злочини, пов'язані з «розірваннями» у часі, із тимчасовими проміжками більш-менш тривалого характеру. Наприклад, гр. К. 11 і 13 серпня 2016 р. бив потерпілу К., чим заподіяв їй тілесне ушкодження середньої тяжкості. Або гр. О., після нанесення серії ударів потерпілій П., стала їсти і вживати спиртні напої, після чого знову продовжила побиття потерпілої.

Місце вчинення злочину можна розглядати з двох позицій:

1. Місце вчинення злочину, як природно-соціальні умови навколишнього середовища. За результатами досліджень, найбільша кількість тілесних ушкоджень – 51 % відбувається в житлових приміщеннях (квартира, будинок); 29 % – на вулиці, у провулках, у подвір'ях; 16 % – в інших приміщеннях (виробничих, навчальних, у під'їздах, прибудовах, підсобних помешканнях); 1 % – у публічних місцях (парк, зони відпочинку, вокзал); 1 % – на транспортному засобі; 1 % – у місцях проведення культурно-масових заходів (стадіон, клуб, дискотека, ресторан); 1 % – на відкритих ділянках місцевості (пустирі, посадки, поля і т.ін.).
2. Місце вчинення злочину – це місце, де безпосередньо було заподіяно тілесне ушкодження, що має умовні просторові межі, у зв'язку з тим, що вони визначаються, як правило, при провадженні огляду місця події. Вивчення й узагальнення судово-слідчої практики показало, що при навмисному заподіянні тілесного ушкодження частіше усього місце вчинення злочину обмежено невеличкою площею або визначається межами різних просторових ділянок. Рідше зустрічаються злочини, де місце його вчинення має великі просторові межі (наприклад, при заподіянні тілесного

ушкодження способом волочіння тіла людини, прив'язаного до транспортного засобу, що рухається). Ще рідше зустрічаються злочини, місце вчинення яких не визначається чіткою просторовою межею. Такі злочини відрізняються за способом заподіяння тілесного ушкодження (наприклад, коли особа стріляє з пневматичної рушниці з покрівлі свого будинку і влучає в око жертві, яка знаходиться на землі) або незвичайністю середовища, у якому вчинявся злочин (наприклад, заподіяння тілесного ушкодження в повітряному просторі при стрибку з парашутом).

І. В. Загородній встановив, що досліджувані злочини вчиняються переважно у жилих приміщеннях за місцем проживання злочинця чи потерпілого або поблизу від них (58 %), рідше – у громадських місцях, у тому числі місцях стихійного відпочинку громадян (27 %), за місцем роботи чи навчання злочинця і потерпілого (6 %), на об'єктах громадського транспорту (3 %), у безлюдних і малолюдних місцях (4 %). У контексті вивчення обстановки вчинення таких злочинів наголошено, що вони вчиняються, як правило, в умовах очевидності (близько 80 % опрацьованих кримінальних проваджень) [52, с. 7].

На основі вивчення кримінальних проваджень встановлено, що більшість тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, завдаються у містах – 29 %, у сільській місцевості – 16 %. Місця заподіяння можуть бути різними: місця для розваг і побутового обслуговування (22 %), місце проживання потерпілого або злочинця (19 %), парк, ліс (8 %), адміністративна будівля (4 %), інше, частіше безлюдне місце (2 %) (Додаток Б).

Злочини про навмисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження вчиняються в основному в умовах очевидності. Варто констатувати той факт, що в більшості випадків – 52 % є свідки – очевидці злочину, і вони раніше були знайомі або з жертвою або з особою, яка вчинила злочин, або з ними обома. Такі свідки, як правило, не є співучасниками злочину. Проте трапляється, що вони фізичними діями або вербально сприяють чи перешкоджають вчиненню злочину. Зустрічаються випадки, коли тілесна недоторканність свідка-очевидця спочатку була об'єктом посягання і йому завдали побої або легке тілесне ушкодження, а в подальшому

особа, яка заступилася за нього, стала або жертвою злочину, або особою, яка вчинила злочин.

Традиційно одним з елементів криміналістичної характеристики злочину є *спосіб вчинення злочину*. Тлумачення способу вчинення злочину в криміналістиці й у кримінальному праві неоднакове. У кримінально-правовому розумінні спосіб вчинення злочину належить до факультативних ознак об'єктивної сторони злочину. Факультативними ці ознаки вважаються у зв'язку з тим, що вони існують не у всіх складах, а лише там, де вони прямо зазначені в диспозиції відповідної статті КК і їх встановлення впливає на кваліфікацію злочину.

На думку В. П. Колмакова, спосіб вчинення злочину – це дія чи бездіяльність з метою досягнення злочинного результату, а також знаряддя і засоби вчинення злочину, обрані чи створені злочинцем для реалізації злочинного наміру: місце, час тощо. Крім того, спосіб приховування злочину ученим визначено як дії, спрямовані на маскування слідів злочину або їх знищення [181, с. 195].

М. І. Панов, проводячи дослідження з проблем способу вчинення злочину в кримінальному праві, розглядав його як визначений порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовуються особою при вчиненні навмисних або необережних злочинів, що супроводжуються із вибіркоким використанням засобів учинення злочину. Науковцем було відзначено, що спосіб вчинення злочину, виступаючи складовою частиною об'єктивної сторони злочину, водночас наповнений вольовим змістом й характеризується як зовнішніми (об'єктивними), так і внутрішніми (суб'єктивними) ознаками [147].

Проте, діяльність особи після вчинення злочину не можна розглядати як спосіб вчинення злочину, тому що будь-який злочин має момент початку і закінчення.

Наразі в криміналістиці до структурних елементів способу вчинення злочину традиційно входять:

- 1) спосіб готування;
- 2) спосіб вчинення злочину;
- 3) спосіб приховування злочину [88; 50].

Розглядаючи питання про спосіб вчинення злочину, необхідно керуватися криміналістичною специфікою, а також тим, що

фундаментальним аспектом тут є кримінально-правове поняття способу, «яке являє собою базу для криміналістичних досліджень і всіх інших наук кримінального циклу». Доцільно розглянути це питання шляхом аналізу складових частин перелічених вище структурних елементів способу вчинення злочину, за винятком способу приховування злочину через ту причину, про яку буде йтися нижче.

Визначено, що у переважній більшості випадків злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, заздалегідь не готуються, а є результатом раптового конфлікту (близько 85 % досліджених кримінальних проваджень). Підготовка до вчинення злочинів зазначеної категорії, як правило, полягає у: виборі та вивченні місця, часу і обстановки вчинення злочину; підборі потенційних співучасників; пошуку і пристосуванні знарядь злочину; готуванні автотранспортного засобу; маскуванні зовнішності; заздалегідь створення штучного алібі тощо. Встановлено, що тілесні ушкодження найчастіше завдаються шляхом використання саме фізичної сили злочинця (близько 55 % опрацьованих кримінальних проваджень): частіше – ударів руками і ногами, ударів головою жертви об тверду поверхню, стрибання на потерпілого, що лежить, рідше – шляхом поштовхів, кидків, больових прийомів, у поодиноких випадках – шляхом зштовхування з висоти, виштовхування з транспортного засобу, що рухається, тощо). Значна частина злочинів цієї категорії вчиняється за допомогою предметів, спеціально не пристосованих для цього, випадково підібраних злочинцем на місці вчинення злочину, а також різних предметів побутового призначення без внесення в них конструктивних змін (36 %). Значно рідше в якості знарядь злочину використовується вогнепальна зброя (7 %) [55, с. 8–9].

Чоловіки зрідка (13,4 %) здійснюють підготовку злочину, на відміну від жінок (0 %). Серед її способів використовуються: вибір жертви (4 %), підбір співучасників (4 %), розробка плану злочину (2,2 %), відшукування, пристосування й підготовка зброї чи інших знарядь (2,2 %), розподіл ролей між співучасниками (1 %) [136, с. 8].

У випадках, коли мають місце якісь підготовчі дії, то для них не характерна особлива ретельність підготовки. Головним чином це

стосується: підготування, пристосування та виготовлення знарядь вчинення злочину – 16 %; підбору співучасників учинення злочину – 18 %; вибору місця вчинення злочину – 9 %; вибору часу – 13 %; не готувалися до вчинення злочину 44 % злочинців (Додаток Б).

Дії по підготуванню знарядь і засобів вчинення злочину включають в себе їх підбір з метою використання для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому.

У злочинах про навмисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень типовими способами підготовки до злочину є:

1. Заволодіння засобами вчинення злочину. Слідчо-судова практика свідчить, що засоби заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути найрізноманітнішими. Способи заволодіння ними також різноманітні та багаточисленні. Серед них можуть бути і протиправні, наприклад, незаконне придбання вогнепальної, холодної зброї, отрутних або сильнодіючих речовин. Заволодіння засобами вчинення злочину може відбуватися безпосередньо в момент самої події злочину, або за якийсь час до цього. При цьому характерною для безпосереднього заволодіння засобами в момент події злочину є обставина залишення їх на місці вчинення злочину або користування ними після злочину (якщо немає стадії приховування). Як правило, ці засоби мають господарсько-побутове призначення або вони є іншими предметами навколишнього середовища. Зустрічаються випадки, коли особа заволодіває ними, беручи (відбираючи) у потерпілих або інших осіб, що виявилися учасниками події злочину. Дослідження показали, що 53,5 % тілесних ушкоджень заподіюються із застосуванням різноманітних засобів вчинення злочину. У цих випадках предмети господарсько-побутового призначення склали – 40 %; інші випадкові предмети навколишнього оточення – 8 %; холодна зброя – 3 %; вогнепальна зброя – 1 %; отруйні та сильнодіючі речовини – 1 % [190, с. 89].

Заволодіння засобами вчинення злочину завчасно до настання самої події злочину становить великий інтерес. Пов'язано це із з'ясуванням питання про намір особи. Заволодіння засобами вчинення злочину до початку події злочину в основному здійснюють особи, які очікують виникнення конфліктної ситуації і мають намір діяти певним чином. Вони перебувають у сварці або неприязних стосунках з іншою особою, прагнуть помсти,

підозрюють подружню невірність, або ними керують корисливі мотиви. Інтерес становлять випадки, коли заволодіння засобами здійснюється для так званого «віртуального» злочину. Ці засоби протягом певного часу носить з собою чи зберігає у себе особа, яка їх застосувала, про їхню належність їй можуть свідчити інші особи. Характерними в такій ситуації є показання обвинувачуваних, які заявляють, що берегли або здійснювали їхнє носіння з метою самооборони, про всяк випадок тощо. Дослідження показали, що заволодіння засобами вчинення злочину завчасно до події злочину здійснювалося у 8,2 % злочинів про навмисне заподіяння тілесних ушкоджень.

2. Пристосування засобів вчинення злочину як спосіб підготовки до вчинення злочину передбачає який-небудь спосіб видозміни, переробки предметів матеріального світу. Діяльність суб'єкта спрямована на предмети, вже наявні в нього, він ними володіє, але вони не пристосовані, не придатні для заподіяння тілесного ушкодження, або їхнє застосування не дасть бажаних результатів, наслідки їх застосування будуть не тими, якими їх очікує побачити особа, яка їх застосовує у якості засобу злочину, саме тому вона здійснює пристосування. Емпіричний матеріал досліджень показав, що пристосування засобів вчинення злочину може здійснюватися також на двох стадіях: 1) безпосередньо в момент події злочину (наприклад, відбивання дна скляної пляшки; 2) завчасно до події злочину (заточування ложки або напилка, оголення електричного кабелю, підпилювання сходинок східця тощо). Пристосування призводить предмет у такий стан, якій робить його придатним для виконання замислюваного злочину.

3. Виготовлення засобів вчинення злочину. Виготовлення означає створення предмета у вже придатному для злочину стані з метою за допомогою його застосування заподіяти тілесне ушкодження. Виготовлення здійснюється завчасно до події злочину. Наприклад, виготовлення сильнодіючої речовини, кастета, вибухового пристрою.

4. Змова на вчинення злочину. Цей спосіб підготовки зустрічається в усіх формах співучасті. Частіше змова має місце на стадії саме події злочину, і здійснюється без попередньої згоди та без розподілу ролей. Рідше зустрічаються випадки заподіяння

тілесного ушкодження за попередньою згодою, і ще рідше з розподілом ролей. Дослідження показали, що більшість злочинів – 94 % учиняється однією людиною, 5 % – двома особами, 1 % – трьома особами і більше. Характерним видом співучасті в цих злочинах є співвиконавство і підмовництво.

5. Створення умов, які сприяють учиненню злочину. Для цього способу характерні активні дії особи, яка готується до злочину. Особливість цього способу полягає ще й у тому, що особа зловживає довірою жертви злочину, обманює її, вводить в оману інших осіб. Цей спосіб підготовки часто охоплюється наміром на приховування злочину. Прикладами такого способу можуть бути: доведення жертви до стану алкогольного сп'яніння, що в подальшому забезпечить його загальмоване сприйняття дійсності, слабкий опір; заманювання жертви до безлюдного місця, або в місце, де є природний ландшафт (урвище, яма і т. ін.), або навколишнє середовище (відкритий каналізаційний люк, місток без поруччя і т.ін.) будуть сприяти заподіяння тілесного ушкодження; провокування жертви під будь-яким приводом виглянути в розкрите вікно, полегшивши тим самим для себе її виштовхування, тощо.

6. Очікування умов, які сприяли б вчиненню злочину. Цей спосіб відрізняється від способу створення умов пасивною поведінкою особи, яка готує злочин. Особа вичікує зручного випадку без втручання в хід подій, заздалегідь знаючи, або очікуючи настання якоїсь обставини, життєвої ситуації. Вичікувальну позицію в основному обирають особи, які вчинили злочин за мотивами помсти, неприязних стосунків. Прикладами цього способу можуть бути: очікування настання темряви, кінця робочого дня; очікування моменту появи жертви в якому-небудь певному місці; чекання моменту глибокого сну жертви тощо.

7. Інтелектуально-інформаційна підготовка може також бути способом готування до злочину. Наприклад, у випадках вивчення юридичної літератури або спеціальної літератури (наприклад, фармацевтичного довідника для одержання інформації про хімічний склад і властивості лікарського препарату), отримання консультацій (порад) в інших осіб тощо.

Таким чином, доцільно провести класифікацію різновидів способів, знарядь і засобів учинення умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, зокрема:

- 1) за формою діяння;
- 2) за методом діяння;
- 3) за методом впливу;
- 4) за кількістю способів;
- 5) за цільовим призначенням знарядь і засобів;
- 6) за порядком підготування, отримання та застосування знарядь і засобів.

Встановлення способу підготовки до злочину відіграє важливу роль у процесі розслідування. Спосіб підготовки, самотійно або в сукупності з іншими доказами, може прямо вказувати на суб'єктивну сторону злочину. З'ясування способу підготовки доцільно здійснювати також з метою виявлення додаткових відомостей, які стосуються обставин справи, виявлення латентного злочину, одержання відомостей, що являють собою оперативний інтерес.

Вивчена судово-слідча практика, з урахуванням криміналістичного значення, дозволяє виділити такі способи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого:

1. За формою діяння:
 - заподіяння тяжкого тілесного ушкодження шляхом дії, у тому числі неналежної дії (наприклад, надання неналежної медичної допомоги);
 - заподіяння тяжкого тілесного ушкодження шляхом бездіяльності. В основному, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, здійснюється в активній формі, першим способом.
2. За методом діяння:
 - заподіяння тяжких тілесних ушкоджень із використанням кліматичних умов, особливостей ландшафту, інших об'єктивних чинників (наприклад: хвороби потерпілого);
 - заподіяння тілесних ушкоджень за допомогою застосування різноманітних засобів вчинення злочину;

- заподіяння тілесних ушкоджень кінцівками, без використання засобів вчинення злочину, за допомогою застосування тільки фізичної сили;

- заподіяння тілесних ушкоджень за допомогою тварини.

3. За методом впливу:

- безпосередній вплив – спосіб із застосуванням фізичного або хімічного впливу безпосередньо на організм людини;

- опосередкований вплив – спосіб із застосуванням психічного насильства, що опосередковано заподіює тілесне ушкодження. Такі випадки одиничні й вони зустрічаються на практиці. На потерпілого здійснюється психічний вплив, і він самотійно чинить дію, що заподіює йому тілесне ушкодження (наприклад, примушування жертви вистрибнути з вагона поїзда, що рухається на великій швидкості).

4. За характером мускульно-фізичного впливу: удар, тиск, розтягнення, розрив, відривання, щипання, крутіння, ламання, поштовх.

Аналіз криміналістичної практики свідчить, що у значній кількості випадків умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень злочинці вдаються до використання підручних предметів. Так, відповідно до узагальнень, здійснених у методичних рекомендаціях Національної академії внутрішніх справ, у понад 50 % випадків тілесні ушкодження спричиняються руками й ногами без використання спеціальних знарядь. Натомість у решті випадків фігурують побутові предмети (молотки, пляшки, праски тощо), холодна зброя (ножі, кастети), а також технічні знаряддя або уламки матеріалів (труби, арматура, дроти), що застосовуються як засоби спричинення шкоди здоров'ю. Ці дані показують про необхідність детального аналізу характеру предметів, що використовуються при вчиненні злочинів, з метою правильної кваліфікації діянь, а також ефективного пошуку речових доказів під час огляду місця події. Правильна оцінка знарядь злочину дозволяє також формувати припущення щодо механізму дій та можливої поведінки злочинця [142].

Так, спосіб вчинення злочину це складна інформаційно-структурована система поведінки злочинця, яка включає операції підготовки, вчинення та приховування злочину. Згідно з

дослідженнями І. В. Гори, спосіб вчинення злочину — це не формальна фіксація окремих елементів, а динамічна конструкція, що формується в реальному просторі-часі й залежить від зовнішніх і внутрішніх умов: обстановки, засобів, мотиву та умислу винного. При цьому І. Гора чітко наголошує, що методика враховує випадки неповної структури способу — коли один чи два з елементів відсутні — що характерно для спонтанних чи неспланованих злочинів, зберігаючи при цьому аналітичну цінність поняття для побудови слідчих алгоритмів. Такий підхід сприяє більш гнучкому плануванню слідчих дій, побудові слідчих версій та ефективнішій організації досудового розслідування [34].

Залежно від способу заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому складається типова слідова картина на місці події. Адже між способом вчинення злочину і слідовою картиною є взаємозв'язок, за слідами на місці події можна визначити спосіб заподіяння тілесних ушкоджень і, навпаки, відповідно до способу — ми можемо спостерігати типову слідову картину, висувати версії та перевіряти достовірність показань [130, с. 479].

Питання слідової картини заподіяння тілесних ушкоджень є досить суперечливим і новим у криміналістичній літературі. Зазвичай більшість учених відносять слідову картину до числа елементів криміналістичної характеристики злочину та розглядають її з позиції матеріальної обстановки місця пригоди [183, с. 110].

Слідова картина злочину як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень має велике значення і часто виступає ключем до розкриття злочину. Оскільки вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм вчинення злочину, знаряддя заподіяння тілесних ушкоджень, кількість осіб нападаючих, дослідження виявлених слідів і речових доказів дасть змогу відповісти на багато питань, що виникають під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання потерпілого, свідків або злочинця, виявити сліди приховування злочину [183].

На місці події, вивчаючи слідову картину вчиненого злочину, є можливість перевірити наступні обставини (версії):

- 1) відповідно до способу, механізму та локалізації тілесних ушкоджень на тілі потерпілого виключити можливість їх

заподіяння потерпілим самому собі, наприклад, під час падіння тощо;

- 2) вивчивши характер слідів, перевірити можливість вчинення групового нападу на потерпілого, слідів боротьби чи самооборони;
- 3) відповідність локалізації тілесних ушкоджень на тілі потерпілого або нападаючого, їх показанням, а також реальному навколишньому оточенню;
- 4) відсутність на місці злочину слідів застосування або самого знаряддя заподіяння тілесних ушкоджень (слід пострілу, ножа, якоїсь перешкоди, ємності з-під кислоти тощо);
- 5) виявлені дані, що тілесні ушкодження були спричинені в іншому місці, ніж вказує потерпілий або нападаючий, про що свідчить відсутність слідів крові при пораненні, наявність інших, нехарактерних для даної події слідів – слідів пошкоджень на тілі потерпілого, нехарактерних для даної місцевості, слідів фарби чи іржі, хоча останні відсутні на місці події тощо;
- 6) перевірити можливість інсценування заподіяння тілесних ушкоджень, наприклад, з метою приховання іншого злочину, здобуття собі алібі, заради помсти, з корисливою метою (отримання страховки, грошової винагороди від «злочинця»), шляхом вивчення слідів крові, взуття, типових слідів, характерних для певного способу вчинення злочину.

Сліди злочину є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики злочину. Як зазначено М. В. Салтевським: «Сліди злочину – результат відбитка минулого, поданого в дійсності. Це ідеальні й матеріальні відображення, що є джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочину» [186, с. 142].

Особливість криміналістичного джерела інформації про заподіяння тілесного ушкодження є у слідосприймальному об'єкті – тілесній субстанції людини. Сліди, залишені на тілі людини, з позиції трасологічного інтересу, можна розглядати як:

- 1) зовнішні та внутрішні соматичні сліди;
- 2) такі, що змінюються (у тому числі й скороминущі) та стійкі соматичні сліди.

Сліди тілесного ушкодження можуть бути малопомітними через локалізацію у волосистій частині тіла, або перебування в складках шкіри. Як зовнішнім, так і внутрішнім соматичним слідам властива відносна змінюваність. Соматичні сліди можуть змінюватися в результаті регенерації чи субституції, природного процесу загоєння або патологічного розвитку, через медичне втручання. Розібратися в механізмі утворення соматичних слідів часом складно, тому що вони мають біологічну природу. Соматичні сліди утворюються через порушення структурних утворень організму або через порушення фізіологічних процесів у тканинах, що виявляється в утворенні різноманітних слідів – синці, садна, рани, вивихи суглобів, переломи кісток, опіки, розірвання чи розтрощення внутрішніх органів, відділення частин тіла.

Для даної категорії злочинів найбільш характерними є сліди механічної взаємодії на тіло як потерпілої особи, так і нападаючого, в результаті чого залишаються сліди крові як на самих цих особах, так і на їхньому одязі, знарядді злочину, на предметах навколишньої обстановки. При цьому не можна недооцінювати важливість таких слідів, так як їх наявність вказує на причетність до вчинення даного злочину конкретної особи, допомагає встановити місце заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому, а за характером розташування слідів крові можливе визначення механізму нанесення тілесного ушкодження. Сліди крові на тілі, одязі чи на предметах навколишнього середовища свідчать про положення тіла потерпілого в момент нанесення тілесних ушкоджень, час їх заподіяння, механізм і знаряддя злочину, а в деяких випадках слугують для його ідентифікації [129, с. 58].

На основі узагальнення кримінальних проваджень (Додаток А) з'ясовано, що під час дослідження слідової картини заподіяння тілесних ушкоджень в ході проведення слідчих дій виявлено та вилучено такі сліди злочину: 57 % – слідів виділень людського організму, слідів рук – 29 %, слідів ніг – 9 %, слідів транспортних засобів – 2 %. Характерними речовими доказами для даного виду злочину є одяг, взуття зі слідами крові та слідами, що залишилися в результаті використання знаряддя вчинення злочину, і були вилучені у 51 %. Тобто, враховуючи специфіку даного злочину при його вчиненні, часто залишаються сліди взуття злочинця, а ще

частіше – сліди його рук. Сліди рук залишаються як на знарядді вчинення злочину, так і на речах потерпілого, на предметах навколишньої обстановки. Типовими є сліди й біологічного походження – крові, слини, частини епітеліальної поверхні шкіри, волосся та ін. Також часто й саме знаряддя вчинення злочину може бути виявлено на місці заподіяння тілесних ушкоджень, це підтверджує той факт, що воно було вилучено у 43 % випадків (Додаток Б).

У ході дослідження криміналістичних характеристик умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень встановлено, що злочинці застосовують як спеціально виготовлені знаряддя (наприклад, холодну зброю), так і предмети побутового або господарського призначення. Останні часто використовуються спонтанно – кухонні ножі, інструменти, уламки меблів або будівельні матеріали. Ці предмети нерідко відіграють роль імпровізованої зброї, що ускладнює їх правову кваліфікацію. Зокрема, до побутових знарядь, що найчастіше фігурують у кримінальних провадженнях, належать столові ножі, сокири, викрутки, пляшки, лопати, уламки арматури [143].

За даними В. В. Логінової, вогнепальна зброя для заподіяння тілесних ушкоджень використовується рідше – лише у 2 % випадків. Для таких випадків характерним є використання як нарізної вогнепальної зброї (пістолети, револьвери тощо), так і гладкоствольної. У першому випадку зброя знаходиться у злочинця без законних підстав, часто є переробленою, що вже само по собі є злочином, а в другому випадку власники мають дозволи на зберігання мисливської рушниці. Автор звертає увагу на те, що при використанні вогнепальної зброї особа, яка має на меті спричинити тілесні ушкодження, завчасно до цього готується, у той час як в інших випадках умисел, як правило, виникає раптово і реалізується шляхом використання знаряддя, що було поряд [53; 130, с. 517].

Сліди на тілі можуть виникати як від впливу предмета на тіло, так і від впливу тіла на предмет. Наприклад, при падінні людини й ударі головою об цеглину або, навпаки, при ударі цеглиною по голові. У таких випадках сліди можуть бути подібними. Криміналістичне розуміння соматичних слідів у медичному і юридичному понятті будуть ушкодженнями. Тому ушкодження

можна розглядати як слід злочину, але не в його діагностичному або кваліфікаційному розумінні, а в трасологічному, де слід має властивості інформативності, індивідуальності й відносної стійкості. Аналіз спеціальної медичної літератури дозволяє охарактеризувати основні та найбільш істотні сліди злочинів щодо заподіяння тілесних ушкоджень.

Кожному пошкоджуючому тілесність людини чиннику властиві свої не тільки соматичні, але й інші сліди. Спосіб вчинення злочину і засобам злочину будуть відповідати сліди на тілі людини. Так, при ушкодженні тупим знаряддям травми характерними соматичними слідами є садна, синці, вивихи суглобів, переломи кісток, розтяг тканин м'язів, розірвання або розтрощення внутрішніх органів. Механізм утворення ушкодження виражається в ударі, тиску, ковзанні, розтягненні. Залежно від маси, щільності та форми, особливості поверхні, сили докладеної енергії буде залежати характер тілесного ушкодження. Ці чинники також впливають на можливість залишення слідів на одязі людини.

Регенерація – поновлення структур організму в процесі життєдіяльності та відновлення тих структур, які втрачені у результаті патологічних процесів. Субституція – неповна регенерація, зміна конфігурації поверхні контактного предмета, яким спричинялось ушкодження. Сліди на одязі людини мають властивість стійкості, для них характерним є більший ідентифікаційний період, ніж для соматичних слідів. Через свою еластичність тканини шкіри можуть бути непошкоджені. Якщо велика сила удару сконцентрована на малу площу ділянки тіла, то виникають переломи. Пошкоджуючий вплив тупого знаряддя травми із широкою площиною, як правило, призводить до утворення тріщин. При нанесенні ударів руками характерними слідами на тілі будуть садна, синці округлої або овальної форми. Крім того, від стиснення безпосередньо нігтями пальців рук можуть бути дуговидної чи півмісячної форми садни, а якщо тиск був подушечками пальців – синці. В особи, яка їх завдавала, в основному на тильній стороні пальців в області основної фаланги або середньої фаланги, у складках шкіри в області п'ясткових кісток, також можуть бути садна, синці або рани. У міжпальцевих

складках, у нігтьовому ложі або під нігтями можуть бути частинки засохлої крові.

Сильний удар у черевну порожнину, з урахуванням фізіологічного стану потерпілого, може призвести до мимовільного блювання. У деяких випадках спостерігається також виділення сечі або калу, що зумовлюється не лише отриманими ушкодженнями, але й дією психоемоційного чинника, зокрема сильного страху. Крім того, подібний удар здатен викликати розвиток травматичного шоку.

У випадках падіння на тверду поверхню характерною ознакою є двобічна локалізація тілесних ушкоджень. Зокрема, якщо перед падінням потерпілий отримав удар у обличчя чи грудну клітку, сліди цього будуть зафіксовані на передній частині тіла, тоді як ушкодження від безпосереднього контакту з поверхнею — на задній його частині. Водночас, коли падіння викликане поштовхом, а не прямим ударом, травми здебільшого концентруються на одному боці тіла, що наближає його до ознак випадкового падіння.

У сучасній українській криміналістичній науці детально розглядаються особливості механізму падіння потерпілих, зокрема осіб похилого віку, що має істотне значення під час розслідування фактів заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Так, О. М. Дуфенюк та співавтори зазначають, що характерними ознаками падіння є переломи кісток, що часто спостерігаються у громадян літнього віку внаслідок фізіологічних змін (зокрема, остеопорозу). Важливими є також контактні сліди на місці події — вм'ятини в ґрунті, залишки епідермісу, крові, волокон одягу, що можуть бути виявлені на проміжних виступах або амортизуючих перешкодах. Одяг потерпілого часто має характерні пошкодження — розриви як у місцях швів, так і поза ними. Такі дані дозволяють достовірно реконструювати обстановку події, з'ясувати механізм падіння та виключити чи, навпаки, підтвердити насильницький характер отриманих ушкоджень [45].

Форму рани обумовлюють поверхня та конструктивні особливості знаряддя травми. Поранення колючим клинком із гострими гранями лишає зіркоподібну рану, число променів якої відповідає числу граней клинка. Колючі рани залежно від конструктивних особливостей стержня колючого знаряддя будуть

або округлої, або щілиноподібної, або хрестоподібної форми. Через еластичність шкіри, після витягання клинка, тканини шкіри стуляються, і форма рани може не збігатися з формою поверхні колючого предмета, яким завдається ушкодження. Забруднена поверхня клинка може лишати обідок обтирання. При введенні голки в тіло людини, залишений слід у вигляді крапкової ранки може бути непомітним, а голка може переміщатися по тілу, викликаючи хворобливі відчуття в інших частинах тіла, куди вона не вводилася. Колючим предметом, що має велику довжину, можна заподіяти наскрізну рану, яка може бути схожа на вогнепальну.

При ушкодженні колючо-ріжучими предметами на тілі залишаються сліди у вигляді ран щілиноподібної форми, при розбіжності країв вона близька до овальної. Обидва кінці рани мають вид гострих кутів. Якщо колючо-ріжучий предмет має широкий обушок (затуплений край клинка), то один кінець рани буде округлений або мати П-подібну форму. При введенні або вийманні клинка колючо-ріжучого предмета, залежно від кута удару або тиску на лезо, може утворитися додатковий розріз. Забруднена поверхня клинка буде лишати периферичний слід на ушкоджених краях одягу жертви.

Рани, заподіяні рублячим знаряддям травми мають лінійну форму, рівні і гладкі краї з гострими кутами. Відрізняє їх від ушкоджень колючо-ріжучими предметами відсутність надрізів епідермісу по краях ран і характер ушкодження кісток. Рубана рана може мати подовжено-клиновидну форму, коли вона заподіяна п'яткою або носком клинка. При нанесенні удару сокирою під гострим кутом утворюється клаптева рана, удар під кутом може залишити плескату рану, це обумовлено силою удару.

Пилки лишають сліди на тілі у вигляді прямолінійних ран із нерівними осадженими краями. Проте, можуть зустрічатися сліди у вигляді колючих – неглибокі ранки, розташовані на одній прямій або ломаній лінії (залежно від розведення зубців). У таких випадках, механізмом заподіяння ушкодження був удар, а не зворотно-поступальний рух. В основах зубців пилки може знаходитися кров, тканина людини, волокна одягу.

При заподіянні тілесного ушкодження вогнепальною зброєю при пострілі в притул, вхідна рана більша за розмірами від кулі, через розриваючу дію газів. Краї рани хрестоподібні. Кіптява і частки згорілого пороху залишаються на одязі, поверхні шкіри, і можуть проникати в рановий канал. Краї вогнепальної рани окреслені обідком. Ворсинки одягу і волосся на шкірі людини при близькій дистанції пострілу присмалюються. При дистанції пострілу 1–5 м для рани характерна округла форма, діаметр котрої менший за діаметр кулі. Навколо вхідної рани спостерігається пасок осаднення і пасок обтирання, на якому знаходяться частки мастила, кіптяви, металу. Вихідна рана має в основному щілиноподібну форму та її розміри можуть перевищувати розміри вхідної рани. Дробова зброя може залишати відбитки від пижу.

При заподіянні тілесного ушкодження вибухом характерним буде закопчення, обпалення волосся, одягу, вторгнення в тіло часток вибухової речовини, що викликає опіки. Від ударної хвилі можуть бути ушкоджені внутрішні органи, лопнути барабанні перетинки. При відкиданні тіла вибуховою хвилею людина може вдаритися об різноманітні тупі предмети і, це, відповідно, залишить характерні сліди.

При ушкодженні електричним струмом характер ушкодження залежить від щільності контакту тіла з провідником. Щільний контакт утворює електричні мітки – сірувато-білі або блідо-жовті ушкодження, іноді може відшаровуватися епідерміс, нещільний – спалювання. Колір електричних міток залежить від металу, що входить до складу провідника й у електричній мітці може відбиватися форма провідника. Зустрічаються випадки нетипової електричної мітки у вигляді саден або синців.

При загальній дії на організм високої чи низької температури ніяких видимих слідів злочину може не бути, тому що процеси, що ушкоджують, відбуваються усередині організму. Локальний вплив утворює опіки. Дія гарячої рідини викликає обварювання, для якого характерними слідами будуть патьоки. При безпосередньому контакті з обпікаючим предметом, на шкірі утвориться опік за формою контактного предмета. Локальна дія холоду утворить обмороження, що може бути схоже на опік.

Асфіксія від удавлення руками лишає на тілі сліди у вигляді синців у місцях тиску пальців. Якщо задушення руками відбувалося шляхом закриття носа і рота, то садна і синці в жертви будуть локалізуватися в цій області обличчя. Від сильного тиску на губи, на «їхній внутрішній поверхні будуть ушкодження від зубів. На самому предметі, яким душили, можуть бути сліди крові від кровотечі з носа або губів, слинні виділення з порожнини рота, слизові виділення з носа.

При заподіянні тілесного ушкодження лікарськими засобами, сильнодіючими речовинами або отрутами, іншими хімічними речовинами сліди злочину знаходяться в казуальному зв'язку з їхньою формою (агрегатним станом – тверді, рідкі, м'які, газоподібні речовини), із способом їх влучення в організм, стадією їх руху в організмі й дозою речовини. Спосіб попадання речовин в організм ділиться на дві основні групи: 1) ентеральні – через шлунково-кишковий тракт; 2) парентеральні – минаючи травний тракт. Своєю чергою, ентеральні способи введення: – через рот – перорально; – у пряму кишку – ректерально. Парентеральні способи введення в організм: – через органи дихання; – через шкірні покрови; – через слизові оболонки; – шляхом ін'єкції; – через матку, У медичній літературі розрізняють декілька стадій посування лікарської речовини в організмі: всмоктування (абсорбція), розподіл у кров'яному річищі або тканинах організму, біотрансформація, виділення з організму.

Сильнодіюча речовина, отрути, лікарські засоби можуть бути виявлені на стінках шприца, спринцівки, в їх упаковці або на її частинах (уламках, пробці). При цьому залишки упаковки можуть викидатися у відро для сміття, у вікно, залишатися для подальшого використання в побуті. Внаслідок природних біологічних виділень, вироблених організмом людини, вміст речовини, що ушкоджує, може знаходитися на постільній або нижній білизні жертви. Речовини можуть виділятися не тільки з потом, але й з сечею, каловими і блювотними масами, що зумовлює необхідність дослідження місць (посуду), де (куди) відправляються природні потреби. При попаданні на шкіру кислоти або лугів утворюються опіки.

При заподіянні тілесного ушкодження за допомогою нацьковування собаки характерними соматичними слідами будуть рвані рани, сліди зубів тварини, подряпини від кігтів. Локалізація ушкоджень в основному буде на кінцівках, на обличчі й шії людини. Безпосередньо в рані людини може бути шерсть тварини. Сам одяг жертви може була розірваний, місцями просто прокушений. Через тісний контакт людини з твариною на одязі жертви залишається ворс або смух, сліди лап, слинні виділення, частки запаху, кров самої тварини, якщо людина чинила відповідний опір. Можливі випадки заподіяння тілесного ушкодження дрібними тваринами, плазунами. У таких випадках злочинці використовують природні особливості тварин.

Характерними слідами злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень, є сліди крові. Самі по собі сліди крові мають велике значення в пізнанні окремих епізодів події злочину. Іноді, характерні особливості слідів крові можуть бути єдиним доказом якого-небудь факту.

При заподіянні тілесних ушкоджень можуть бути такі види слідів крові:

- 1) калюжі (скупчення) – в основному утворюються на тому місці, де знаходився потерпілий із тілесними ушкодженнями протягом визначеного часу. При цьому, у калюжах крові можуть бути «сховані» інші речові докази;
- 2) просочування – скупчення крові, яка усочувалась у тканину, ґрунт, пісок тощо;
- 3) затікання – сліди крові, що утворились при попаданні в щілину між двома поверхнями, які не просочуються;
- 4) патьоки – сліди, залишені кров'ю при стіканні її по похилій або вертикальній поверхні в результаті впливу власної сили тяжіння. За формою і напрямком патьоків можна встановити позу, при якій було отримано тілесне ушкодження, черговість тілесних ушкоджень;
- 5) краплі – як сліди утворюються при поступовому накопиченні маси, утримуваної силою поверхневого натягу, із наступним відривом від поверхні як тільки вага крові перевищить силу поверхневого натягу по периметру відриву. Звичайно крапля крові більш 0,7 см у діаметрі;

- 6) бризки – вага крові, менша від сили поверхневого натягу по периметру відриву,
- 7) мазки – сліди крові, що утворюються при ковзному торкаючому опорі предметів;
- 8) відбитки – сліди крові, що утворюються в результаті стичного повного або часткового контакту предметів.

Для виявлення внутрішніх соматичних слідів необхідно проводити медичне дослідження.

Ідеальні сліди злочину становлять значну частину доказів по справах про навмисне заподіяння тілесних ушкоджень. Джерелами ідеальних слідів можуть виступати потерпілий, підозрюваний, свідки. Коло свідків у кримінальному провадженні широке, тому що ними можуть бути крім очевидців злочину:

- сусіди, які чули заклики про допомогу;
- особи, котрі надали свій телефон або самостійно за чийсь-небудь проханням викликали швидку допомогу або поліцію;
- особи (сусіди, перехожі), які надали першу допомогу жертві;
- водії автотранспорту, які доставляли жертву в медичний заклад;
- родичі як жертви злочину, так і особи, яка його вчинила;
- в окремих випадках колеги і товариші по службі, до яких може звернутися жертва з проханням інформувати про причину її неявки на роботу адміністрацію;
- товариші по службі, адміністрація за місцем роботи обвинуваченого, до яких той міг звернутися з проханням узяти його на поруки трудового колективу, розказавши їм про обставини вчиненого ним злочину;
- близькі знайомі, що відвідали жертву по місцю лікування;
- «кредитори» жертви злочину, які фінансують оплату медичної допомоги, придбання лікарських препаратів, або підозрюваного, при фінансуванні юридичної допомоги, наданні засобів для відшкодування збитків;
- знайомі, перед якими злочинець бравував своїм проступком або радився з ними про те, як йому повести себе далі;
- члени бригади швидкої допомоги, медичний персонал лікувального закладу, хворі, що контактують із жертвою;

- службовці найближчої до місця події поліклініки, аптеки, ветеринарної лікарні, до яких могли звертатися з проханням про надання першої допомоги, консультуватися, купувати джгут, перев'язувальні засоби, ліки тощо.

Не можна стверджувати, що наведені нижче дослідницькі результати можна розглядати як детермінант протиправної поведінки. Проте здається, що підсвідоме або усвідомлене розуміння злочинцем своєї фізичної переваги над жертвою чинить певний вплив на варіанти поведінки. Так, результати досліджень показали, що в більшості випадків – 57 % злочинів про навмисне заподіяння тілесних ушкоджень вчинялось чоловіками щодо чоловіків. У таких випадках жертва злочину в основному старша за віком – 64,3 %, молодша 35,7 %, а різниця у віці становила: до 5 років – 33 %; від 5 до 10 років – 20 %; від 10 і більше років – 47 %. Значний відсоток тілесних ушкоджень заподіювався чоловіками стосовно жінок – 30 %. При цьому жінка-жертва була старша за віком – 45 %, молодша – 55 %, а різниця у віці складала: до 5 років 46 %; від 5 до 10 років – 25 %; від 10 і більше років – 29 %. 6 % злочинів вчинялося жінками щодо чоловіків. Чоловіки-жертви були старші за віком – 73 %, молодші – 27 %.

У результаті вивчення кримінальних проваджень з'ясовано, що як одиничні види способів злочинці переважно використовували нанесення жертві ударів різними частинами тіла (54 %), застосовували «випадкове знаряддя» (19,7 %) та кухонний інструмент (9 %). Всі комплексні способи виявлено в сукупності з нанесенням ударів частинами тіла, а саме: удари головою жертви об тверду поверхню – 2,9 %, стрибання на потерпілого, що лежить, – 1 %, застосування «випадкового знаряддя» – 9 % [136, с. 8].

Слідову картину учинення умисних тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті потерпілого, запропоновано у вигляді системи даних, де окремо вказано сліди, в яких відображаються дії правопорушника та дії жертви. Додатково на місці події можуть бути вилучені сліди від дій інших осіб, в тому числі очевидців діяння. Їх дослідження здатне забезпечити уточнення в цілому механізмі вчинення злочину, встановлення свідків, якщо ті зникли, намагаючись уникнути зайвих «ускладнень», доведення факту присутності на місці злочину тощо.

Найчастіше правоохоронці на місці вчинення злочину виявляли сліди біологічного чи іншого походження (45 % випадків), з них: сліди крові (39,9 %), слини (1,5 %), сперми (0,7 %), сечі (0,7 %), частинки шкірного покриву (1,8 %), хімічні плями (0,4 %). Нерідкими були випадки вилучення «залишених» об'єктів (25,5 %), з них: «випадкове знаряддя» (12,2 %); інструменти (8,6 %); пляшки (2,2 %); особисті речі (1 %); холодна (0,7 %) та вогнепальна (0,4 %) зброя; хімічні речовини (0,4 %). На окремих місцях подій взагалі не було виявлено помітних змін в обстановці (16,5 %). Сліди-відображення вилучались досить рідко (13 %), з них: сліди рук (6,1 %), сліди ніг чи взуття (4 %), сліди знаряддя (1,5 %), мікрооб'єкти (0,7 %) [136, с. 9].

Після їх вчинення злочинці в багатьох випадках (до 65 % вивчених кримінальних проваджень) не вживають заходів з приховування цих злочинів. Основними діями злочинців з метою приховування як самого злочину, так і своєї участі, є: видалення слідів злочину з одягу, взуття, інших оточуючих предметів та обстановки місця події; їх маскуванню; приховування знарядь злочину; приховування власних тілесних ушкоджень, отриманих у результаті спротиву з боку потерпілого; створення неправдивого алібі; поширення неправдивої або частково перекрученої інформації; інсценування іншого злочину; погрози у бік потерпілого або його родичів; нанесення тілесних ушкоджень або навіть вбивство свідків; використання корупційних зв'язків у медичних установах і правоохоронних органах [52, с. 8].

Найчастіше приховування злочинів досліджуваного виду здійснювалось поширенням неправдивої або частково перекрученої інформації (34,9 %) та замовчуванням факту злочину чи своєї участі в ньому (26,1 %). Повне чи часткове знищення матеріальних джерел інформації відбувалось рідко (в цілому у 10,1 %, з них: слідів – 4 %, знаряддя злочину – 4 %, власного одягу – 1 %, трупа – 0,7 %, речей жертви – 0,4 %). Іноді злочинці виїжджали до іншої місцевості (1,5 %) та інсценували нещасливий випадок (0,4 %) [136, с. 8].

Своєю чергою, В. В. Логінова встановила, що злочинцями застосовувалися наступні заходи щодо приховування злочину: утаювання інформації або її носіїв – 37 %; знищення інформації або її носіїв – 15 %; маскуванню інформації або її носіїв – 11 %;

фальсифікація інформації або її носіїв – 5 %; інсценування обставин злочину – 14 % [127, с. 33].

І лише у 18 % злочинцем не застосовувалося жодної дії щодо приховування слідів злочину та спостерігалось надання допомоги досудовому слідству у розслідуванні злочину (Додаток Б).

Таким чином, у більшості випадків (77 % кримінальних проваджень) основні знаряддя заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, виділені в п'ять груп:

- 1) власна мускульна сила нападаючого – 53 %;
- 2) тупі предмети – предмети матеріального світу – 15 %;
- 3) гострі предмети – 26 %;
- 4) вогнепальна зброя – 4 %;
- 5) хімічний або термічний вплив на потерпілого – 2 %.

Після вчинення злочину злочинці вживали наступні заходи щодо інформації або її носіїв: приховування – 37 %; знищення – 15 %; маскуванню – 11 %; фальсифікація – 5 %; інсценування обставин злочину – 14 %; не вживали ніяких дій – 18 % (Додатки А, Б).

Найбільше значення в структурі злочину в психологічному плані мають мотив і мета вчинення злочину.

У дослідженні Б. О. Войцеховського проведено поглиблений аналіз мотивації злочинів із застосуванням вогнепальної зброї, який можна вважати релевантним для вивчення мотивів тяжких тілесних ушкоджень. Автор визначає основний мотив – агресивний, а також виділяє додаткові: корисливі, хуліганські, помста, ревності, залякування, а також самозахист [32].

Цікавим є процес формування такого мотиву злочину, як помста. В одних випадках, особа виношує в собі намір помсти місяцями або роками. В інших – бажання помститися виникає миттєво, як відповідна реакція на якийсь подразник.

В аналізованій категорії злочинів мотив злочину здебільшого є наслідком міжособистих стосунків. Психологія людських відносин складна та багатогранна, у зв'язку з чим мотивів злочину може бути декілька. Аналіз кримінальних справ показав, що деякі особи, які вчинили злочин, приховують справжні мотиви, роблячи це, як правило, з метою ухилитися від кримінальної відповідальності, або зм'якшити покарання. У більшості випадків обвинувачувані

(підсудні) приховують корисливі мотиви, мотив помсти, хуліганський мотив, «вуалюючи» його іншими. Особи, які вчинили злочин через неприязнь або ревності, в основному не приховують їх і заявляють про такі мотиви відразу. Потерпілі через почуття сорому або честолюбства, помсти особі, що причинила їм тілесне ушкодження, можуть промовчати про істинний мотив злочину.

Слід зазначити, що мотив (так само як і мета) заподіяння тілесного ушкодження особами, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, може бути специфічним – одержання злочинного авторитету, розплата за карточний борг, дотримання злочинних традицій і звичаїв і т.ін.

Неприязні відносини, як правило, утворюються за тривалий період часу. Негативна інформація, враження і переживання, негативні емоції зберігаються в пам'яті людини і періодично включаються в процес формування мотиву злочину. Зустрічаються випадки, коли неприязне ставлення утворюється в короткий проміжок часу. Передую цьому, в основному, аморальна або безпринципна поведінка особи.

Мета злочину не є обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальному судочинстві. Стаття 64 КПК України визначила в якості об'єкта доказування винність обвинувачуваного у вчиненні злочину та мотив злочину. Мета є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину. Встановлення мети злочину і її доказування необхідно лише по тій категорії кримінальних справ, де вона є в змісті гіпотези правової норми КК.

Однак, на наш погляд, правильною є та точка зору, яка підтверджує, що мета є невід'ємним елементом нормальної психічної діяльності суб'єкта. «Якщо мотиваційний етап злочинної поведінки закінчується прийняттям рішення, то етап практичного здійснення являє собою втілення рішення в дію. Тут психічна енергія індивіда спрямована на активну діяльність щодо виконання прийнятого рішення, досягненню поставленої мети». Саме мета, як розумовий результат, може вказувати на намір особи, що заподіює тілесне ушкодження жертві. При наявності того самого мотиву злочину, суб'єкт може переслідувати неоднакові цілі. У одному випадку – заподіяти тілесне ушкодження, а в іншому – фізичне знищення особи. Тому з'ясування мети, при розслідуванні

злочинів про заподіяння тілесних ушкоджень особливо важливо. Мета прогнозує результат злочинного діяння. Діяльність без мети невласлива для психічно здорової людини.

Лише тоді, коли встановлена мета злочинного діяння, можна робити висновок про намір особи, яка вчинила злочин, та форму вини.

Тим часом, дослідження показали, що у 67 % вивчених кримінальних проваджень про заподіяння тяжких тілесних ушкоджень немає даних, що свідчать про мету злочину. У зв'язку з цим, неможливо із великим ступенем достовірності розглядати в даній роботі мету, як елемент криміналістичної характеристики злочинів. Але, слід зазначити, що в інших 33 % кримінальних проваджень безпосередньо про мету злочину свідчать показання обвинувачуваного – 27 %, показання потерпілого – 1,7 %, показання свідків – 2 %. Особа, яка вчинила злочин, у більшості випадків – 24 % заявляє, що метою її діяння було зупинити діяння потерпілого, примусити його до вчинення яких-небудь дій, або самооборона; ушкодити здоров'я – 3 %; заподіяти страждання, біль – 4 %; злякати, розбудити, повернути до свідомості, зганьбити і т. ін. – 2 % [190, с. 79].

Успіх розслідування будь-якого злочину визначається знаннями не тільки кримінально-правової, але й криміналістичної сутності злочину. Криміналістична характеристика злочину як інформаційна модель носить допоміжний характер і не виключає індивідуальності, особливостей окремого злочину. Тому, криміналістичну характеристику тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слід розглядатися як загальну ймовірну інформаційну модель злочину, а отже, і використовувати як орієнтуючу інформацію.

1.3 Відомості про особу злочинця та особу потерпілого

Характеристика особи злочинця, типова для конкретного виду злочинів, безсумнівно має криміналістичне значення. Низка особистісних рис злочинців залишається за межами кримінологічної характеристики. Це головним чином так звані «професійні» навички злочинців, які проявляються у певних способах і прийомах вчинення злочинів, залишають на місці події

певний «почерк» поведінки злочинця. На місці вчинення злочину, своєю чергою, виявляються різні речові докази, які вказують не тільки на навички злочинця, але й на інші його особисті якості: нервозність, жорстокість, невігластво та ін.

Сукупність інформації про типові особистісні риси злочинця відіграє ключову роль у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, оскільки дозволяє звужити коло підозрюваних та висунути версії щодо мотива, мети чи місця приховування злочинних об'єктів. Саме таке розуміння міститься у роботі В. М. Тихоненка, [205] де особа злочинця подається як комплекс соціально-демографічних і психологічних ознак, що типово притаманні правопорушникам конкретного виду злочинів. Автор підкреслює, що ці дані мають слугувати джерелом інформації для розробки слідчих версій і визначення ймовірного кола осіб, пов'язаних із подією, не змішуючись із тактикою чи методикою розслідування.

Виявлення усіх можливих форм вираження особистості, що виявляються у первинній інформації про подію злочину, в ході його розслідування, дозволяє скласти уявлення про загальні, а потім і власні особливості злочинця. Водночас дані про особу злочинця можуть бути первинними та похідними, залежно від вивчення безпосередньої або опосередкованої інформації.

Професор О. Г. Швидкий у своїй роботі присвяченій криміналістичному моделюванню стверджує, що злочинець формує власну модель дій на етапі підготовки, плануючи як спосіб вчинення, так і способи приховування злочину, ґрунтуючись на своїй винахідливості, досвіді та здатності передбачати можливі сліди. Він наголошує, що саме творча імпровізація злочинця — вибір засобів, маніпуляція обставинами та контроль за наслідками — визначає характер слідів і рівень складності розкриття. Підготовка до злочину за його концепцією є інтелектуальною активністю, у межах якої злочинець проектує структуру власних дій як інформаційну модель майбутньої події [216].

Криміналістичне вивчення особи злочинця наразі базується на двох специфічних групах інформації. Перша включає в себе дані про особу невідомого злочинця, отримані на залишених ним матеріальних слідах як на місці злочину, в пам'яті свідків, так і за іншими джерелами з метою встановлення напрямку та прийомів його

розшуку й затримання. Найчастіше така інформація дає уявлення про загальні властивості якоїсь групи осіб, серед яких може знаходитися злочинець, і рідше – про деякі якості конкретної особистості. Такого роду відомості з метою якнайшвидшого виявлення та розшуку злочинця повинні зіставлятися з даними про те, хто найчастіше вчиняє злочини розслідуваного виду.

Друга група інформації включає в себе відомості, отримані за допомогою вивчення особи затриманого підозрюваного – з метою вичерпної криміналістичної оцінки особистості суб'єкта. З цією метою зазвичай збираються відомості не тільки про життєву установку, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, особливості антигромадських поглядів, але й про самого суб'єкта злочину, його зв'язки, особливості поведінки до, під час, і після вчинення злочину, що може допомогти слідчому або оперативному працівнику знайти з останнім слідчо-оперативний контакт, отримати правдиві свідчення, допомогти в його викритті, а також вибрати найбільш дієві способи профілактичного впливу на нього.

Вивчення особи суб'єкта злочинного посягання, на нашу думку, повинно включати в себе не випадкові, які стосуються різних сторін особистості, відомості про окремі її властивості, а давати цілісне, закінчене уявлення про особистість злочинця і у зв'язку лише з тим, що має значення для розслідування злочину.

Без глибокого дослідження особистості злочинця неможливо встановити та усунути (або нейтралізувати) фактори, що детермінують насильницькі злочини, знайти ефективні засоби впливу на осіб, схильних до їх вчинення, визначити основні напрями політики боротьби з цими злочинами.

Отриманий під час дослідження емпіричний матеріал дозволяє проаналізувати відповідні параметри характеристики осіб, які вчиняють злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України. Зрозуміло, безпосереднє відношення до характеристики особистості насильницьких злочинців мають вже розглянуті ознаки предмета доказування у кримінальних провадженнях даної категорії, оскільки антисуспільна спрямованість особистості знаходить своє зовнішнє вираження саме у конкретному характері та в обстановці тих чи інших дій злочинця.

Проведене нами дослідження виявило наступні характеристики типової особистості злочинця.

Стать. Особи, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, за статевою ознакою розподілилися наступним чином: чоловіки становлять 92 %, жінки – 8 %. Тим часом, згідно з даними демографічної статистики, що відносяться до даного періоду часу, чоловіки серед населення міст становили 46 %, жінки – 54 %.

Зазначене співвідношення пояснюється соціальним становищем чоловіків і жінок у суспільстві, виконуваними ними соціальними ролями, а також психофізичними особливостями осіб різної статі.

Чоловіки, як правило, менш пов'язані домашнім господарством й вихованням дітей. Для багатьох з них більш характерно випадкове проведення часу на вулицях, зловживання алкоголем тощо. У зв'язку з цим вони частіше виявляються у конфліктних ситуаціях, частіше вступають у сварки та бійки з незнайомими людьми, що природно підвищує їх криміногенність і віктимність.

У мотивації насильницьких злочинів, вчинених чоловіками та жінками, є значна різниця. У жінок на перше місце виступають мотиви суто особистого побутового характеру, такі як ревності, помста, образа, заздрість, особиста неприязнь, прагнення позбутися потерпілого та ін.

Так, наприклад, 15 березня 2017 р. гр-н С. побив гр-ку П. за те, що потерпіла вчинила крадіжку грошей та спиртних напоїв у нього вдома. Від отриманих тілесних ушкоджень П. 17 березня померла [216].

Як правило, насильницькі злочини вчиняються жінками на ґрунті сімейно-побутових конфліктів, нерідко при наявності яскраво вираженої віктимної поведінки потерпілого. Йдеться про аморальну, антигромадську поведінку подружжя та співмешканців (систематичне пияцтво, знущання над дружиною та дітьми, їх побиття), які найчастіше й стають потерпілими у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Вік. Вік значною мірою визначає фізичний стан і можливості особи, коло її потреб й інтересів, життєвих установок і ціннісних орієнтацій, прагнень та бажань. Зі зміною віку, природно, відбуваються і зміни самої особистості: змінюються її соціальні позиції, ролі та функції, досвід, звички, мотивація вчинків, реакція

на різні конфліктні ситуації тощо. Усі ці фактори впливають на поведінку людини. Матеріали проведеного нами дослідження дають уявлення про вік осіб, які вчиняють злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України.

Основний контингент суб'єктів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України, складають дорослі люди, переважно молодого та середнього віку:

- 18–24 роки – 6 % випадків;
- 25–29 років – 19 %;
- 30–39 років – 31 % (Додаток А).

Звертає на себе увагу досить висока питома вага старших вікових груп серед злочинців:

- 40–49 років – 32 % випадків;
- 50–59 років – 7 %;
- 60 років і старше – 4% (Додаток А).

Що ж стосується неповнолітніх (16–17 років), то їх питома вага серед розглянутого контингенту злочинців становить 2 %.

Проведений аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволяє зробити наступні висновки:

1. При поясненні підвищеної кримінальної активності представників вікових груп 25–29 років, 30–39 років слід мати на увазі, що саме у цьому віці, як правило, вирішуються життєво важливі питання, на ці вікові періоди припадає найбільша кількість складних життєвих ситуацій (зокрема, сімейних негараздів та побутових конфліктів). Серед представників цих вікових груп зустрічається найбільше осіб, які систематично зловживають алкоголем. З урахуванням переважно побутового характеру аналізованих злочинів ці обставини мають істотне криміналістичне значення. Таке ж значення вони мають, мабуть, і для представників вікової групи 40–49 років.
2. Що ж стосується кримінальної активності представників молодших вікових груп (16–17 років, 18–24 років), то тут потрібно мати на увазі наступні обставини. У порівнянні з дорослими, підлітки та молодь, як правило, мають менш розвинену волю, підвищену сприйнятливість, сугестивність, конформізм поведінки. У молодих людей ще відсутні власні

усталені погляди, вони легше піддаються шкідливому впливу з боку антигромадських елементів. У молоді роки на поведінці людини більш різко позначається також неврівноваженість характеру та темпераменту.

3. Характерними для психології підлітків і молоді є такі властивості, як хворобливе самолюбство, легка вразливість, емоційна надмірність, нестійкість оцінок, юнацький максималізм. У молодих людей багато запалу і збудливості, мало стримуючих начал і звичок, що створюються та зміцнюються життєвим досвідом, і в силу цього недостатньо розвинена система навичок соціального гальмування. У порівнянні зі зрілими людьми для них більш характерні імпульсивність, агресивність, не завжди чітке уявлення про наслідки своїх дій.
4. В умовах складних і суперечливих процесів соціалізації молодь нерідко стикається з конфліктними ситуаціями, відсутність навичок, вирішення яких сприяє антигромадській, а часом протиправній поведінці. Характерним для осіб цього віку є вчинення зухвалих, насильницьких злочинів, зокрема з хуліганських спонукань. Ці злочини викликаються в основному ситуаційними обставинами і, як правило, вчиняються без особливої підготовки.
5. Особливу небезпеку в даному плані складають неформальні молодіжні групи із схильністю до алкоголізму, наркотиків і хуліганства. Вони являються одним із ключових джерел агресивної поведінки в юнацькому середовищі. Так, В. Р. Павелків у статті *«Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі»* зазначає, що підвищена жорстокість часто властива підлітковим об'єднанням із антисоціальною спрямованістю, де формується агресивна субкультура з девіантними нормами, негативними авторитетами та спільними агресивними діями. Автор виокремлює соціально-психологічні механізми, що посилюють агресію — групові очікування, культ насильства, деструктивні цінності субкультури і наявність ситуаційного впливу через алкоголь і протизаконні звички. Подібні угруповання формують характерні мотиви агресії, зокрема

символічну ідентичність через жорстокість та насильство, що потребує криміналістичної уваги щодо прогнозування та превенції правопорушень [157].

Освіта. Рівень освіти є одним з найважливіших показників соціальної характеристики особистості. Освітній рівень людини тісно пов'язаний з формуванням її потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів і цілей її діяльності, звичок, правил поведінки, способів і форм реагування на конкретні (у тому числі й несприятливі) життєві ситуації. Тим самим він накладає істотний відбиток на поведінку індивідуума у суспільстві.

Відповідно до проведеного нами дослідження, серед осіб, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, рівень освіти розподілився наступним чином:

- особи, які мають вищу, незакінчену вищу та середню спеціальну освіту – 13 % випадків;
- особи, які мають загальну середню освіту – 60 %;
- особи, які мають неповну середню освіту – 20 %;
- особи, які мають початкову освіту – 7 % (Додаток А).

Як показали результати дослідження, між освітнім рівнем особи та її злочинною поведінкою не існує прямого й однозначного зв'язку. Звичайно, насильство як спосіб досягнення мети частіше властиве особам, які мають низьку освіту. Малоосвіченим, недостатньо розвиненим, некультурним людям зазвичай більш притаманні індивідуалістичні тенденції та егоїстичні інстинкти. У таких осіб слабкіша критика власної поведінки, більш вузький кругозір, примітивні потреби та інтереси, вони менш стримані у своїх прагненнях та бажаннях, серед них найбільш поширений культ грубої фізичної сили [134, с. 74]. Але також слід мати на увазі, що отримана освіта ще не передбачає наявності у людини належного рівня правосвідомості, що й доводять результати дослідження.

Але тим не менш, відповідно до результатів дослідження, низький освітній рівень осіб, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, несприятливо впливав на їх поведінку, ускладнюючи вибір оптимального варіанту поведінки у різних проблемних ситуаціях. Злочини, як правило, вчинялися не раптово, не у вигляді стрімкого переходу від нормативної поведінки до

злочинної. У дозлочинний період ці особи нерідко допускали різні порушення законів, вступали у протиріччя з нормами моралі, вчиняли правопорушення щодо членів сім'ї, родичів, сусідів. Спотворення життєдіяльності та поведінки відбувалося насамперед у сфері побуту, у сфері виробництва майбутні злочинці нерідко залишалися правослухняними. Також для осіб з низьким освітнім рівнем характерний більш жорстокий спосіб заподіяння шкоди здоров'ю, ніж серед більш освічених осіб. Особи, які мають освіту вище середнього, як правило, при вчиненні злочину не користувалися будь-якими знаряддями, а наносили удари кулаками й ногами. Злочинці ж малоосвічені використовували у більшості випадків ножі, кастети, палиці тощо.

Соціальний статус. У плані криміналістичного вивчення особистості злочинця особливе значення має аналіз його суспільного становища, належності до певної соціальної групи та роду занять. Соціальний стан є одним з найважливіших показників, що характеризує суспільне обличчя людини. Поведінка індивіда є похідною від тих соціальних позицій (статусів), які він займає у системі суспільних відносин [78, с. 49].

Проведене нами дослідження показало, що серед осіб, які умисно заподіювали тяжку шкоду здоров'ю потерпілого, що спричинили його смерть, існують такі соціальні позиції.

За соціальним станом перше місце за кількістю вчинених злочинів займають особи без певного джерела доходу та без певних занять. Їх питома вага серед досліджених злочинців становить 38 %. На момент вчинення злочину 11 % (з числа зазначеного контингенту злочинців) були офіційно зареєстрованими безробітними й не працювали. Слід зазначити, що 15 % осіб, віднесених до категорії робочих, працювали у недержавному секторі без юридичного оформлення.

Зазначені положення у соціальному складі злочинців пов'язані з кризою виробництва, розвитком приватного сектора економіки, відтоком значної кількості працівників з державних у приватні структури, зростанням безробіття.

32 % суб'єктів зазначених злочинів відносяться до категорії робітників, водночас основну масу злочинців з числа робітників становлять особи невисокої кваліфікації та з невеликим стажем

роботи. Протягом трьох останніх років перед злочином більше половини таких осіб міняли місце роботи. Мова, таким чином, йде про приналежність значної частини до люмпенізованих та напівлюмпенізованих верств населення.

На частку службовців припадає 7 % випадків, 2 % випадків складають селяни, 2 % – бізнесмени, комерсанти, 2 % – учні, 6 % – пенсіонери.

Відзначається висока кримінальна активність осіб, зайнятих у будівництві, торгівлі, громадському харчуванні, побутовому обслуговуванні, тобто у тих галузях, працевлаштування в яких не вимагає високого рівня освіти та кваліфікації.

Згідно з результатами дослідження, більшість злочинців відносяться до представників так званого маргінального (соціально нестійкого) середовища. Йдеться про декласовані та напівдекласовані елементи: дармоїди, бродяги, алкоголіки, наркомани, повії, сутенери тощо. Приблизно дві третини випадків заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило смерть потерпілого, вчиняється у цьому середовищі.

Місце проживання. Важливе значення в плані криміналістичного дослідження типової особистості суб'єкта названих злочинів має характеристика умов, в яких формувалася особистість злочинця.

Місцем проживання згодом засуджених за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, зазвичай був населений пункт, в якому вони вчинили злочинне діяння або жили поблизу від нього. У містах проживали 58 % засуджених за ці злочини, у селищах міського типу – 24 %, у сільській місцевості – 18 %. Таким чином, на частку міського населення припадає 72 % зазначених осіб.

Питома вага міського населення серед злочинців цієї категорії у цілому відповідає частці населення країни (73 %). Таким чином, виявляється, що по відношенню до фактів умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, умови міського життя є більш сприятливими. До певної міри це пояснюється тим, що, у порівнянні з сільською місцевістю, в умовах міста істотно ослаблений неформальний соціальний контроль з боку найближчого побутового оточення. Особисте життя міського населення більш анонімне, у загальному обсязі контактів між

людьми тут вище питома вага неформальних зв'язків, значніше вплив антигромадських елементів, менш стійкі сімейні відносини. Специфіка міського життя обумовлює збільшення психологічної напруженості, що призводить до конфліктного розрядку, особливо у сферах побуту та дозвілля [13, с. 88].

Більшість осіб, які вчиняють такі злочини (близько 50 %), є або корінними жителями місцевості, де вчинено злочин, або проживають в цій місцевості постійно понад 3 роки. Це сприяло більш пильній увазі до них з боку правоохоронних органів.

Вельми складною проблемою є насильницька злочинність осіб, які проживають у даній місцевості менше 3-х років. Більшість цих осіб складають мігранти-переселенці. Відомо, що цей контингент має підвищену кримінальну активність.

На сьогодні для України криміногенне значення міграції особливо актуально (з огляду на події в Україні). Це велика кількість осіб, які працюють на підприємствах нафтогазового комплексу «вахтовим» методом, це і проблеми біженців зі Сходу країни, середньоазіатських республік, і збільшення кількості злочинців—«гастролерів», осіб, не зайнятих суспільно-корисною працею, що не мають постійних легальних джерел доходу, рецидивістів. Серед злочинців-новоселів чимало у минулому судимих, у тому числі тих, які недавно звільнилися з місць позбавлення волі на території України.

Звертає на себе увагу також досить висока питома вага серед розглянутого контингенту злочинців осіб без певного місця проживання (15,7 % випадків). Приблизно кожен десятий взагалі не має місця постійного проживання.

Мова при цьому, головним чином, йде про найбільш небезпечну групу осіб у криміногенному відношенні, які займаються бродяжництвом. Постійні переїзди, мандри, ведення бездомного паразитичного існування призводить до майже повного розриву та втрати соціально-корисних зв'язків у цих осіб, значної відчуженості їх від суспільства, деградації у соціально-моральному відношенні.

Сімейний стан. За даними дослідження, у 73 % випадків злочинці у шлюбі не перебували (у тому числі: 11 % – розлучені, 3 % – вдівці). У шлюбі перебувало 27 %, однак 17 % цих осіб з

дружиною спільно не проживали. У фактичному шлюбі перебувало 22 % анкетованих.

При оцінці цих даних слід мати на увазі порівняно молодий вік частини цих злочинців, проте певну роль, очевидно, відіграв їх спосіб життя. Стосовно даної категорії осіб явно простежується зворотний зв'язок між способом життя та сімейним станом: з одного боку, відсутність сім'ї та свобода від пов'язаних з нею обов'язків сприяє аморальному способу життя, який веде до вчинення злочинів, а з іншого – аморальний спосіб явно перешкоджає створенню сім'ї.

Якщо насильство має місце між подружжям (співмешканцями), то воно зазвичай стимулюється ревностями та помстою за дійсні або уявні образи, а також переживаннями, пов'язаними з сексуальною незадоволеністю. Насильство між ними може породжуватися також суперництвом за верховенство у родині.

У переважної більшості засуджених за ч. 2 ст. 121 КК України немає дітей (бездітні). Одну дитину мали 5 % злочинців, двох і більше дітей – 2 %. Відсутність дітей у переважної більшості таких осіб не сприяє їх позитивній поведінковій стабільності. Розпад сімей та збільшення кількості розлучень особливо характерні для великих міст, що слугує несприятливим фоном, який сприяє формуванню масової агресивності та насильницької спрямованості особи.

Матеріальне становище. За матеріалами вивчених нами кримінальних проваджень матеріальне становище осіб, які умисно заподіяли тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, виглядає наступним чином:

- середнє – 78 % випадків;
- нижче середнього рівня – 10 %;
- знаходяться за межею бідності – 12 %.

Осіб, матеріально забезпечених вище середнього рівня, в обстеженому масиві не виявилось.

Порівняння власного становища з успіхами інших у суспільстві часто стає тригером для виникнення негативних емоцій — заздрості, недоброзичливості, озлобленості — особливо коли люди не бачать перспективи виправити ситуацію власною працею. Дослідження українських психологів вказують, що такі почуття

можуть трансформуватися у прагнення самоствердження, навіть через форму насильства як спосіб захистити або підтвердити своє «я». Аналогічні соціально-психологічні процеси описано в роботі І.В. Ламаш та О.С. Лук'янової, які показали, що заздрість нерідко поєднується з відповідальністю як характеристикою особистості та веде до агресивного потенціалу навіть у нормальних соціальних групах. Подібний механізм уможливорює прогнозування поведінкових сценаріїв у слідчих версіях щодо мотивів насильства [119]. У забезпечених людей просто не виникає, як правило, тих конфліктних побутових ситуацій, у середовищі яких і вчиняється значна частина розглянутих злочинів. Виникаючі конфлікти навколо людей достатку вище середнього вирішуються іншими способами, теж не завжди бездоганними з точки зору кримінального закону, але не пов'язаними з безпосереднім умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю.

Житлові умови. Житлові умови приблизно двох третин засуджених за ч. 2 ст. 121 КК України на момент вчинення ними злочину були у цілому задовільними. Окремий власний будинок або його частину мали 10 % злочинців, окрему квартиру – 44 %. Водночас 16 % засуджених проживали на житлоплощі у родичів, 4 % – знімали житлоплощу у приватному секторі, 14 % – проживали у гуртожитку, а 12 % – взагалі не мали постійного житла.

Незадовільні житлові умови призводять до збільшення кількості конфліктів між сусідами та родичами за місцем проживання, що має дуже важливе значення у даному плані. Сьогодні вимоги населення до житлових умов швидко зростають. Напружений характер праці в умовах сучасного виробництва все більше потребує компенсації у вигляді повноцінного відпочинку, спокійної домашньої обстановки. Навряд чи цьому сприяли умови, в яких проживали більше третини злочинців.

Житлові умови прямо впливають на поведінку у побуті. З урахуванням отриманих у ході дослідження даних з поведінки за місцем проживання можна виділити наступні групи злочинців:

- 1) характеризувалися у побуті позитивно, тобто злочинці без помітної деформованості способу життя;
- 2) характеризувалися у побуті нейтрально або суперечливо, із середнім значенням деформованості;

3) характеризувалися у побуті негативно, тобто з явною деформованістю способу життя.

Для злочинців, які в побуті характеризувалися негативно, характерне застосування при заподіянні тяжкого тілесного ушкодження ножів, кастетів, сокир, під час вчинення злочину вони відрізнялися більшою жорстокістю. Вплив ситуації на таких злочинців був мінімальним внаслідок частої повторюваності таких ситуацій у повсякденному житті. Мотивами часто виступали відмова жертви жити спільним життям, дати гроші на придбання спиртних напоїв, повернути або передати майно, які не характерні для згуртованої сім'ї.

Для осіб, які у побуті проявляли себе позитивно, злочин носив, як правило, ситуаційний характер і був викликаний конфліктною ситуацією, яка іноді накопичувалася кілька років й навіть десятиліть. Цією категорією злочинців тяжке тілесне ушкодження спричинялося потерпілим або руками та ногами, або випадково предметами, що опинилися поруч. Мотив помсти у цих осіб був менш виражений. Злочин значною мірою був реакцією на негативну поведінку потерпілого, який проживав з ним на одній житлоплощі.

Стійкість антигромадської поведінки. Стійкість антигромадської поведінки найяскравіше проявляється у фактах неодноразового вчинення особою злочину. З числа засуджених за ч. 2 ст. 121 КК України раніше притягувалися до кримінальної відповідальності 36 % злочинців. Частка у структурі загального рецидиву складає 31 % випадків.

Серйозну проблему у зв'язку з цим представляє спеціальний рецидив. Якщо під ним розуміти повторення не тільки тотожних, але й однорідних кримінальних актів, включаючи поєднане з насильством хуліганство, то частка осіб, які притягувалися раніше до відповідальності за подібні діяння, становить серед рецидивістів, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, приблизно 50 %. А якщо до цього додати ще частку осіб, які притягувалися раніше до відповідальності за насильницький грабіж і розбій, то питома вага всіх цих осіб перевищить 70 % [12; 51].

Оскільки рецидивісти – це найбільш злісна категорія злочинців, що характеризуються, у порівнянні з особами, які вперше вчиняють

злочини, як правило, підвищеною соціальною зіпсованістю, більшим ступенем антисоціальної або асоціальної спрямованості, і здійснювані ними злочини характеризуються зазвичай підвищеною небезпекою, винятковою зухвалістю, цинізмом і жорстокістю. Висока частка рецидиву у насильницьких злочинах, вчинених з корисливих спонукань, обумовлена схильністю рецидивістів до пияцтва, розгулу, звичкою задовольняти свої потреби за чужий рахунок.

Проведене нами дослідження показує, що у багатьох випадках вчиненню злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, передувало систематичне пияцтво, вчинення винним дрібного хуліганства, а також інших порушень прав особи та публічного порядку. За ці проступки вони піддавалися заходам адміністративного впливу. Однак, оскільки вони вчинили згодом тяжкі злочини проти особи, слід дійти висновку про недостатню ефективність вжитих до них заходів.

Вживання алкоголю. Загальновідома, підтверджена численними дослідженнями, виключно висока криміногенна роль пияцтва в етіології насильницьких злочинів.

Згідно з даними нашого дослідження, більше 90 % осіб, які вчинили тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вчинили злочини у стані алкогольного сп'яніння. З числа цих осіб 70 % вживали алкогольні напої систематично, 20 % – епізодично.

Криміногенна роль пияцтва не вичерпується тим, що стан сп'яніння сприяє вчиненню злочинів або безпосередньо викликає їх. Значна частина навмисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю пов'язана не з одиничним і випадковим, а з систематичним й непомірним вживанням алкоголю.

Поведінка людини, яка знаходиться у стані алкогольного сп'яніння, майже завжди обумовлена не тільки впливом алкоголю, але й низкою інших факторів, як зазначалося вище, вихованням, поведінкою, психологічними та соціальними особливостями та ін. Негативні риси їх особистості, досліджені нами раніше по тексту цієї роботи, різко проявляються під впливом алкоголю, у результаті чого вони втрачають й так вже ослаблений самоконтроль і вчиняють злочини.

Як показало дослідження, насильство для таких осіб було звичайним засобом вирішення конфліктних ситуацій, злочин вчинявся ними в умовах очевидності та носив емоційно-ситуаційний характер. При цьому реакція злочинця була нерідко абсолютно неадекватна діям потерпілого, що слугувало приводом для вчинення злочину.

Наприклад, 18 лютого 2013 р. в м. Харькові гр-н М. завдав кілька ударів табуретом по голові своїй дружині за те, що вона випила без нього пляшку горілки, через тиждень дружина померла від отриманої черепно-мозкової травми [103].

3 грудня 2015 р. в м. Чуднові гр-н В. вдарив металевою трубою по голові свого батька Г. за те, що останній не дав йому грошей для придбання спиртного, на наступний день Г. від отриманої черепно-мозкової травми помер [102].

Уночі 25 грудня 2020 року на Київщині виник конфлікт між військовослужбовцем ЗСУ та групою молодиків у кафе. За словами очевидців, після зауваження до агресивної поведінки молодиків, один із них ззаду ударив військового кастетом — без будь-яких інших провокацій чи бійки. У поліції уточнили, що «бійки як такої не було, був конфлікт і вбивство» [209].

Як показує слідча практика, дуже часто подібну ситуацію скоєння умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило з необережності смерть потерпілого, можна визначити як «п'яну» сварку, оскільки конкретний привід для вчинення злочину взагалі відсутній.

Проведене нами дослідження дозволяє визначити найбільш типовий портрет злочинця, який вчинив діяння, передбачене ч. 2 ст. 121 КК України: це чоловік у віці від 21 до 50 років, який має середню та середньо-спеціальну освіту, у більшості випадків родич або знайомий потерпілого, що зловживає алкогольними напоями або наркотичними речовинами, відрізняється антигромадською поведінкою, запальністю, агресивністю та грубістю, проживає у місті, має житло, не одружений, має середній та нижче середнього достаток, раніше, як правило, притягувався до кримінальної відповідальності.

Істотну роль в механізмі тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, відіграють відомості про особу

потерпілого. Криміналістично значима інформація подібного роду дозволяє повніше охарактеризувати особу злочинця, мотиви вчинення злочину та, відповідно, допомагає точніше окреслити коло осіб, серед яких слід шукати злочинця, й планувати пошукові заходи щодо відшукування доказів у кримінальному провадженні.

Виявлення та вивчення криміналістично значущих особливостей особистості потерпілого та його поведінки до і в момент вчинення злочину дають можливість глибше розібратися у багатьох обставинах злочину, особливо, що вказують на своєрідність, спрямованість і мотиви поведінки злочинця, типові й індивідуальні властивості його особи. Це цілком зрозуміло, оскільки між злочинцем і потерпілим існує певний взаємозв'язок, в силу якого злочинці при вчиненні злочинів даної категорії не випадково обирають окремих осіб об'єктами свого злочинного посягання. Тому у таких злочинах, так само як і в інших, де є потерпілі, виявлення злочинця завжди йде по ланцюгу потерпілий–підозрюваний–підсудний. Вивчення та виявлення такого зв'язку особливо важливо на початковому етапі розслідування. Разом з тим виявлення властивостей потерпілих, типових для того чи іншого виду злочинів, їх аналіз, узагальнення та систематизація дозволяють створити типологію потерпілих [182, с. 12].

У цьому питанні ми поділяємо думку О. М. Джужі, який вважає вивчення особи потерпілого складовою частиною діяльності слідчого з розслідування злочину, яка полягає у збиранні даних, що характеризують особу потерпілого, їх аналізі та закріпленні у відповідних процесуальних документах. Пояснюючи свою позицію, він пише: «Збирання даних включає в себе вирішення питання, чи є потерпілий певною особою, а також встановлення його природно-біологічних ознак, відомостей про стан здоров'я, психічних та соціальних особливостей, світогляд, поведінку, соціальну роль, відносини з іншими людьми та ін.» [113, с. 85].

Наразі у криміналістичному вивченні особистості потерпілих, як і злочинця, намітилися два напрями:

- 1) збирання та вивчення даних про особу потерпілого (який був відомий слідству), вкрай важливих для належної оцінки того, що сталося події або з'ясування кола осіб, винних у злочинному діянні (при невідомому злочинці);

- 2) збирання та вивчення інформації, необхідної для встановлення невпізнаних або ще невідомих потерпілих й побудови версії про невстановлених злочинців.

Перший напрям більш актуальний щодо теми нашого дослідження, оскільки дослідження особи потерпілого та його дій безпосередньо перед вчиненням злочину є необхідною частиною розслідування, так як поведінка жертви, як правило, буває провокаційною або легковажно-необережною. Вона може виражатися в активному опорі злочинцеві, а значить, впливати на поведінку злочинця, відбиваючись у механізмі вчинення злочину. Встановивши особу потерпілого, його поведінку до та в момент вчинення злочину, слідчий отримує можливість точніше визначити мотив і мету, а з урахуванням механізму вчинення злочину – висунути версію про причетних осіб.

Криміналістично значима інформація про особу та особливості поведінки померлого зазвичай проявляються у деяких відомостях демографічного та соціального характеру: стать, вік, освіта, соціальний статус, сімейний стан ті ін. До них також слід віднести типові відомості про біологічні та психічні особливості особи потерпілого, про спосіб життя, ціннісні орієнтації, зв'язки, міжособистісні відносини зі злочинцем.

У плані вивчення розглянутих злочинів насамперед цікавим є характер взаємин між злочинцем та його жертвою. Результати дослідження показують, що 75 % потерпілих від даних злочинів – це особи, які добре знали злочинця. Серед них:

- чоловік, співмешканець – 10 % випадків;
- син, дочка – 6 %;
- мати, батько – 4 %;
- брат, сестра – 10 %;
- теща, свекруха, тесть, свекор – 12 %;
- інші родичі – 12 %;
- сусіди, односельці – 16 %;
- друзі по роботі чи навчанні – 10 %;
- приятелі, друзі – 10 %;
- знайомі – 10 % (Додаток А).

Лише 10 % серед потерпілих становлять незнайомі злочинцеві особи.

Таким чином, у більшості випадків такі злочини вчиняються особами, пов'язаними з потерпілим родинними зв'язками, близькими стосунками (таких потерпілих у дослідженому масиві приблизно дві третини).

Все це ще раз підтверджує зроблений нами висновок про побутовий характер більшої частини аналізованих злочинів. Негаразди у побуті, сімейно-побутові конфлікти в детермінації цих злочинів відіграють особливу криміногенну роль.

Потерпілі за статевою ознакою розподілились наступним чином:

- чоловіки – 81 % випадків;
- жінки – 19 %.

Показово, що у загальному масиві потерпілих жінок від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть, злочинцями були:

- чоловіки в 27,3 % випадків;
- співмешканці – 27,3 %;
- родичі – 30 %;
- батьки, брати, вітчим – 21 %;
- сини – 9 %;
- сторонні особи – 15 %.

При цьому, як свідчить аналіз кримінальних проваджень, кожна п'ята жінка вже піддавалася насильству, побоям, катуванням з боку майбутнього злочинця, про що повідомлялося у правоохоронні органи. Однак необхідних заходів ні в плані попередження подібних дій в майбутньому, ні в плані притягнення винних до відповідальності вжито не було.

Наприклад, гр-н К. у м. Дніпро постійно влаштовував удома скандали з різних приводів, в нетверезому стані чіплявся до дружини, до дітей, систематично бив їх. Поступово між подружжям виросла стіна непорозуміння, що переросла у ворожість. У жовтні 2012 р. М. пішла жити до своїх знайомих, які проживали у цьому ж будинку. Виявивши відсутність вдома дружини та дітей, К. взяв з собою качалку, увірвався в квартиру знайомих і завдав дружині кілька ударів качалкою по голові. Від черепно-мозкової травми М. померла через кілька днів [100].

Вік потерпілих коливається – від 20 до 80 років, в основному ж він становить 35–55 років (64 % випадків).

Порівняльний аналіз вікових характеристик потерпілих і злочинців показав, що вони приблизно однакові, при цьому максимальний відсоток збігу віку припадав на групу осіб від 21 до 30 років (94 % випадків) або у середньому на осіб, які перебували у віці від 20 до 40 років (86 % випадків). Зазначену схожість даної ознаки, на наш погляд, можна пояснити тим, що у випадках вчинення тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, серед обох сторін переважають «знайомі» особи, які, як це найчастіше буває у житті, мають порівняно невелику вікову різницю або є однолітками. При цьому для потерпілих-жінок характерний вік від 21 до 50 років, для потерпілих-чоловіків – від 21 до 41 року.

При вчиненні злочинів по відношенню до жінок злочинці-чоловіки вдвічі частіше після цього вчиняли самогубство або зверталися із заявою до правоохоронних органів, ніж злочинці-жінки. 50 % потерпілих-дітей доставлялися злочинцем в лікарню в надії на їх порятунок.

Вивчення матеріалів справ довело, що у 37,8 % випадків злочинцю чинився активний спротив жертвою, тому на тілі нападників виявлялися тілесні ушкодження. Для потерпілих були характерними й інші види поведінки: 15,1 % з них кликали на допомогу, 21,9 % були пасивними, а 25,2% намагались втекти, що обумовлювало появу на їх тілі слідів різної локалізації [136].

Потерпілі в момент заподіяння їм тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило їх смерть, в переважній більшості випадків перебували в стані сп'яніння (91 % випадків), сильно п'яними в цей момент були 19 %. У тверезому стані знаходилося лише 9 % потерпілих. 83 % таких потерпілих розпивали спиртні напої разом зі злочинцем. Алкоголь у подібних випадках є засобом, що полегшує вчинення злочину, оскільки він негативно впливає на здатність до опору та розуміння ситуації.

На осіб, які перебувають у стані сп'яніння, значно легше вчинити посягання, до того ж такі особи найчастіше зав'язують випадкові знайомства, нерідко є ініціаторами сварок і бійок. Ці особи створюють небезпечну для себе ситуацію значно частіше, ніж інші потерпілі.

Так, 9 листопада 2016 р. поруч з будинком № 17 по вулиці Смоленській в м. Києві, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, гр-н К. підійшов до М. та Д., попросив дати йому в борг грошей на автобус, отримавши відмову, образив їх нецензурною лайкою, після чого був ними побитий та від закритої черепно-мозкової травми через дві доби помер [98].

Так, 07 жовтня 2022 року близько 23:00 засуджений, будучи у стані алкогольного сп'яніння, у квартирі під час конфлікту з ОСОБА_8 з мотивів особистої неприязні, що виникла раптово, умисно з метою позбавлення життя завдав йому численних ударів узутими ногами, зокрема не менше: 6 - у голову, 2 - у грудну клітину, 1 - у шию і 9 - по тулубу та кінцівках. Цими діями ОСОБА_6 спричинив потерпілому тілесні ушкодження, у тому числі тяжке у виді закритої черепно-мозкової травми, від якого ОСОБА_8 помер 07 жовтня 2022 року в під'їзді цього ж будинку[165].

Результати аналізу матеріалів проведеного дослідження показали, що 40 % потерпілих вели себе в ситуації вчинення злочину пасивно, будучи у сильному стані алкогольного сп'яніння. За допомогою намагалися звернутися 28 % потерпілих, втекти – 14 % і лише 18 % потерпілих надали злочинцеві активний фізичний опір. Причини ненадання потерпілими опору злочинцеві, як правило, такі:

- фізична слабкість – 40 % випадків;
- розгубленість, боягузтво – 11 %;
- боязнь відповідальності за заподіяння шкоди нападаючому – 7 %;
- фактор раптовості нападу з боку злочинця – 42 %.

Поведінка потерпілого на момент вчинення злочину була:

- нейтральною – 34 % випадків;
- позитивною – 26 %;
- аморальною – 18 %;
- протиправною – 22 % (Додаток А).

Таким чином, в 40 % випадків поведінка потерпілих носила провокуючий характер, що призвело до конфлікту. У подібних випадках негативна поведінка потерпілого стає істотним приводом для вчинення злочину.

За рівнем освіти, соціальним статусом криміналістично значущі відомості про особу потерпілого в основному відповідають аналогічним даним про особу злочинця.

Отже, криміналістичне вивчення особи, яка заподіяла тілесні ушкодження, та особи, потерпілої в результаті злочину, їх соціально-психологічних особливостей допоможе слідчому висунути та перевірити версії, враховуючи інформацію про їх зв'язки та взаємовідносини, обрати найбільш оптимальний шлях розслідування, ефективний комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, правильно обрати тактичні прийоми при проведенні окремих слідчих дій.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

2.1 Початок досудового розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого

Органи досудового розслідування під час розслідування кримінальних проваджень мають дотримуватися встановленого кримінальним процесуальним законом порядку. У теорії кримінального процесу діяльність органів досудового розслідування поділяється на етапи, які називаються стадіями кримінального процесу. Першою стадією є досудове розслідування, на якій виникають кримінальні процесуальні відносини між учасниками кримінального процесу.

Виявлення наявності або відсутності ознак злочину, а також необхідних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, у правоохоронній практиці здійснюється поетапно. Звідси у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів особливого значення набуває періодизація етапів розслідування. При цьому до поняття «етап розслідування» включається взаємопов'язана система дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень є поширеним і складним у розслідуванні злочином, успішне розкриття якого вимагає вдосконаленої методики розслідування. Однією з причин неналежного розкриття заподіяння тілесних ушкоджень є відсутність ефективної методики розслідування, неналежна організованість дій слідчого на початковому етапі розслідування.

Поняття початкового етапу розслідування вживається в криміналістичній та кримінальній процесуальній науці. Але

визначення його в зазначених науках не тотожні, у них є багато відмінностей.

Термін «етап» в українській мові є прикладом полісемії: поетично та науково-фахово він використовується в кількох основних значеннях. Зокрема, словники визначають його як пункт на шляху пересування військ, пункт для ночівлі груп арештантів, варіант прислівникового виразу «відправляти етапом», частину дистанції у спортивних змаганнях та як стадію або період у розвитку процесу чи діяльності [196]. Завдяки такій семантичній гнучкості термін успішно застосовується в контекстах, що охоплюють військову історію, криміналістику, спортивну термінологію та соціогуманітарні науки.

Поняття «початковий етап розслідування» та «досудове розслідування» дещо подібні.

Для з'ясування сутності зазначених наукових категорій необхідно розглянути визначення початкового етапу розслідування та досудового розслідування, які запропоновані в криміналістичних і кримінально-процесуальних наукових дослідженнях, здійснити порівняльний аналіз зазначених понять й визначити відмінності між ними.

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК України). Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України) [111, с. 214; 112].

Щодо початкового етапу розслідування, то у криміналістичній науці це поняття залишається дискусійним і до кінця невизначеним. Розглядаючи процес розслідування злочинів в цілому на підставі спрямованості виконуваних слідчих дій та

оперативно-розшукових заходів, традиційно виділяються три етапи (таку позицію підтримують більшість авторів): початковий; наступний; заключний.

Наприклад, за визначенням М. Ковалю, початковий етап — це період дослідчого провадження, під час якого дозволено проводити невідкладні слідчі дії до внесення даних до реєстру, а будь-яка затримка підриває ефективність доказового процесу [72]; О. А. Самойленко аналізує роль цього етапу в межах криміналістичної методології. Вона визначає його як критичний період, під час якого вирішується ключовий комплекс першочергових завдань: від фіксації інформації та встановлення обставин до формування слідчої ситуації і версій, що найчастіше закладається ще на момент огляду місця події. За її словами, саме на цьому етапі реалізуються оперативно-тактичні дії, які визначають ефективність усього слідства, а будь-яка затримка або недбалість можуть значною мірою знизити доказову цінність зібраної інформації [188].

Момент завершення початкового етапу розслідування не піддається однозначному процесуальному фіксуванню, оскільки він залежить не лише від юридичних фактів, а й від об'єктивних умов конкретної кримінальної ситуації. Його не можна жорстко пов'язати, наприклад, із моментом повідомлення про підозру, обранням запобіжного заходу чи іншою формальною слідчою дією. У криміналістичній практиці межа між початковим та наступним етапами часто є умовною, розпливчастою, що зумовлено динамікою розвитку слідчої ситуації, обсягом здобутої інформації, рівнем визначеності версій. Як наголошують українські науковці, завершення початкового етапу доцільно визначати за фактичним переходом до системного аналізу доказів та активної реалізації слідчої версії, а не лише за настанням певної процесуальної дії. Така гнучкість в оцінці етапів дозволяє більш точно адаптувати криміналістичну методику до реалій практики.

М. К. Кузьменко, який поділяє етапи розслідування на невідкладний, початковий і наступний, межу першого етапу визначає від порушення кримінальної справи до проведення останньої невідкладної дії або передачі справи за підсудністю.

Другий етап охоплює проведення решти слідчих дій до притягнення особи як обвинуваченого [117, с. 333–334].

На думку Г. В. Щербакової, досліджувані поняття мають як деякі спільні риси, так і відмінності, головними серед яких є такі:

- досудове розслідування є дещо ширшим за змістом поняттям, ніж етап розслідування, тому, що останній є частиною досудового слідства;
- завдання досліджуваних понять деякою мірою збіжні, але у зв'язку з тим, що поняття «досудове розслідування» є ширшим за змістом, ніж «початковий етап розслідування», то і завдання досудового слідства є дещо ширшими, ніж початкового етапу;
- початковий етап розслідування злочинів починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Слід зазначити, що диференціація етапів розслідування злочинів, розроблена ще до прийняття чинного кримінального процесуального законодавства, включала початковий, наступний і заключний етапи. Ми не маємо на меті критикувати положення чинного кримінального процесуального законодавства стосовно періодизації кримінального провадження, але все ж висловимо деякі міркування з цього приводу.

Проаналізувавши різні точки зору вчених, ми приєднуємося до позиції дослідників, що процес розслідування можна умовно поділити на три етапи, а саме: початковий, наступний і заключний.

Криміналістичний поділ процесу розслідування на взаємозалежні етапи має завдання щодо встановлення структури криміналістичної методики розслідування злочинів, яка б включала в себе комплекс криміналістичних рекомендацій, тактику проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів для розслідування й попередження злочинів. Це необхідно, перш за все, для усвідомлення чіткої сутності кожного етапу розслідування та оптимізації діяльності розслідування злочинів.

На нашу думку, початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень – поняття суто криміналістичне, використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий провадить слідчі дії та

організаційні заходи для встановлення усіх обставин кримінального правопорушення та особи підозрюваного.

Як показав аналіз сучасної слідчої практики, для окремих груп і видів злочинів, а до таких, зокрема, слід віднести тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, необхідно виділити в окремий етап – застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені).

Окремою методикою розслідування злочинів є етап збору та перевірки матеріалів, що включає збирання, дослідження та оцінку інформації шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, освідування, призначення судової експертизи) і негласних слідчих (розшукових) дій (аудіо-, відеоконтроль особи; аудіо-, відеоконтроль місця; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; використання конфіденційного співробітництва) і проведення оперативно-розшукових заходів.

На початковому етапі розслідування ключовим завданням є оперативне орієнтування слідчого в обставинах події, яка стала предметом кримінального провадження. Саме на цьому етапі здійснюється збір вихідної інформації, що необхідна для ефективного планування подальших процесуальних дій. Особливе значення надається фіксації доказів, які можуть бути швидко втрачені або змінені, а також виявленню та затриманню злочинців по гарячих слідах. Як зазначає О. А. Коник, саме своєчасність, чіткість та узгодженість дій органів досудового розслідування визначає успіх у подальшому встановленні істини у справі. Важливим також є правильне визначення меж початкового етапу, що слугує підґрунтям для логічного переходу до наступного — аналітико-оцінювального — етапу [77].

Саме початкові слідчі (розшукові) дії спрямовані на негайну фіксацію доказів, які можуть бути втрачені, з'ясування фактів і

причин події, а також затримання злочинця по гарячих слідах. Послідовність таких дій — огляд місця події, опитування свідків, встановлення характеру та обставин події — визначається виключно виходячи з типових ситуацій, сформованих на основі первинної інформації [156].

Як показало вивчення слідчої практики, одним із найважливіших чинників, які забезпечують успішне розслідування кримінальних проваджень про заподіяння тілесних ушкоджень, є їх негайне внесення до ЄРДР, що прямо залежить від своєчасного виявлення ознак вчиненого злочину. Найчастіше дані злочини виявляються протягом доби. Цьому сприяє, перш за все, видимість і публічність вчинення такого виду злочинів, крім того, необхідність звернення до медичних установ за необхідною медичною допомогою, які, своєю чергою, зобов'язані негайно повідомляти правоохоронні органи про всі випадки звернення до медичних установ осіб з пораненнями та тілесними пошкодженнями, якщо є підстави вважати, що ці пошкодження пов'язані із вчиненням злочину. Також у медичних установах є інформація про місце, звідки був доставлений потерпілий, хто його доставив чи повідомив про тілесні ушкодження, час та дані про особу, якій заподіяні тілесні ушкодження, її стан, діагноз та інші дані, що дають можливість правильно кваліфікувати злочин і вирішити питання про внесення відомостей до ЄРДР.

Кримінальне провадження щодо тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР.

Відомо, що успішне розслідування будь-якого злочину, у тому числі й тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, безпосередньо залежить від того, як швидко після вчинення суспільно небезпечного діяння розпочато досудове розслідування. У зв'язку з цим особливої актуальності й значущості, на наш погляд, набуває етап збору та перевірки матеріалів. Особливість даного етапу багато в чому визначається кримінально-правовою природою розглянутих злочинів і тим, що дії, що становлять цю стадію, спрямовані на встановлення особи, яка ймовірно вчинила таке правопорушення.

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України) [112; 172].

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, яке здійснюється негайно після завершення огляду [112].

Відповідно до Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженої наказом МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1377 (далі – Інструкція), уповноважений працівник чергової частини органу поліції, отримавши заяву (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію, відразу реєструє її (його) в журналі Єдиного обліку та направляє на місце події слідчо-оперативну групу чи групу реагування (п. 2 розділу 2) [173]. Керівник органу досудового розслідування визначає слідчого, який реєструє заяву в Єдиному реєстрі досудових розслідувань та починає провадження (ч. 2 ст. 39 КПК України) [112].

На початку кримінального провадження щодо тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, до ЄРДР вносяться відомості про:

- 1) дату надходження заяви, повідомлення про тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення такого злочину;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові потерпілого або заявника;
- 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого;

- 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;
- 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та розпочав розслідування;
- 7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань [164].

У ЄРДР автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України). Слідчий, уповноважений на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язаний прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова в прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України) [112].

З вищезазначеного випливає, що ефективність роботи слідчого з розслідування цих злочинів, насамперед, залежить від оперативності реагування на заяви і повідомлення про факти їх вчинення (про виявлення трупа, слідів злочину, явка з повинною, повідомлення з медичних установ тощо), своєчасного та обґрунтованого внесення відомостей до ЄРДР. Запізнілий початок кримінального процесу може призвести до втрати важливих доказів, безкарності злочинців, збільшення термінів досудового розслідування та негативних наслідків.

З урахуванням вищевикладеного, діяльність слідчого на даному етапі розслідування злочинів, передбачених ч. 1 ст. 214 КПК України, буде включати в себе:

- 1) оцінку інформації, що надійшла про кримінальне правопорушення;
- 2) перевірку заяви, повідомлення;
- 3) внесення відомостей до ЄРДР.

Як відомо, цей аспект діяльності регулюється кримінальним процесуальним законом і відомчими нормативними актами, але їй притаманні й певні складнощі, зумовлені специфікою злочинів даної категорії.

Однак у чинному КПК України відсутня чітка регламентація приводів і підстав для початку досудового розслідування.

У теорії кримінального процесу привід для внесення відомостей до ЄРДР (тобто, до початку досудового розслідування) – це передбачене законом джерело інформації, з якого слідчий, прокурор дізнаються про вчинене кримінальне правопорушення і з моменту появи якого розпочинається кримінальне провадження (кримінальні процесуальні відносини). Такі джерела отримання інформації в чинному КПК України (на відміну від попереднього) чітко не перелічуються, однак з аналізу ч. 1 ст. 214 КПК України можна зробити висновок, що ними можуть бути:

- заяви, повідомлення фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення;
- самотійне виявлення слідчим, прокурором кримінального правопорушення з будь-якого джерела.

Заява (повідомлення) фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення як привід до початку досудового розслідування – це направлена слідчому, прокурору інформація про кримінальне правопорушення, що засвідчена певною особою (заявником або потерпілим). Зміст заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення має відповідати вимогам закону до такого джерела доказу як документа (ч. 1 ст. 99 КПК України), тобто в ній повинні міститися відомості, які можуть бути використані як доказ змісту чи обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення.

Причиною ускладнення теоретичного сприйняття та практики прийняття рішень у разі отримання інформації про кримінальне провадження є відсутність відповідно до чинного законодавства стадії (періоду), під час якої буде перевірятись отримана інформація про ймовірний злочин. Йдеться, наприклад, про те, що в сучасних умовах практично будь-яка інформація, у якій містяться будь-які, в тому числі й недостовірні дані, може бути занесена до ЄРДР без відповідної перевірки.

Таким чином, це сприяє збільшенню кількості кримінальних проваджень і зменшенню ефективності розслідування злочинів. Однак, наявність стадії перевірки обставин правопорушення до внесення відомостей до ЄРДР також може слугувати маніпулюванням та умисному приховуванню злочинів правоохоронними органами, з метою зменшення показників злочинності. Тому до чинного КПК України необхідно внести зміни, які б регламентували характер заяв, які потрібно вносити до ЄРДР, і необхідність перевірки упродовж доби.

Так, Д. М. Мірковець та О. М. Мірковець пропонують, що після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань має розпочинатися саме перевірка відомостей (протягом семи днів з моменту їх внесення до Реєстру). Перевірка повинна передбачати збирання пояснень, витребування копій документів і відомостей, огляд місця події, отримання висновків спеціалістів у певних галузях знань. За результатами проведення перевірки відомостей про кримінальне правопорушення потрібно виносити постанову про початок досудового розслідування або про відсутність підстав для його початку [146, с. 38].

Досліджуючи ст. 214 КПК України, Ю. П. Алєнін пропонує передбачити: докладнішу регламентацію порядку прийняття, реєстрації заяв чи повідомлень про діяння, визначені законодавством про кримінальну відповідальність; строки їх розгляду (не менше ніж десять діб); можливість перевірки заяв чи повідомлень, визначення процесуальних засобів таких дій; обов'язок службових осіб приймати процесуальне рішення у формі винесення постанови слідчим/прокурором про початок досудового розслідування або про відмову в ньому; обставини, які виключають проведення досудового розслідування; право на оскарження до прокурора чи слідчого судді рішень про початок досудового розслідування та про відмову в ньому [10, с. 237–238].

Вивчення кримінальних проваджень даної категорії показало, що причинами для внесення відомостей до ЄРДР є:

- виявлення трупа з ознаками заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або повідомлення громадян (70 % родичі потерпілого) за такими фактами (75 %);

- повідомлення з медичного закладу або від громадян про смерть (15 %);
- безпосереднє виявлення ознак складу злочину у ході вивчення матеріалів перевірок (8 %);
- явка з повинною (2 %).

При виявленні трупа можуть бути висунуті наступні слідчі версії того, що сталося:

- мало місце вбивство;
- мала місце смерть у результаті заподіяння шкоди здоров'ю в результаті злочинних дій;
- мало місце заподіяння шкоди здоров'ю і смерть у результаті самостійних дій потерпілого;
- мав місце нещасний випадок.

У випадках, коли потерпілий після спричинення йому тяжкої шкоди здоров'ю деякий час був живий, а згодом помер від отриманих травм, нерідко відомості до ЄРДР вносяться за ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 122 КК України ще за життя потерпілого і вже після його смерті пере kwalіфікуються на ч. 2 ст. 121 КК України і передаються за підслідністю до слідчих підрозділів відповідних прокуратур. Слід вказати, що по значній частині цих кримінальних проваджень (42 %) можливість їх розкриття була втрачена саме в період їх розслідування слідчими Національної поліції України, які менш кваліфіковані, більш завантажені іншими кримінальними провадженнями, відповідно, набагато менш відповідально підходять до виконання невідкладних слідчих дій.

Варто відзначити, що усні повідомлення з огляду на необхідність вживати невідкладних заходів для перевірки на місці, самі по собі не представляють приводу до внесення відомостей до ЄРДР. У цих випадках процесуальним приводом є безпосереднє виявлення слідчим ознак злочину при огляді місця події та трупа, або при ознайомленні з актом судово-медичного дослідження трупа, а також при отриманні пояснень від громадян та інших матеріалів.

Початковий етап розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий здійснює організаційні заходи для встановлення усіх обставин злочину та

особи підозрюваного. Основна спрямованість початкового етапу розслідування – інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів шляхом проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. На цьому етапі здійснюється основна робота по розслідуванню тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

На початковому етапі розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слідчий у своєму розпорядженні повинен мати такі матеріали: рапорт про виявлення кримінального правопорушення; зареєстроване повідомлення про початок досудового розслідування; доручення про проведення досудового розслідування; детальні відомості про те, при яких обставинах було вчинено кримінальне правопорушення; протокол огляду місця події; протокол огляду трупа; протокол впізнання трупа; протокол допиту свідків, очевидців вчинення злочину; довідку з медичної установи з діагнозом причин настання смерті потерпілого; довідку судово-медичного експерта або акт судово-медичного освідчення зі встановленим ступенем тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому, що спричинили його смерть.

Непоодинокими є випадки виявлення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, за допомогою проведення оперативно-розшукової діяльності. Так, у ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачено виключні підстави для її проведення. Такими підставами вважається наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів про: злочин, що готується; осіб, які готують вчинення злочину [174].

У разі наявності такого роду інформації, оперативний працівник заводить оперативно-розшукову справу, для перевірки наявної інформації.

У межах заведеної оперативно-розшукової справи оперативний працівник ініціює і проводить відповідні оперативно-розшукові заходи з метою документування нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Результативними оперативно-розшуковими заходами виявлення співучасників заподіювача та ймовірних жертв є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та огляд і виїмка кореспонденції.

Для спостереження за особою чи місцем використовують технічні засоби, що дають змогу зафіксувати факти вчинення злочину. Отримані фото- та відеоматеріали можуть бути використані в подальшій ОРД для впізнання осіб, які вчинили злочин, встановлення їх особи та їх розшуку за фотографіями.

Ще одним дієвим засобом є спостереження за «цікавими» для оперативного працівника особами, їх транспортними засобами з метою отримання значущої інформації [174].

У подальшому матеріали оперативно-розшукових справ розглядаються під час оперативної наради для визначення повноти зібраних матеріалів і наявності підстав для внесення їх до ЄРДР [172].

Незалежно від способу виявлення інформації про нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, як ми вже зазначали, всі дані щодо події вносяться до ЄРДР, після чого наказом керівника підрозділу Національної Поліції, погодженого з начальником слідчого підрозділу, створюється слідчо-оперативна група, керівником якої є слідчий, визначений начальником слідчого підрозділу для здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення.

Слідчо-оперативні групи створюються при чергових частинах територіальних підрозділів Національної поліції України. Склад цих груп формується з працівників поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого начальником територіального підрозділу Національної поліції та погодженого з начальником слідчого підрозділу. До СОГ в обов'язковому порядку входять слідчий (старший СОГ), співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст. До складу СОГ, яка виїздить на місце вчинення кримінального правопорушення проти життя та здоров'я особи, в обов'язковому порядку включається слідчий територіального підрозділу Національної поліції, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень

зазначеної категорії (є старшим СОГ), а також при необхідності кінолог зі службово-розшуковою собакою, психолог.

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків і потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення [158, с. 392].

На наш погляд, для ефективного розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, як й інших злочинів проти життя та здоров'я, доцільно проводити розподіл службових обов'язків не лише за допомогою закріплення відповідних функцій, а й шляхом введення до штатних розписів спеціалізованих відділів в обласних і міських управліннях, а у районних відділеннях Національної поліції варто включити до штатного розпису слідчих, що спеціалізуються на розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи.

Аналіз слідчої практики показує, що успіх розслідування багато в чому визначається своєчасністю прибуття слідчо-оперативної групи на місце події та обізнаністю складових її співробітників правоохоронних органів про суть події, що відбулася. Останнє, своєю чергою, залежить від швидкості та повноти отримання вихідної інформації про злочин.

Проведене дослідження цього питання показало, що у 62 % випадків час, який минув з моменту вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, до початку огляду місця події, склав близько трьох годин (до 1 год – 18 % випадків, від 1 год до 3-х год – 43 %). Решта тимчасових відрізків даної події розподілилися наступним чином: від 3-х до 6 год – 11 % випадків; від 6 до 12 год – 9 %; від 12 до 24 год – 12 %; від однієї доби до трьох 5 % випадків; понад 3-х діб – 2 % випадків. Такий низький показник (62 %) пояснюється низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів, у тому числі можна говорити про оперативність надходження слідчому відомостей.

У зв'язку з тим, що вихідна інформація про факт виявлення трупа, як правило, у кінцевому підсумку надходить до чергового по структурному підрозділу органів Національної поліції України,

саме на цьому етапі, на нашу думку, втрачається її основна інформативна частина. Практика показує, що зазначена посадова особа далеко не завжди вживає необхідних заходів до отримання досить повної й достовірної інформації про дану подію й не забезпечує своєчасну її передачу до прокуратури. У результаті чого, як це ще раз підтверджує наше дослідження, в ряді випадків слідчий прокуратури виїжджає на огляд місця події із запізненням, не володіючи хоча б орієнтовними вихідними даними про те, що він може виявити на місці події.

З урахуванням проведеного аналізу кримінальних проваджень даної категорії можна зробити висновок, що вихідна криміналістично значима інформація, по можливості, повинна містити такі відомості:

- 1) джерело повідомлення про подію черговому структурного підрозділу органу поліції;
- 2) коротку сутність події;
- 3) інформацію про необхідність прийняття будь-яких екстрених заходів по ліквідації наслідків події (надання екстреної медичної допомоги іншим потерпілим, ліквідації пожежі, задимлення, загазованості та ін.);
- 4) загальну характеристику місця виявлення трупа або інші дані, що свідчать про можливість навмисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, або вбивства (точна адреса розташування місця події);
- 5) коли і ким вони виявлені;
- 6) про погодні умови в момент виявлення трупа або ознак вчинення злочину;
- 7) передбачувану причину смерті та приблизний час її настання;
- 8) наявність і характер видимих тілесних ушкоджень;
- 9) чи встановлено особу загиблого (його стать, приблизний вік тощо);
- 10) чи відомий злочинець і чи затриманий він, за яких обставин;
- 11) які є припущення про можливе місцеперебування злочинця;
- 12) чи встановлені очевидці злочину та інші свідки;

- 13) чи виявлено знаряддя злочину, його класифікаційна приналежність і місцезнаходження;
- 14) хто із співробітників поліції та осіб, які сприяють розслідуванню, знаходяться на місці події, чи охороняється воно і ким;
- 15) чи є необхідність у терміновому прибутті слідчого прокуратури, фахівця у галузі судової медицини, фахівця криміналіста, кінолога зі службово-розшукової собакою, криміналістичної лабораторії тощо.

Отримання слідчим вихідної або так званої «первісної» інформації, як правило, триває і після його прибуття на місце події.

Вихідна інформація про подію надходить у вигляді телефонних дзвінків та інших усних повідомлень громадян і посадових осіб; рідше – у вигляді листів і документів.

Відомо, що залежно від обсягу та характеру вихідної інформації, наявної у розпорядженні слідчого на момент внесення відомостей до ЄРДР, усі тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, умовно діляться на дві великі групи: на очевидні злочини і на злочини, вчинені в умовах неочевидності.

Проведене дослідження цього питання показує, що на момент внесення відомостей до ЄРДР особистість потерпілого була встановлена у 91 % випадків, а особистість підозрюваного – лише у 71 % випадків.

Варто також відзначити, що у разі виявлення трупа з ознаками насильницької смерті далеко не завжди буває очевидна причина загибелі потерпілого: чи загинув він у результаті умисного вбивства, умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило смерть потерпілого, заподіяння смерті з необережності, або іншого злочину (самогубства, порушення правил безпеки тощо). Тому виникає нагальна необхідність ретельної перевірки інформації. Особливо важливою у плані відмежування вбивства від інших злочинів даної категорії є інформація про характер отриманих потерпілим тілесних ушкоджень і використаних злочинцем засобів вчинення злочину, які свідчать про умисел винного.

Проведене нами дослідження показало, що переважна більшість слідчих призначає судово-медичне дослідження трупа на другий день за результатами огляду місця події та трупа, отриманих первинних даних (53 %). Судово-медичне дослідження трупа було проведено протягом доби після огляду місця події тільки по 15 % вивчених кримінальних провадженнях, протягом 3 діб – по 75 % кримінальних провадженнях і в інших випадках в термін понад 3 доби.

Так, 26 березня 2014 р. в м. Хмельницьку був виявлений труп гр-на Г. з ознаками побоїв на голові та тулубі, на місце події виїхала СОГ, до якої увійшли слідчий прокуратури і судово-медичний експерт. У ході опитування громадян було встановлено, що Г. 21 березня був побитий Р. у присутності інших громадян, потім протягом 5 днів Г. лежав на ліжку, стогнав, пізніше втратив свідомість й помер. У ході огляду судово-медичний експерт висловив припущення, що ймовірно смерть Г. наступила у результаті отриманої від побоїв черепно-мозкової травми. Слідчий на основі попередніх висновків спеціаліста за згодою заступника прокурора міста вніс відомості до ЄРДР за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, провів слідчі дії. Через дві доби була проведена призначена слідчим судово-медична експертиза трупа Г. і було встановлено, що смерть його настала від гострої серцевої недостатності з ураженням серця, печінки і головного мозку, а наявні на трупі ушкодження відносяться до категорії таких, які не заподіяли шкоди здоров'ю [105].

Підводячи підсумки сказаного, виділимо, що відправним моментом встановлення інформації про розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є *етап застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені).*

Таким чином, на початковому етапі розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слідчий у своєму розпорядженні повинен мати такі матеріали: рапорт про виявлення кримінального правопорушення; зареєстроване

повідомлення про початок досудового розслідування; доручення про проведення досудового розслідування; детальні відомості про те, при яких обставинах було вчинено кримінальне правопорушення; протокол огляду місця події; протокол огляду трупа; протокол впізнання трупа; протокол допиту свідків, очевидців вчинення злочину; довідка з медичної установи з діагнозом причин настання смерті потерпілого; довідку судово-медичного експерта або акт судово-медичного освідчування зі встановленим ступенем тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому, що спричинили його смерть.

На нашу думку, початковий етап розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, залежить від типових слідчих ситуацій процесу розслідування. Якщо підозрюваного затримано з речовими доказами або по гарячих слідах, то початковий етап закінчується і виноситься письмове повідомлення про підозру, що відбувається за наявності достатніх доказів (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України). Початковий етап розслідування злочинів, у тому числі тяжких тілесних ушкоджень, являє собою період кримінального провадження, який розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР, з'ясування обставин правопорушення, передбачених нормами законодавства, проведення усіх першочергових і невідкладних слідчих (розшукових) та процесуальних дій і закінчується накопиченням достатньої кількості доказової інформації, що забезпечує подальше швидке та повне розслідування кримінального правопорушення [24, с. 89].

2.2 Типові слідчі ситуації, типові версії та планування розслідування

Початковий етап досудового розслідування охоплює проведення першочергових слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на активний пошук, виявлення й фіксацію доказів. Він передбачає інтенсивну роботу слідчого та оперативного складу, яка відзначається високою динамікою і, як правило, потребує невідкладного реагування. Саме на цьому етапі здійснюється ключова частина розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що

призвели до смерті потерпілого. Основна увага зосереджується на встановленні обставин події, осіб, причетних до злочину, та забезпеченні доказової бази. Важливим є швидке прийняття процесуальних рішень і ефективна координація між слідством та оперативними підрозділами.

Розглядаючи специфіку діяльності правоохоронних органів на початковому етапі розслідування, слід зазначити, що планування становить гнучку систему дій, яка формується залежно від обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Така діяльність може бути чітко структурована у вигляді алгоритму, адаптованого до типових слідчих ситуацій, проте варто враховувати, що реальні умови не дозволяють охопити всі можливі варіанти заздалегідь. Тому доцільним є орієнтування саме на типові слідчі ситуації, які забезпечують належну стандартизацію реагування. Як підкреслюють українські науковці, алгоритм дій не є жорстким шаблоном, а лише практичним орієнтиром, що має враховувати специфіку конкретного кримінального провадження та поточну інформаційну ситуацію розслідування [123].

Вибір напрямку та програми розслідування багато в чому залежать від вихідної слідчої ситуації, що складається на момент внесення відомостей до ЄРДР. Алгоритм дій слідчого з розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, виглядає наступним чином: оцінка вихідної слідчої ситуації; висування версій за основними обставинами розслідування події; постановка тактичних завдань і планування початку розслідування; планування та проведення окремих слідчих дій й тактичних операцій по перевірці версій і вирішення поставлених задач.

Практичній діяльності слідчого, проведенню ним процесуальних, організаційно-підготовчих, розшукових та інших дій, як правило, передують аналіз вихідних даних та оцінка конкретної ситуації у кримінальному провадженні з подальшим прийняттям відповідних рішень.

Наразі у криміналістичній науці з приводу змісту поняття типових слідчих ситуацій існують різні точки зору. Прагнення всебічно визначити це поняття зумовило появу в юридичній

літературі різних за змістом дефініцій, які неодноразово піддавалися науковому аналізу.

Так, наприклад, А. Н. Колесніченко під слідчою ситуацією розуміє певне положення у розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, й виникаючими у зв'язку з цим завданнями по їх збиранню та перевірці [74, с. 59].

У сучасній українській криміналістичній літературі слідча ситуація трактується як інформаційно-динамічна система, яка формується на певному етапі розслідування та визначає логіку і послідовність дій слідчого. Наприклад, М. О. Селіванов визначає її як обстановку розслідування, що склалася до визначеного моменту та обумовлює характер і зміст процесуальної діяльності [191].

На думку В. П. Бахіна, слідча ситуація є сукупністю актуальних даних про обставини злочину і хід його розслідування, що дозволяє спрогнозувати подальші дії і коригувати обрану тактику [17]. З урахуванням цих підходів, слідча ситуація є не лише аналітичною моделлю, але й практичним інструментом прийняття рішень у межах конкретного кримінального провадження. Такий підхід забезпечує гнучкість і адаптивність слідчої роботи залежно від змін інформаційної бази.

Вагоме значення у розвитку категорії слідчої ситуації в українській криміналістиці має підхід, запропонований В. В. Логіновою. Дослідниця визначає слідчу ситуацію як інформаційно обумовлену систему обставин, що складається на певному етапі розслідування і безпосередньо впливає на можливість реалізації слідчим своїх повноважень щодо виявлення, фіксації, перевірки та використання доказів. Така ситуація формується на основі наявної доказової бази, оперативної інформації, умов здійснення розслідування та особливостей події злочину. На думку авторки, слідча ситуація є динамічною і вимагає гнучкого реагування з боку органів досудового розслідування, оскільки саме її зміст визначає ефективність планування та реалізації слідчих дій. Таким чином, концепція слідчої ситуації розглядається як ключовий методологічний орієнтир у межах криміналістичної методики [124].

У загальному вигляді слідчі ситуації при тяжких тілесних ушкодженнях, що спричинили смерть потерпілого, можна поділити на дві групи:

- 1) слідчі ситуації, що характеризуються наявністю або відсутністю відомостей про особу злочинця:
 - у розпорядженні слідчого є відомості, що прямо або опосередковано вказують на особу заподіювача шкоди (65 % випадків). Джерелом таких відомостей можуть бути очевидці, свідки, які мають відомості про злочинця, пояснення самого потерпілого за життя, залишені злочинцем речі. Розслідування у цьому випадку пов'язане з доведенням обставин вчинення злочину;
 - у розпорядженні слідчого відсутні відомості, що вказують на особу заподіювача шкоди (35 %). Розслідування у такому випадку доцільно проводити за напрямом встановлення механізму даного злочину й розробки зв'язку «механізм злочину – особа злочинця».
- 2) слідчі ситуації, що характеризують обстановку вчинення злочину. Вони різняться залежно від місця вчинення злочину (за місцем проживання потерпілого, у публічному місці або на відкритій місцевості) та часу (денний, нічний):
 - у разі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за місцем проживання потерпілого найбільш вірогідною буде версія про вчинення злочину особою з близького оточення потерпілого (як показує аналіз судово-слідчої практики, у 83 % випадків заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за місцем проживання потерпілого винними виявлялися особи з числа його родичів або знайомих). На користь цієї версії може свідчити обстановка вчинення злочину. Так, наприклад, при вчиненні злочину у будинку потерпілого на факт знайомства останнього з винним вказує стан дверних замків, а підтвердженням тісних відносин між ними можуть бути ознаки застілля тощо.

Основним напрямом розслідування при цьому буде визначення кола близьких, родичів і друзів потерпілого та їх перевірка на причетність до злочинної події.

У разі вчинення такого роду злочинів у публічному місці або на відкритій місцевості підлягає перевірці низка версій щодо винної особи, зокрема:

- злочин вчинено особою з числа близьких, родичів або знайомих потерпілого (така версія знаходить підтвердження у 35 % випадків заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого на відкритій місцевості);
- злочин вчинено малознайомою або незнайомою особою у результаті сварки (50 %);
- злочин вчинено особою з хуліганських мотивів, про що може свідчити характер тілесних ушкоджень, їх кількість, а також характер місця вчинення злочину (14 %);
- злочин вчинено незнайомою особою та пов'язаний з вчиненням іншого злочину (наприклад, розбою, вимагання) (1 %). Ознаками розбійного нападу на відкритій місцевості можуть бути відсутність у потерпілого грошей, ювелірних прикрас, інших цінностей та речей (наприклад, верхнього одягу у холодну пору року).

У такій ситуації значна роль відводиться проведенню оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення свідків-очевидців злочинної події, наявність яких у даній ситуації цілком вірогідна.

Своєю чергою, Т. О. Лускатова запропонувала загальні версії щодо злочинів досліджуваного різновиду:

- 1) смерть потерпілого настала внаслідок умисних дій злочинця;
- 2) здійснено замах на убивство;
- 3) тілесні ушкодження спричинено умисними діями іншої особи;
- 4) особа самотійно нанесла собі тілесні ушкодження, що вже призвели чи можуть призвести до настання смерті;
- 5) тілесні ушкодження чи смерть потерпілого є результатом нещасного випадку.

Ученою проаналізовано типові слідчі ситуації та визначено програми з їх вирішення. Найбільш несприятливою є ситуація, коли у певному місці виявлено труп, або особа помирає, не приходячи до свідомості, – у зв'язку зі складністю початкової кваліфікації діяння, крім висунення версії щодо умисного

учинення тяжких тілесних ушкоджень, потребує ще й низки додаткових. Оскільки слідчий позбавлений можливості отримання свідчень про подію від жертви як її безпосереднього учасника, його завданням є пошук інших джерел інформації, для чого рекомендовано: провести огляд місця, де було виявлено труп чи непритомну особу; здійснити огляд трупа; вилучити одяг; відібрати у жертви зразки крові, слини, волосся, слідів рук тощо; вилучити піднігтьовий вміст; допитати свідків, які повідомили про місце знаходження жертви, а якщо заявник невідомий, здійснити заходи з його розшуку; виявити та допитати очевидців події; допитати медиків, які доставляли особу до лікарні та надавали їй допомогу; допитати родичів і знайомих жертви; призначити судово-медичну експертизу трупа, експертні дослідження піднігтьового вмісту, крові, слини чи інших виділень потерпілого; призначити криміналістичні експертизи залежно від слідів, вилучених біля жертви [136, с. 11].

І. В. Загородній виокремлює такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування:

Ситуація № 1 – винна особа затримана на місці вчинення злочину, особа потерпілого відома, очевидці вчинення злочину встановлені.

Ситуація № 2 – винна особа зникла з місця події, але є первісні дані щодо неї.

Ситуація № 3 – винна особа зникла з місця події, інформація щодо неї відсутня або вкрай обмежена [56, с. 162–163].

У науковій літературі, на початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути виділені наступні групи слідчих ситуацій з урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики злочину [85, с. 453–456; 125, с. 280–281; 89; 53, с. 102–108; 75; 126, с. 173–174].

Перша група – слідчі ситуації, що залежать від того, в якому місці та в який час було вчинено злочин:

- 1) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження за місцем його проживання чи його друзів, знайомих. У більшості випадків у такій ситуації винними особами в заподіянні тілесних ушкоджень є друзі чи знайомі потерпілого. Основним напрямом розслідування в такому випадку буде перевірка на

причетність до вчинення злочину осіб, з якими потерпілий підтримував дружні стосунки, або, навпаки, знаходився в неприязних відносинах;

- 2) у випадку заподіяння тілесних ушкоджень у публічному місці або на відкритій місцевості, розслідування слід направляти на перевірку таких версій: злочин вчинила малознайома чи незнайома особа в результаті сварки, яка виникла раптово; злочин вчинила незнайома особа з метою приховання чи вчинення іншого злочину; злочин вчинила особа з хуліганських спонукань; злочин могла вчинити особа, яка є родичем або знайомим потерпілого.

Основними слідчими (розшуковими) діями в такому випадку можуть бути: огляд місця події; допит потерпілого і свідків; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз. При затриманні підозрюваної особи необхідно провести її особистий обшук, допит, огляд речей, у необхідних випадках, освідування, пред'явлення для впізнання та низку інших необхідних слідчих (розшукових) дій.

Друга група – слідчі ситуації, які формуються на основі інформації про нападника, отриманої від потерпілого:

- 1) потерпілий добре знає, хто заподіяв йому тілесні ушкодження та може надати всю необхідну інформацію для розшуку особи. Це найбільш сприятлива ситуація для розслідування злочину. В цьому випадку необхідно ретельно провести огляд місця події; допитати потерпілого і всіх можливих свідків й призначити судово-медичну і криміналістичні експертизи;
- 2) потерпілий не знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але може описати його зовнішність та особливі прикмети. У таких випадках, з метою розшуку підозрюваного, необхідно скласти композиційний і словесний портрети останнього та з їх допомогою здійснювати його розшук. У разі затримання підозрюваного, пред'явити його для впізнання потерпілому і свідкам;
- 3) потерпілий не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації про нього. Ця складна ситуація розслідування є досить нечастою в даній категорії кримінальних

проваджень. У таких випадках необхідно організовувати проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців події та підозрюваних;

- 4) потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, відмовляючись від дачі показань.

Часто така ситуація трапляється, коли винною особою є близький родич чи знайомий, і потерпілий не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності через дружні відносини або через погрози з боку особи, яка заподіяла тілесні ушкодження. В таких випадках слідчому потрібно самостійно шукати необхідні докази для доведення вини підозрюваної особи, і тому доцільним буде проведення наступних слідчих (розшукових) дій: огляду місця події; допиту свідків; слідчого експерименту; призначення різноманітних судових експертиз;

- 5) потерпілий не може повідомити, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, через те, що знаходиться без свідомості або в тяжкому стані.

У таких випадках можна висунути версії про заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, в результаті нещасного випадку, хуліганських дій, розбійного нападу. Слідчому після огляду місця події необхідно організувати проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців події, особи потерпілого, перевірки проживаючих поблизу місця події підозрілих осіб; надати необхідну інформацію та фотокартку потерпілого до засобів масової інформації; перевірити його відбитки за дактилоскопічними обліками; при можливості витребувати медичні документи з лікувального закладу для призначення судово-медичної експертизи; призначити необхідні криміналістичні експертизи; провести допити свідків для встановлення особистості потерпілого та характеру події.

Третя група – слідчі ситуації, що складаються залежно від позиції підозрюваної особи:

- 1) особа, підозрювана у вчиненні злочину, повністю визнає свою вину.

Така слідча ситуація виникає у випадках, коли тілесні ушкодження потерпілому заподіяні на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово між знайомими або родичами в результаті сварки. Джерелом повідомлення про даний злочин, як правило, є заява потерпілого, близьких родичів, повідомлення медичних установ, які надавали медичну допомогу потерпілому. Якщо на перший погляд дана ситуація здається сприятливою для розслідування, то насправді слідство стикається зі значними труднощами, оскільки носіями доказової інформації в таких випадках, як правило, є особи, зацікавлені в закритті кримінального провадження, в тому числі й сам потерпілий про це просить.

Саме тому основне завдання розслідування в такій слідчій ситуації – закріплення та вивчення доказів від вже встановлених джерел, що забезпечується: оглядом місця події; допитом потерпілого (бажано відразу на місці події чи в медичній установі); допитом свідків (про час і місце вчинення злочину, про особу, яка завдала тілесні ушкодження, причини сварки та її відносини з потерпілим); оглядом одягу потерпілого; призначенням судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного, необхідно його допитати; провести огляд його речей та освідування;

2) підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали.

У таких випадках підозрюваний пояснює, що тілесні ушкодження у потерпілого мали місце до застосування насильства з його боку або потерпілий отримав їх вже після бійки з ним.

Основне завдання розслідування – встановлення причинного зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень. З цією метою необхідно розширити коло свідків; провести слідчий експеримент як з потерпілим, так і з підозрюваним на місці події із залученням судово-медичного експерта; за результатами слідчого експерименту – призначити судово-медичну експертизу;

3) підозрюваний визнає факт насильства, але вказує, що діяв у стані самозахисту або афекту.

У такій ситуації підозрюваний вказує, що ініціатором бійки був сам потерпілий, який її спровокував шляхом приниження честі і гідності підозрюваного чи навіть заподіяння тілесних ушкоджень, а підозрюваний вже діяв в стані афекту у результаті образи чи захищаючись від нанесення тілесних ушкоджень з боку потерпілого.

Основне завдання розслідування в такій ситуації – встановити, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного, що могло викликати стан сильного душевного хвилювання. Для цього необхідно провести освідування підозрюваного на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень; огляд речей підозрюваного; огляд місця події, де зосередити особливу увагу на пошук речових доказів, що свідчать про поведінку потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, спосіб і механізм їх заподіяння; призначити судово-медичну та криміналістичні експертизи з метою з'ясування питання щодо механізму заподіяння тілесних ушкоджень; призначити судово-психологічну експертизу для встановлення психологічного стану підозрюваного до, під час та після заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому;

4) підозрюваний відмовляється від факту застосування насильства щодо потерпілого, а факт наявності тілесних ушкоджень в останнього пояснює його необережністю, випадковим збігом обставин або обмовою з боку потерпілого.

У даному випадку небажання підозрюваних нести відповідальність за вчинений злочин переважає здоровий глузд і тому вони намагаються ввести слідство в оману, наводячи факти, які досить часто не знаходять свого підтвердження під час досудового розслідування.

Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому злочині. Найкраще це зробити шляхом проведення огляду місця події, де зосередити увагу на виявленні слідів злочинних дій підозрюваного; освідування потерпілого та підозрюваного з метою виявлення взаємозв'язку тілесних ушкоджень; з цією ж метою оглянути їхні одяг та речі; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз, з метою з'ясування питання про механізм і спосіб заподіяння

тілесних ушкоджень; встановлення свідків події та їх допиту; слідчого експерименту за участю потерпілого та підозрюваного, за результатами якого призначити судово-медичну експертизу, зокрема, для з'ясування питання про можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим і підозрюваним;

5) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або відмовляється від дачі показань.

Такі ситуації є характерними у випадках, коли підозрюваний впевнений у неможливості доведення його вини у вчиненому злочині, особливо коли подія відбулася без свідків.

Основне завдання розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого злочину. Дане завдання вирішується шляхом пошуку необхідних доказів під час проведення огляду місця події; проведення освідування підозрюваного і потерпілого, а також огляду їхнього одягу з метою виявлення слідів злочину; проведення допиту потерпілого; проведення одночасного допиту вже допитаних потерпілого та підозрюваного; встановлення свідків злочину та їх допиту.

Однак на нашу думку, для розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, найбільш характерні слідчі ситуації, коли розслідування проводиться в умовах наявності трупа. Виходячи з цього, діяльність слідчого представлена як алгоритм дій залежно від типових вихідних слідчих ситуацій, сформульованих у такий спосіб:

- 1) повідомлення свідка про виявлення трупа або про відомий йому факт умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження конкретною особою: підозрюваний не затриманий, інформація про потерпілого встановлена;
- 2) виявлено труп зі слідами насильницької смерті поза місцем проживання: інформація про потерпілого частково встановлена, відомості про злочинця відсутні;
- 3) виявлено труп зі слідами насильницької смерті за місцем проживання, інформація про нього встановлена, проте немає ясності щодо розслідуваної події (можливе інсценування іншого злочину), відомостей про злочинця немає;

4) виявлено труп зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього та про особу злочинця відсутня [24, с. 95].

У дослідженнях І. В. Пиріга ми бачимо як висвітлюється ключова роль першої слідчої ситуації, за якої ймовірність встановлення події злочину та вини осіб досягає приблизно 88 %. На його думку, саме у таких випадках формується оптимальна база для висунення робочих версій, що значно підвищує ефективність розслідування тяжких тілесних ушкоджень [161]. На підставі виокремлених типових вихідних ситуацій формується порядок побудови типових слідчих і криміналістичних версій, які використовуються працівниками органів досудового розслідування. Ці версії мають враховувати криміналістичну характеристику злочину, а також розуміння способу вчинення й індивідуальних особливостей злочинця, що дозволяє значно прискорити встановлення істини в процесі. Тому побудова і перевірка версій відбувається з урахуванням способу злочину, поведінки підозрюваного та обставин справи, а їх перевірка здійснюється через логічний аналіз зібраної інформації та слідчих результатів. Крім того, за словами І. А. Федчака, аналітичне поєднання аналізу та синтезу інформації дає змогу сформулювати цілісну модель слідчої ситуації, де версія перестає бути гіпотезою та стає обґрунтованим рішенням для переходу до аналітико-оцінювального етапу розслідування. Такий підхід забезпечує не лише точніший аналіз подій, а й ефективну стратегію перевірки версій — що є критичним для розкриття злочину та встановлення істини в справі [162; 159; 211].

Н. А. Жерж та М. Є. Дирдін у спільній роботі розкривають поняття типової версії в контексті з'ясування особи злочинця під час розслідування насильницьких злочинів. Вони наголошують, що типові версії формуються відповідно до спостережень у попередніх аналогічних провадженнях і служать основою для конкретизації версій — від загальної типової до приватних, спрямованих на конкретні обставини та осіб у справі [49].

І. В. Кубарев підкреслює, що така версія є не лише вихідною точкою для побудови слідчого плану, а й важливим механізмом організації розслідування на початковому етапі. Вона дозволяє структурувати наявну інформацію, сформулювати прогнозовану

модель події та визначити першочергові слідчі дії. Типова версія виконує функцію орієнтира в умовах неповноти або суперечливості вихідної інформації, що особливо актуально при розслідуванні тяжких злочинів проти особи, зокрема – умисних тілесних ушкоджень, які спричинили смерть потерпілого. За твердженням дослідника, ефективність типових версій полягає також у можливості їх гнучкої адаптації до конкретної ситуації, що дозволяє слідчому залишатися в межах правової логіки та доказової обґрунтованості навіть в умовах обмеженого доступу до фактів [115].

Висування типових версій на практиці нерідко ґрунтується на стереотипі мислення, обумовленому рівнем професійних знань і досвідом розслідування аналогічних кримінальних проваджень.

Очевидно, що особливості висунення версій та ситуаційний характер початкового етапу розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є тісно взаємопов'язаними. Причому в даному випадку можна простежити не тільки їх взаємозв'язок, але й взаємозалежність. Деякі версії можуть бути висунуті при розслідуванні будь-якого кримінального провадження про тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, без урахування конкретної слідчої ситуації.

Важливою умовою повноти та об'єктивності розслідування є дотримання правил побудови і перевірки версій. Відносно кожної неясної або сумнівної обставини вчиненого злочину мають бути висунуті й перевірені всі можливі версії. Саме це положення має повністю враховуватися при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, які вчиняють зазвичай при відсутності свідків. Не можна захоплюватися одними версіями та ігнорувати інші на тій підставі, що вони спочатку здаються маловірогідними. Кожна версія повинна бути достатньо обґрунтованою та підлягає ретельній перевірці. Порушення цього правила породжує звинувачувальний ухил у розслідуванні, який найчастіше є не стільки результатом тенденційності слідчого, скільки саме результатом його одностороннього захоплення певною версією, яку він вважає на початковому етапі розслідування вірогіднішою. Одним зі способів запобігання такій необ'єктивності розслідування є постійний самоконтроль слідчого,

критичне відношення його до інформації, що надходить, оцінка, глибока і всебічна перевірка висунутих версій [87, с. 272]. Так, припущення щодо вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, породжує версії про час і місце його вчинення, виконавця злочину, співучасників, знаряддя нанесення ушкоджень, мету, мотиви та інші обставини злочину.

Проведене нами дослідження кримінальних проваджень дозволяє дійти висновку, що при визначенні часу вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слід враховувати, що середньостатистичний час з моменту вчинення злочину до його виявлення правоохоронними органами становить: до 1 доби – 55,2 %, до 3 діб – 13, 9 %, до 10 діб – 20,6 %, понад 10 діб – 10, 2 % (Додатки А, Б).

Версія за обсягом може бути різною: вона може стосуватися окремої обставини події або охоплювати декілька взаємозв'язаних обставин. Нерідко в одній слідчій версії може бути поєднано декілька припущень слідчого щодо різних обставин вчинення злочину (наприклад, про суб'єкта і мотив злочину, час, місце і спосіб його вчинення тощо). Аналіз і перевірка таких вагомих слідчих версій є посилюючою лише для висококваліфікованого досвідченого слідчого. У складних багатоепізодних кримінальних провадженнях переважним слід вважати висунення слідчим низки версій, кожна з яких охоплює якусь одну обставину вчинених тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. При цьому, звичайно, збільшується кількість версій, але спрощується їх аналіз і перевірка.

Слідчі версії є головним елементом будь-якого плану розслідування. Раціональність плану, правильність намічених напрямів, успіх досудового розслідування в цілому багато в чому обумовлені висуненням справді достовірних версій, заснованих не на обґрунтованих домислах, а на реальних фактах. Важливими умовами спроможності кожної версії є достовірність її фактичної підстави та дотримання правил логіки при виведенні вірогідної думки з відповідних фактичних даних.

Після формування слідчих версій необхідно окреслити коло обставин, які слід установити для перевірки кожної з них. Це забезпечується шляхом логічного виведення наслідків із кожної

версії. Наприклад, якщо слідча версія стосується вчинення тяжких тілесних ушкоджень із використанням холодної зброї, логічно припустити, що у ймовірного зловмисника можуть бути знайдені знаряддя злочину зі слідами крові (ніж, сокира, кастет тощо) або інші речові докази. На цій основі визначаються завдання, способи їх вирішення, черговість слідчих дій, а також раціональний розподіл наявних сил і засобів. Такий аналітичний процес фактично є інтелектуальним моделюванням ходу розслідування, що формує основу організаційної діяльності слідчого.

Таким чином, з урахуванням проведеного нами дослідження з метою розроблення ефективної методики розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, типові версії розкриваються при безпосередньому розгляді конкретних, виділених нами вище, слідчих ситуацій, а саме:

Ситуація 1. Повідомлення свідка про виявлення трупа або про відомий йому факт умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження конкретною особою: підозрюваний не затриманий, інформація про потерпілого встановлена.

Дана заява може надійти від свідка-очевидця або від свідка, якому стало відомо про злочин зі слів його учасників або свідків-очевидців. Такі злочини відносять до категорії злочинів, вчинених в умовах очевидності. Основна маса кримінальних проваджень, вивчених у ході дослідження, розкриті та розслідувані саме при діях слідчого в таких чи подібних умовах.

Як відомо, розкриття і встановлення винних досягається якістю проведених слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування, а також складанням повноцінного плану розслідування. Основою планування роботи по кримінальному провадженню є загальні та приватні версії про подію, що відбулася, та його окремі елементи й обставини.

В процесі здійснення планування щодо конкретного кримінального провадження про вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, передусім слід скласти перелік обставин, які потребують першочергового з'ясування. Насамперед слід пояснити причину виключних наслідків вчинення злочину – насильницької смерті потерпілого.

Крім того, слідчий має негайно намітити дії, зволікання з якими загрожує втратою або знеціненням потенційних доказів. Не рекомендується зволікати з провадженням дій, завдяки яким може бути отриманий значний обсяг інформації, зокрема, з допитом потерпілого (за наявності) або свідка.

У разі спричинення злочином матеріального збитку вже на початковому етапі розслідування доцільно спланувати заходи із забезпечення відшкодування збитків, зокрема, здійснення обшуку у підозрюваного, накладення арешту на його майно.

Зазвичай, на наступних етапах розслідування слідчий планує вивчення особи злочинця, виявлення його зв'язків і відносин, допит як підозрюваного.

І лише на завершальній стадії розслідування слідчий планує заходи з ознайомлення зацікавлених осіб з матеріалами кримінального провадження та складання обвинувального акта з урахуванням часу для виконання можливих клопотань про доповнення розслідування.

Процес розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, характеризується деякими особливостями, що впливають на алгоритм слідчих дій, планованих в процесі розслідування.

Безпосередньо перед складанням плану розслідування отриману первинну інформацію про обставини вчинених тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слід систематизувати, згрупувавши за певними ознаками, наприклад, узагальнити відомості: про подію злочину (дані про місце, час, спосіб його вчинення тощо); про наслідки його здійснення (смерть особи, спричинення шкоди її здоров'ю; знищення її майна тощо); про особу злочинця (встановлення конкретної особи або ознак невідомого злочинця).

Після визначення кола планованих заходів встановлюють час, конкретні терміни виконання кожного з них, уточнюють коло їх виконавців та задіяні при цьому засоби.

Планувати роботу з розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, доцільно у формі письмового плану. Він гарантує більш вдумливий підхід до розслідування та дисциплінує слідчого, а також дає можливість не упустити з

вигляду жоден з намічених заходів, як це нерідко відбувається, коли план існує лише у вигляді усних домовленостей.

Планування розслідування передбачає включення в його процес і організацію діяльності з пошуку злочинця. Організація цієї діяльності означає не тільки створення опорної бази і запуск механізму пошуку, але й управління ним, безперервне втілення в життя ідей і задумів слідчого в ході функціонування цього механізму, виконання роботи з його забезпечення, обслуговування, контролю над якістю виконуваної роботи. Ця трудомістка, багатопрофільна робота здійснюється повсякденно на всьому протязі пізнавального процесу щодо розкриття та розслідування умисних вбивств. Вона є єдністю розумових операцій і практичних кроків і пов'язана з реалізацією не тільки інтелектуального потенціалу слідчого, його професійних знань, досвіду, навиків, умінь, самостійно виконуваних ним дій і заходів, але і з залученням можливостей, сил і засобів оперативно-розшукового та іншого характеру. В ході організації своєї роботи слідчий буде і реалізує різні види моделей слідчих ситуацій; моделі об'єктів, моделі завдань діяльності; моделі шляхів і засобів їх вирішення; моделі умов (передумов) забезпечення оптимальної та результативної діяльності.

Описуючи особливості планування розслідування, слід також розглянути питання використання можливостей методу моделювання в окремих типових слідчих ситуаціях, що складаються при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Характерним у цьому випадку є моделювання щодо встановлення взаємного положення підозрюваного в заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, оскільки, розслідуючи злочини, пов'язані з використанням зброї проти людини, слідчий стикається з необхідністю досліджувати сліди застосування цієї зброї з тим, щоб адекватно реконструювати релевантні в кримінально-правовому відношенні обставини події, що відбулася. Виникаючі при цьому слідчі ситуації є вельми специфічними, а конкретні задачі, що стоять перед слідчим, – достатньо складними.

Плануватися має не тільки загальний хід всього процесу досудового розслідування, але і провадження кожної конкретної

слідчої дії, рівно як їх взаємодія з оперативними підрозділами, експертами, інша діяльність слідчого у конкретному кримінальному провадженні.

У початковий період розкриття і розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, у багатьох випадках можна скласти не справжнє, а тільки лише ймовірне, можливе знання. Перехід від ймовірності до достовірного знання – закономірність будь-якого процесу пізнання, а одним з найбільш ефективних методів пізнання при розслідуванні злочинів є побудова та перевірка версій [193, с. 271].

Як ми вже вказували раніше, однією з різновидів версій є так звані типові версії. У зміст цих версій входить ймовірно-типове пояснення сутності фактів, їх походження та причинно-наслідкові зв'язки у конкретній ситуації [90, с. 78; 192, с. 184].

Типові версії при тяжких тілесних ушкодженнях, що спричинили смерть потерпілого, перевіряються слідчим найчастіше на обмеженому, недостатньо вивченому матеріалі та характерні для розглянутого нами етапу розслідування. Вони є передумовою діяльності слідчого, умовою цієї діяльності.

Для даної слідчої ситуації типові версії будуються залежно від особи, яка вчинила злочин:

- злочин вчинено особою, на яку вказав заявник;
- злочин вчинено іншою особою.

Ситуація 2. Виявлено труп зі слідами насильницької смерті, поза місцем проживання: інформація про потерпілого частково встановлена, відомості про злочинця відсутні.

Типовими для даної слідчої ситуації є версії, що висуваються щодо мотивів вчинення злочину, кола підозрюваних осіб, причин знаходження потерпілого у даному місці.

В ході перевірки версій слідчий вирішує такі тактичні завдання: встановлює обставини події злочину (спосіб, використані знаряддя, місце, час тощо); з'ясовує мотиви заподіяння шкоди; виявляє свідків; збирає відомості, що стосуються потерпілого, труп якого виявлено, та обставини, у зв'язку з якими він виявився у даному місці; встановлює ознаки, що вказують на особу злочинця.

Ситуація 3. Виявлено труп зі слідами насильницької смерті за місцем проживання, інформація про нього встановлена, проте

немає ясності щодо розслідуваної події (можливе інсценування іншого злочину), відомостей про злочинця немає.

Така ситуація виникає, коли є відомості, що вказують як на нещасний випадок або смерть внаслідок хвороби, так і на їх інсценування.

Було висунуто такі загальні версії: вчинено умисне заподіяння шкоди, що спричинило смерть; стався нещасний випадок; вчинено дорожньо-транспортну пригоду; смерть настала з природних причин.

Ситуація 4. Виявлено труп зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього та про особу злочинця відсутня.

Дана ситуація викликає значні труднощі у слідчих та оперативних працівників при встановленні усіх обставин вчиненого злочину.

Версії висуваються щодо: місця проживання потерпілого (даний район, інша місцевість і т. ін.); причин знаходження трупа у місці його виявлення; мотивів заподіяння шкоди; способу вчинення злочину; особи злочинця тощо.

Тактичними завданнями, що стоять перед правоохоронними органами, є: збір інформації про жертв; визначення характеру (якісні характеристики) розслідуваної події; виявлення свідків-очевидців; з'ясування основних обставин злочинної події (спосіб, час, місце, знаряддя злочину); отримання даних, що вказують на особу злочинця.

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

3.1 Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого

Виходячи зі слідчих ситуацій, що нами були розглянуті у попередньому розділі, перейдемо до розгляду СРД, які проводяться щодо кожної з них.

Сучасні напрями та умови реформування системи правоохоронних органів України, підвищена увага суспільства та держави до питань, пов'язаних з ефективністю їхньої діяльності у сфері кримінального судочинства, а також стрімке оновлення чинного кримінального процесуального законодавства України викликають нагальну потребу більш поглибленого вивчення курсантами, слухачами та студентами окремих положень навчальної дисципліни «Кримінальний процес України», які стосуються проведення СРД на стадії досудового розслідування. Адже, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України. Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Водночас перераховані учасники кримінального провадження зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що

пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [195, с. 4].

Не вдаючись до наукових дискусій з приводу поняття СРД, зазначимо, що відповідно до п. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Відповідно до наданого законодавцем визначення поняття «слідчі (розшукові) дії», вони є основним інструментом процесу доказування в кримінальному провадженні, який, відповідно до п. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, а отже, забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства щодо повного, швидкого та неупередженого розслідування кримінального правопорушення [8, с. 88].

Для встановлення особи, яка вчинила злочин, і всіх обставин кримінального провадження слідчий на початковому етапі розслідування ставить перед собою наступні тактичні завдання: виявити та вилучити сліди злочину та інші предмети, що мають значення речових доказів; встановити місцезнаходження підозрюваного; виявити дані, що підтверджують або виключають винність підозрюваного. Також: застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені); проведення після встановлення такої особи стороною обвинувачення процесуальних дій і рішень, пов'язаних із повідомленням її про підозру, обранням заходу забезпечення кримінального провадження, а стороною захисту – дій, спрямованих на захист підозрюваного від підозри, обрання менш суворого заходу забезпечення кримінального провадження тощо; збирання стороною обвинувачення даних, необхідних для обґрунтування підозри, а також тих, що обтяжують кримінальну відповідальність підозрюваного; здійснення сторонами процесуальних дій, пов'язаних із взаємним відкриттям матеріалів

досудового розслідування, прийняття стороною обвинувачення рішення, що є підсумковим для стадії [203, с. 102].

Засоби вирішення зазначених тактичних завдань складаються як з проведення окремих СРД, НСРД, так і з проведення окремих ОРЗ співробітниками оперативних підрозділів Національної поліції України за дорученням слідчого. До таких можна віднести: допит заявника про джерела повідомленої інформації та відомих йому обставин злочину; огляд місця події та трупа; встановлення і допит свідків про особу, якій заподіяно шкоду, про обставини злочину та місцезнаходження підозрюваного; затримання й огляд підозрюваного, освідкування (особливо це важливо під час затримання по гарячих слідах); допит підозрюваного; обшук за місцем проживання підозрюваного предметів, на яких виявлені сліди злочину; збір інформації оперативного характеру, що стосується злочину [21].

Допит заявника та інших очевидців про джерела повідомленої інформації й відомих йому обставин злочину. Умови цієї слідчої ситуації вказують слідчому, що доцільно почати збір інформації про те, що трапилося, з допиту заявника. У такій ситуації допит очевидців злочину для слідчого – це перша дія, спрямована на встановлення злочинної події. Першочерговість таких допитів у подальшому дозволяє слідчому уявити цілісну «картину» вчиненого злочину.

У зв'язку з цим, особливо при розслідуванні кримінальних проваджень заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є важливим допит таких осіб.

Під час досудового розслідування допиту визначальне місце належить: бюджету часу, що витрачається слідчим на проведення СРД, інших процесуальних дій, на допит витрачається понад 80 %. Допит розглядають як процес передачі слідчому особою, яка допитується, інформації про подію, що розслідується, або про пов'язані з нею обставини й осіб. Але, як спосіб отримання відомостей від особи, якій відомі дані, що цікавлять слідство, допит виступає лише в інформаційному плані. На практиці – це одна з найбільш складних СРД. Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях добросовісної особи, яка

допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального провадження. Допит вимагає від слідчого високої професійної майстерності [21].

Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення.

Шаповалов І. О. зазначає, що допит є процесуальною дією, що має особливий, чітко формалізований законодавством процес проведення слідчому [215, с. 161].

Допит можна охарактеризувати як процес передачі інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, пов'язані з ним обставини і людей. Ця інформація надходить до допитуваного в момент сприйняття ним тих або інших явищ або предметів, запам'ятовується і потім при допиті відтворюється і передається слідчому [87, с. 241].

Погоджуємося з науковими поглядами М. Д. Денисовського, який зазначає, що допит є важливою слідчою/розшуковою дією, для проведення якої необхідне постійне запровадження нових підходів і методів вивчення та вдосконалення. Досліджуючи особливості тактики проведення допиту, його специфіку, можна знайти багато недоліків, які часто виникають у слідчій діяльності під час допиту та призводять до помилок із боку слідчого, а отже, і до неправильного встановлення обставин кримінального правопорушення, що має велике значення для вирішення справи [38, с. 18].

Головне завдання слідчого при допиті свідків – заявників та очевидців подвійне: він повинен піклуватися про те, щоб все при допиті було з'ясовано, і жодна суттєва обставина не була оминута увагою; також він має звертати увагу на те, щоб все, про що свідчив допитуваний, було правдою. Для досягнення правдивих показань слідчому доводиться долати перешкоди, помітні у двох аспектах. Або свідок має намір сказати правду, але не говорить її, тому що неправильно зрозумів те, про що знає, або по якомусь іншому непорозумінні, або ж свідок має прямий намір дати завідомо неправдиве показання. В обох випадках для запобігання виникаючих труднощів потрібні різні прийоми. На нашу думку,

найбільш серйозні труднощі першого виду і протистояти їм значно важче. Як свідчить практика, досить складно з'ясувати в процесі допиту, коли заявник бажає дати правдиві свідчення. Перш за все, із загальної точки зору, слід зазначити, що у повсякденному житті сама звичайна подія сприймається людьми неоднаково, так само як неоднаково утримується в пам'яті й неоднаково передається від одного іншому. У цьому неважко переконатися при порівнянні оповідань кількох осіб, про подію, вчинену у їх присутності. Таке різночитання виникають у зв'язку з тим, що кожен сприймає й акцентує свою увагу лише на тих моментах, які вважає важливими.

Особливості огляду місця події та трупа. Огляд місця події є ключовою невідкладною слідчою дією, від ефективності проведення якої значною мірою залежить успіх усього розслідування. Він передбачає встановлення, фіксацію та дослідження обстановки, слідів злочину, знарядь його вчинення, слідів особи злочинця та інших матеріальних джерел інформації, які у сукупності дозволяють відтворити механізм події. Як відзначають українські вчені, значна частина фактичних даних, що мають доказове значення, можуть бути отримані виключно в ході огляду місця події, оскільки в подальшому вони можуть бути втрачені, спотворені або недоступні для повторного виявлення. У межах цієї слідчої дії розрізняють три основні етапи: підготовчий, робочий і заключний. На кожному з них слідчий зобов'язаний дотримуватись чітких тактичних принципів, що забезпечують збереження обстановки місця події, повноту виявлення доказів та їх належну фіксацію. Об'єктами огляду можуть виступати не лише ділянки місцевості чи приміщення, але й предмети, транспортні засоби, тіла потерпілих або підозрюваних, — усе те, що безпосередньо чи опосередковано пов'язане з розслідуваною подією. У підручнику з криміналістики під редакцією В. В. Пясковського і Ю. О. Чорноуса наголошується на тому, що правильна організація та проведення огляду місця події не лише сприяє швидкому розкриттю злочину, але й створює інформаційну базу для висунення слідчих версій і побудови подальшого плану розслідування [180].

Огляд є однією з невідкладних СРД, яка регламентується ст. ст. 237–239, 241 КПК України. За його допомогою може бути отримана важлива інформація, яка здатна вплинути на ефективність розкриття

злочину. Оглядом називається слідча (розшукова) дія, що полягає у безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані з обставинами вчинення кримінального правопорушення, що проводиться з метою їх виявлення та фіксації (ст. 237 КПК України). Огляд місця події належить до СРД, зволікання з проведенням яких може спричинити зміну обстановки, зникнення слідів кримінального правопорушення або особи, якою воно було вчинено, предметів, які можуть стати речовими доказами. Особливість даного виду огляду полягає у тому, що згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України, огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. Огляд трупа (ст. ст. 238–239) проводиться на місці знаходження трупа з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також для знайдення ознак, які вказують на можливого злочинця. Окремий вид огляду – огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України). Під ексгумацією трупа слід розуміти процесуальну дію, що полягає у вийманні трупа людини з місця захоронення з метою створення належних умов для подальшого проведення огляду трупа, пред'явлення його для впізнання та експертного дослідження [112].

До огляду місця події та трупа на місці його виявлення, як невідкладної слідчої (розшукової) дії при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, спрямованої на безпосереднє сприйняття і вивчення обстановки місця події, входить: виявлення, фіксація і вилучення різних слідів та інших речових доказів з метою з'ясування характеру події, що відбулася, особистості злочинця, мотивів вчинення злочину, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Серед основних принципів огляду місця події слід відзначити своєчасність і повноту, які значною мірою забезпечують отримання максимально можливої інформації. Результати вивчення кримінальних проваджень даної категорії та аналіз думок співробітників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування цих кримінальних правопорушень, свідчать, що

огляд місця події проводився у 99 % випадків черговою слідчо-оперативною групою, а у 1 % – постійно діючою слідчо-оперативною групою. У 2 % випадків огляд не проводився взагалі, так як кримінальні провадження були внесені до ЄРДР після тривалого часу вчинення злочинів та була втрачена сама можливість проведення огляду.

Так, кримінальну справу № 2011/00325/32 в м. Бар за ч. 2 ст. 121 КК України було порушено після скасування постанови про відмову у порушенні кримінальної справи через 5 місяців після того, як потерпілий В. помер у лікарні, за цей час будинок, де відбувалася подія злочину, був знесений і на його місці розпочато нове будівництво [107].

Огляд місця події завжди має носити дослідницький характер: необхідно активно залучати до участі відповідних спеціалістів (криміналістів, судових експертів, техніків), щоб забезпечити належне виявлення складних або маловидимих слідів, а також сприяти ранній перевірці ситуаційних версій. Особливо важливо застосовувати експериментальні дії на місці — без зміни матеріальної обстановки, для перевірки гіпотез та логічних наслідків версій, що дозволяє уточнити реальну картину події без втручання в первинний стан. Саме такий підхід забезпечує формування обґрунтованих слідчих версій і створює основу для побудови наступного етапу розслідування. На думку експертів, недбалість або відсутність спеціалізованого втручання під час огляду може призвести до втрати важливої криміналістичної інформації [61].

На нашу думку, огляд місця події повинен обов'язково завчасно готуватися та детально плануватися. У цьому слідчому може, на наш погляд, істотно допомогти знання наступних основних етапів планування:

- 1) виходячи зі слідчої ситуації, повинно бути визначено коло осіб, які беруть участь у огляді;
- 2) визначити послідовність дії осіб при огляді місця події;
- 3) заздалегідь запросити спеціалістів-криміналістів;
- 4) перед початком огляду пояснити спеціалістам-криміналістам мету проведення слідчої (розшукової) дії та завдання, що стоять перед ними, а також їхні права та обов'язки;

5) організувати участь понятих, роз'яснити їхні обов'язки.

Проведене нами дослідження показує, що однією з вирішальних умов якісного розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, у сфері побутових відносин є своєчасний виїзд на місце події профільної слідчо-оперативної групи (СОГ), яка складається із співробітників, що спеціалізуються на розслідуванні злочинів даної категорії.

Наразі існують різні точки зору щодо чисельного та персонального складу СОГ, яка виїжджає на огляд місця події за повідомленням про виявлення трупа. Так, на думку одних дослідників, до її складу повинні входити слідчий – керівник групи, фахівець в галузі судової медицини, фахівець-криміналіст, оперативний працівник, інспектор-кінолог, дільничний офіцер поліції. На думку інших, досить участі у її роботі лише: слідчого прокуратури, співробітника карного розшуку та дільничного офіцера поліції [147]. При цьому, наголошено, що у деяких випадках СОГ повинен очолювати прокурор району чи прокурор-криміналіст [163].

З нашої точки зору, викладений склад СОГ не враховує обов'язковості участі лікаря-спеціаліста у галузі судової медицини, а при неможливості його участі – іншого лікаря для зовнішнього огляду трупа на місці його виявлення.

Своєю чергою, аналіз матеріалів вивчених кримінальних проваджень про розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, дозволяє проаналізувати склад СОГ, яка проводила огляд місця події. Так, у 92 % випадків до її складу входили слідчий та експерт-криміналіст, у 84 % випадків, крім вищеназваних – оперуповноважений ДКР, у 83 % – судмедексперт, у 54 % – дільничний офіцер поліції, у 35 % – прокурор, у 22 % – інші спеціалісти (Додаток Б). З приводу зазначеного варто наголосити, що, на нашу думку, до складу СОГ у кримінальних провадженнях про злочини даної категорії в обов'язковому порядку разом з судмедекспертом повинен входити дільничний офіцер поліції. Відомо, що він постійно за родом своєї діяльності спілкується з місцевим населенням, обізнаний про виниклі у цьому середовищі побутові конфлікти, знає, до кого звернутися за потрібною слідству інформацією, позаяк проведені

ним опитування, на наш погляд, будуть найбільш інформативні. На підтвердження цього наведемо такий приклад зі слідчої практики. У лісовому масиві в м. Олевськ Житомирської області був виявлений труп чоловіка, загорнутий в килим. Причиною його смерті був розрив селезінки. Однією з версій було те, що злочин могло бути вчинено за місцем проживання жертви. Місцевий дільничний офіцер поліції, знаючи про сім'ї, члени яких ворогують один з одним, і припускаючи, що серед них можуть опинитися потерпілий і злочинець, визначив коло осіб для опитування. Він, зокрема, відвідав та опитав громадян, котрі живуть по сусідству з подружжям К. та Н. Сусіди розповіли, що вони часто сварилися, а недавно, вночі з їхньої квартири доносилися звуки важких ударів. Вранці ж гр. К. не вийшла на роботу.

Слідчий, отримавши рапорт дільничного офіцера поліції з цими відомостями, провів у гр. К. обшук. Під час обшуку були виявлені сліди вчиненого злочину. К. зізналася, що побила Н. поліном, від чого він через 2 дні помер, а потім за допомогою брата винесла труп до лісу [97].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що однією з поширених причин низької ефективності огляду місця події є недостатня організованість дій на місці злочину, зумовлена присутністю осіб, які не беруть безпосередньої участі у проведенні слідчої дії, а також керівників правоохоронних органів різного рівня. Для усунення таких недоліків необхідно, щоб усі присутні на місці події, незалежно від посади, дотримувалися вимог і розпоряджень слідчого як особи, що здійснює процесуальне керівництво. Перед виїздом на місце події слідчий повинен перевірити повноту складу слідчо-оперативної групи та переконатися, що оперативним черговим організовано охорону місця події, що є його обов'язком. Що стосується тактичного порядку проведення огляду, найбільш доцільним є починати з огляду тіла потерпілого, оскільки саме в цій зоні зосереджена найбільша кількість релевантних слідів злочину. Подальший огляд доцільно здійснювати за принципом «від центру до периферії», де «центром» виступає труп, як вихідна точка слідчої дії, що дозволяє оперативно фіксувати швидкоплинні трупні зміни й отримувати ключову доказову інформацію на ранньому етапі розслідування.

Разом з цим слід зазначити, що зовнішній огляд трупа як самотійна слідча дія зазвичай проводиться у тих випадках вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, коли до прибуття слідчого труп був переміщений з місця його виявлення, наприклад, відправлений в морг, або смерть потерпілого настала у лікарні. Такий же огляд проводиться і при ексгумації трупа.

З урахуванням методичних **рекомендацій В. П. Бахіна, В. К. Весельського, Н. І. Клименко, І. І. Котюка [152]**, можна сформулювати такі тактичні правила, яких необхідно дотримуватися слідчому при огляді місця події:

- перед тим, як приступити до огляду окремих об'єктів (предметів, речей, слідів тощо), слід намітити найбільш доцільну послідовність їх вивчення;
- кожен об'єкт потрібно оглядати спочатку у тому стані, в якому він виявлений, потім його можна переміщати;
- об'єкт до його переміщення (якщо це за обставинами кримінального провадження необхідно) описується й фотографується;
- якщо виникає припущення про наявність на предмет слідів, які не видно неозброєним оком, необхідно застосувати спеціальні способи для їх виявлення;
- найкраще вилучати сліди разом з предметом слідоутворення, на якому вони виявлені, або з частиною цього предмета (вирізати, випилати), але якщо цього зробити не можна, то слід вилучається шляхом копіювання на слідчо-копіювальну плівку або виготовлення зліпка (з гіпсу, пластиліну), а також за допомогою його фотографування методом детальної зйомки;
- вилучені дрібні предмети наприкінці огляду необхідно упакувати так, щоб не пошкодити їх та сліди на них;
- обов'язково фіксуються негативні обставини. Аналіз протоколів огляду місця події по вивчених кримінальних провадженнях про тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, традиційно дозволяє виділити наступні типові сліди та предмети, які виявляються та вилучаються у процесі проведення СРД, а саме: предмети – ймовірно

знаряддя вбивства (у 62 % випадків); одяг (50 %); інші предмети, залишені злочинцем (16 %); сліди – кров (у вигляді змивів і зіскрібків) (у 82 % випадків); відбитки пальців рук (44 %); волосся (20 %); мікрочастинки (8 %); взуття (6 %); слина (4 %); сліди застосування паливно-мастильних матеріалів (1 %) (Додаток Б).

Разом з цим дослідженню також підлягають обстановка місця події, сліди боротьби та інші сліди, що свідчать про насильницький характер злочину та його окремих обставин. Особливо відзначимо, що при дослідженні місця події велике значення мають мікросліди, носіями яких є одяг убитого, тіло трупа, предмети, використані злочинцем для нанесення тілесних ушкоджень. За допомогою вищевказаних слідів у подальшому може бути встановлений факт фізичного контакту потерпілого зі злочинцем, виявлено місце вчинення злочину або приховування трупа (якщо воно не збігається з місцем події), встановлення особи невідомого злочинця.

Проведене дослідження показує, що у ході огляду місця події дуже рідко використовуються такі науково-технічні засоби, як пошукові прилади (всього у 11 % випадків) та відеозапис (17 %), дуже рідко вилучаються запахові сліди для проведення у подальшому одорологічної експертизи (0,5 %). В якості основного засобу фіксації при проведенні даної СРД у 100 % випадків застосовується фотографування.

Поділяючи думку низки вчених, ми також вважаємо, що значно скоротити час роботи з огляду місця події та підвищити його якість дозволяє диктування слідчим тексту протоколу огляду на диктофон з наступною роздруківкою або складанням протоколу огляду під диктування. Виграш у часі у цьому випадку, як показує експеримент, сягає 30 %. Це скорочує витрату слідчим часу на технічну роботу [152, с. 97]. Останнє має важливе значення, так як у 94 % випадків тривалість огляду місця події віднімає у членів СОГ близько 5 год часу.

З урахуванням даних, отриманих під час огляду місця події, слідчий оперативно висуває версії про подію, що відбулася, про осіб, які вчинили злочин, організовує невідкладні оперативні заходи щодо розшуку та затримання злочинців, планує проведення розслідування.

Огляд місця події та трупа на місці його виявлення організовує та проводить слідчий, тому всі учасники огляду діють за вказівкою й з його дозволу. Усі учасники огляду повинні вести себе на місці події таким чином, щоб обстановка місця не була змінена, а сліди злочину не були пошкоджені до їх детальної фіксації.

Хід огляду місця події та трупа досить детально висвітлено у криміналістичній літературі, тому окремий розгляд його у даній роботі уявляється недоцільним.

Встановлення та допит свідків про особу, яка вчинила злочин, про обставини злочину та місцезнаходження підозрюваного. Паралельно з оглядом місця події та трупа оперуповноважений ДКР та дільничний офіцер поліції проводять поквартирний обхід, короткі розвідувальні опитування та інші ОРЗ, метою яких є виявлення свідків та очевидців злочину. Результат таких заходів, як правило, відразу ж повідомляється слідчому та є вихідним матеріалом для проведення допиту виявлених осіб. Насамперед встановлюють:

- очевидців злочину;
- осіб, яких незадовго до злочину бачили поруч з місцем події або у компанії померлого;
- знайомих потерпілого і (або) злочинця (родичів, друзів, співмешканців), обізнаних про його спосіб життя, розпорядок дня, останні наміри, зв'язки, проблеми та конфлікти;
- сусідів потерпілого;
- тих, хто бачив потерпілого незадовго до смерті та може пояснити, з ким і куди він прямував або де знаходився;
- осіб, які першими виявили потерпілого;
- медичних працівників, які надавали першу допомогу потерпілому.

У ході допитів зазначених осіб з'ясовуються обставини, що мають значення для досудового розслідування. При цьому, основною метою допиту очевидців є отримання від допитуваної особи докладної інформації про обставини розслідуваної події та прикмети підозрюваного. Одночасно з цим з'ясовується, в силу яких причин очевидець виявився на місці події, і що привернуло його увагу до того, що відбувалося, які динаміка розвитку і послідовність подій, кількість і прикмети злочинців, імена і клички,

якими називали одного померлий і злочинець, наявність в руках предметів і зброї, поведінка потерпілого, характер опору, що ним чиниться, характер і припущення про джерела звуків, що долинали з місця події (лайка, боротьба, тупі удари, крики, шум розбитого посуду і т.ін.), дії підозрюваного після вчинення злочину та ін.

Варто підкреслити важливу, на наш погляд, тактичну особливість «яка полягає в тому, що якщо в ході допиту свідка у слідчого виникають будь-які підозри щодо причетності допитуваного або іншої особи у вчиненні нею злочину, то ні в якому разі не можна висловлювати їх вголос. Найдоцільніше в даній ситуації докладно зафіксувати ці свідчення в протоколі допиту, а потім забезпечити їх перевірку. У разі їх підтвердження, у слідчого з'являється хороша перспектива швидкого розслідування кримінального провадження.

Свідки, які підлягають первинному допиту, встановлюються з урахуванням обстановки та обставин вчинення злочину. При відсутності відомостей про конкретних осіб, які мають необхідну інформацію про те, що сталося, пошук свідків доводиться вести серед широкого кола людей. Допитувати кожного з них недоцільно – це досить довго та неефективно, а тому спочатку проводяться опитування, що носять характер розшукових дій. Зазвичай це короткі неформальні бесіди. Якщо з'ясовується, що опитуваний має відомості, які можуть виявитися істотними для кримінального провадження, працівник поліції повідомляє про це слідчому. Допит такої особи слідчий проводить сам або доручає його оперативним працівникам.

Можливі такі слідчі ситуації, що складаються під час допитів названих осіб:

1. Свідок дає показання, що відповідають обставинам кримінального провадження, які слідчий вважає встановленими (82 % випадків).
2. Показання свідка непослідовні, не відповідають обставинам того, що сталося, які слідчий вважає встановленими (11 %).
3. Свідок заявляє, що обставини, які цікавлять слідство, йому невідомі або йому не вдається їх згадати (7 %).

Перша слідча ситуація є найбільш сприятливою і не викликає труднощів з точки зору досягнення цілей проведення даної СРД.

Разом з тим не слід забувати, що допит, як своєрідна форма спілкування того хто допитує та допитуваного, неминуче тягне за собою виникнення у людей, які спілкуються (здебільшого допитуваного) деякої напруги, стресу. Без урахування цього чинника, без вжиття з боку слідчого заходів щодо нівелювання його впливу неможливо одержати потрібні результати [30, с. 50].

Більшого професіоналізму вимагає від слідчого проведення допиту в умовах другої зазначеної слідчої ситуації. У разі, якщо у показаннях свідка мають місце прогалини та неточності, слідчому необхідно вжити заходів до їх усунення, характер застосовуваних при цьому тактичних прийомів залежить від причин виникнення таких невідповідностей та прогалин: небажання допитуваного дати повні та правдиві свідчення або його помилки, що може бути встановлено шляхом використання спеціально розроблених у криміналістиці методів. Небажання свідка (потерпілого) повідомити достовірні та повні відомості щодо злочинної події може бути викликано різними мотивами. У кримінальних провадженнях тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, найбільш характерний зв'язок неправдивих показань свідка з прагненням останнього не допустити притягнення до відповідальності родича або знайомого. При цьому спотворення обставин того, що сталося може мати місце як при першому допиті свідка, так і після певного часу, коли допитуваний, усвідомлюючи можливість залучення заподіювача шкоди до кримінальної відповідальності та не бажаючи цього, змінює свої показання з метою зменшити ступінь його провини у вчиненому.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, також непоодинокі випадки, коли на свідка чиниться тиск з боку зацікавлених осіб. Особливо це характерно для випадків, коли свідок є родичем або знайомим винного.

Так, свідком у кримінальному провадженні щодо тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть гр. Н., був гр. Г., який при первинному допиті показав, що заподіювачем шкоди є С., двоюрідний брат Г. Згодом Г. показав, що переплутав С. з кимось іншим, і взагалі погано пам'ятає обставини того, що сталося,

оскільки знаходився у стані алкогольного сп'яніння. Згодом було встановлено, що дати неправдиві свідчення Г. умовили родичі підозрюваного [104].

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, свідки нерідко вагаються з пригадування обставин того, що сталося у силу свого стану в момент сприйняття місця події. У значній кількості випадків злочинних посягань такого роду свідок знаходиться у стані алкогольного сп'яніння, яке має суттєвий вплив на процес сприйняття та запам'ятовування обставин злочинної події. У такого роду ситуаціях слідчому необхідно з'ясовувати причини, з яких допитуваний заявляє про неможливість дати пояснення щодо обставин, що з'ясовуються. При труднощах з спогадом обставин злочинної події можуть застосовуватися тактичні прийоми, спрямовані на активізацію пам'яті допитуваного. При з'ясуванні небажання свідка повідомити відомі йому відомості необхідно застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на спонукання допитуваного до дачі показань: роз'яснення серйозності наслідків такої поведінки, звернення до позитивних якостей особистості допитуваного та ін.

Затримання та освідування підозрюваного, огляд його одягу (особливо це важливо під час затримання по «гарячих слідах»). Підставами для затримання підозрюваного у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, найчастіше є: пряма вказівка очевидців або свідків злочину, на особу, яка вчинила злочин; виявлення місць зберігання предметів зі слідами злочину, які викривають підозрюваного.

Як свідчать результати дослідження, особи, які заподіяли тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, не чинять опору при затриманні, водночас намагаються позбутися доказів – викидають речі зі слідами крові у сміттєпровід, спалюють їх, приховують знаряддя злочину тощо.

Після затримання особи слід негайно провести її освідування (особистий обшук, огляд речей, предметів зі слідами злочину, вилучити документи та інші предмети, що свідчать про злочинні задуми затриманого).

Слід звернути особливу увагу на типові недоліки при проведенні затримання осіб, підозрюваних у вчиненні розглядуваних злочинів. До них відносяться:

- проведення затримання співробітниками оперативних служб без участі слідчого або без попереднього узгодження з ним усіх можливостей отримання доказів, які викривають злочинців;
- концентрація уваги у момент затримання тільки на одній меті – фізичне затримання (позбавлення волі) без прийняття оперативних та процесуальних заходів до доведення факту належності виявлених предметів зі слідами злочину, які викривають підозрюваного;
- неякісне процесуальне закріплення даних, отриманих під час затримання або у результаті інших СРД в момент затримання.

Своєчасно проведене освідування підозрюваного дозволяє виявити на його тілі ушкодження, отримані у ході вчинення злочину, наприклад у процесі боротьби з потерпілим та ін.

Порядок проведення освідування регламентований ст. 241 КПК України, яка закріплює, що слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [112].

Метою проведення освідування є встановлення нових доказів, перевірка вже зібраних у провадженні доказів, отримання відомостей про особу підозрюваного. Необхідність у проведенні освідування виникає у випадках, коли потерпілий під час допиту вказує на особливі прикмети, які є на тілі підозрюваного у вигляді шрамів, татуювань, родимих плям та інше, а також тілесні ушкодження, які могли залишитися на тілі підозрюваного в результаті опору потерпілого [93, с. 458].

Рішення слідчого про проведення освідування повинно базуватися на фактичних даних, що свідчать про наявність на тілі конкретної особи слідів злочину чи особливих прикмет. Потім слідчий має ретельно підготуватися до проведення освідування, що включає в себе:

- 1) вирішення питання про залучення понятих, бажано однієї статі з освідуваної особою та необхідних спеціалістів (судово-медичного експерта, лікаря, експерта-криміналіста, експерта-трасолога чи баліста та ін.). Під час проведення освідування підозрюваного, який спричинив тілесні ушкодження із застосуванням вогнепальної зброї, слід залучати спеціаліста в галузі судової балістики. Оскільки при проведенні пострілу з вогнепальної зброї відбувається викид незначної кількості порохових газів у зворотному від пострілу напрямі, і на тильній частині рук та на одязі особи, яка стріляла, утворюється нашарування слідів пострілу. Це спостерігається як при пострілі з довгоствольної, так і короткоствольної зброї. Візуально ці сліди непомітні навіть при використанні збільшувальних приладів, ультрафіолетового світла. Також доцільним буде використання й інших спеціалістів з різних галузей науки і техніки;
- 2) підготовку науково-технічних засобів фіксації ходу та результатів освідування – фотоапарат, відеокамеру, а також засобів виявлення слідів – лупу, світлофільтри, ультрафіолетовий освітлювач, електронно-оптичний перетворювач. Також у випадку наявності інформації про можливі сліди злочину на одязі чи взутті освідуваної особи, слід підготувати змінний одяг, взуття, на випадок вилучення того, що є на освідуваному;
- 3) визначення місця, часу проведення освідування. При виборі місця проведення освідування слід брати до уваги мету проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо це пов'язано з дослідженням тілесних ушкоджень та зняттям пов'язок і бинтів, то його слід проводити в лікарській установі, у випадку необхідності надання медичної допомоги. При визначенні часу проведення необхідно пам'ятати, що це – невідкладна слідча (розшукова) дія. Зволікання з її проведенням може призвести до втрати доказової інформації й речових доказів унаслідок навмисних або ненавмисних дій особи, яка підлягає освідуванню, спрямованих на знищення слідів злочину;

- 4) складання плану проведення освідування, в якому зазначається найбільш раціональна послідовність дій слідчого з особою, що освідується.

Крім того, з метою запобігання всім можливим конфліктним ситуаціям перед проведенням освідування слідчому необхідно вжити всіх необхідних заходів для переконання особи в доцільності добровільного освідування, і лише в певних випадках проводити освідування примусово [86, с. 459].

Допит підозрюваного. Основна мета допиту підозрюваного полягає в тому, щоб отримати повні та правдиві свідчення. Успіх такого допиту залежить від правильної оцінки злочинцем своїх дій, рівня доказової інформації, наявної у розпорядженні слідчого, співробітника оперативного підрозділу. Допит підозрюваного повинен проводитися негайно після затримання, а у виняткових випадках – не пізніше 24 годин з моменту затримання.

Складність даної слідчої дії, на нашу думку, полягає в тому, що він, як правило, проводиться на початковому етапі розслідування вбивства, коли слідчий ще мало обізнаний про основні особливості особистості допитуваного і не має в своєму розпорядженні достатніх доказів його причетності до злочину (якщо, звичайно, цьому не передувала явка з повинною). Крім того, добре відомо, що в останні роки вітчизняним законодавством були істотно розширено права підозрюваного на захист, що, на наш погляд, значно ускладнило роботу у кримінальному провадженні.

Під час допиту підозрюваного значний тактичний потенціал має **фактор раптовості**, оскільки затримання або виклик до слідчого органу часто є несподіваними для особи, що дозволяє знизити її оперативну психологічну готовність. У результаті це зменшує можливість розробити заздалегідь лінію поведінки чи виправдання. Українські криміналісти підкреслюють, що грамотно обрані методи допиту — встановлення психологічного контакту, тактичне створення враження обізнаності слідчого, а також послідовне пред'явлення доказів — можуть призвести до отримання правдивих показань уже на самому початковому допиті, ще до того, як підозрюваний адаптується до ситуації та сформує захисну стратегію [199].

Останнє є найбільш типовим для злочинів даної категорії, оскільки лише у 26 % випадків підозрюваний у подальшому досудовому розслідуванні та судовому розгляді змінював свої показання, надані ним на початковому етапі.

Допит підозрюваного необхідно проводити негайно після його затримання, оскільки він в цей момент перебуває у розгубленому стані та у нього немає часу для побудови правдоподібних неправдивих версій події. Для проведення якісного допиту підозрюваного слідчому необхідно детально вивчити усі матеріали кримінального провадження та всю наявну інформацію про особу підозрюваного (його біографію, сімейний та соціальний стан, характеристику з місця навчання чи роботи, поведінку у побуті, відносини з сусідами тощо); визначити перелік питань, які необхідно з'ясувати; скласти план допиту, визначити прийоми та методи, що можуть бути застосовані на допиті й необхідні речові докази, які будуть використані під час запланованих тактичних прийомів [21].

Ситуації, що складаються під час допитів підозрюваних у вчиненні таких злочинів, відповідно до результатів проведеного дослідження, можна поділити на дві категорії:

- 1) затримані визнають свою провину та дають правдиві показання, тобто допит у безконфліктній ситуації;
- 2) затримані, які заперечують факт злочинної дії, тобто допит у конфліктній ситуації.

У першій ситуації при допиті підозрюваного детально з'ясовується, при яких обставинах вчинено злочин. Якщо підозрюваний зізнається у вчиненні злочину, то при допиті слід з'ясувати, чи є співучасник, чи є ознаки об'єднання співучасників, де знаходяться предмети зі слідами злочину та місця їх приховування.

У ситуації повного визнання підозрюваним вчинення злочину, пов'язаного з дачею розгорнутих свідчень, слідчий повинен вірно та чітко сформулювати питання, деталізувати показання й точно їх зафіксувати, не загубивши жодної важливої обставини.

Вивчення кримінальних проваджень показало, що підозрювані у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть

потерпілого, в конфліктній ситуації на першому допиті обирають, як правило, одну з наступних ліній поведінки:

- як засіб захисту висувають алібі;
- повністю заперечують свою провину;
- визнають факт насильницьких дій щодо потерпілого, але при цьому заперечують їх зв'язок з наслідками;
- заперечують наявність зі свого боку дій, спрямованих на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, а виникнення тяжкої шкоди пояснюють випадковістю;
- визнають факт заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, але вказують, що діяли у стані необхідної оборони;
- відмовляються від дачі показань.

Результат допиту підозрюваного в умовах конфліктної ситуації залежить, як правило, від повноти зібраної слідчим інформації у кримінальному провадженні, а також від тактики проведення допиту. У разі, якщо контакт з підозрюваним встановити не вдалося та він вперто не бажає давати правдиві показання, більш правильно відносно нього стати на шлях поступового пред'явлення окремих доказів, потім усієї сукупності доказів у цілому, що, на наш погляд, може сприяти усуненню конфліктної ситуації або зняттю напруженості в цілях подальшого розслідування злочину.

У межах криміналістичної науки сформовано систему ефективних тактичних прийомів, що мають на меті отримання достовірної інформації від підозрюваного. Зокрема, до таких прийомів належать: зосередження уваги на перших неточностях або сумнівних твердженнях допитуваного; детальне роз'яснення окремих фрагментів показань з метою виявлення можливих суперечностей; а також поетапне, обдумане пред'явлення доказів у логічній послідовності для підсилення переконливості допиту.

На початковому етапі розслідування, виходячи зі сформованої слідчої ситуації, критично важливо чітко визначити перелік питань, які слід з'ясувати під час допиту підозрюваного. Українські дослідники наголошують, що слідчий має поставити питання щодо: часу та місця вчинення тілесних ушкоджень, способу їх нанесення та можливості приховування злочину; умислу, мотиву, наявності

співучасників; стану підозрюваного під час події (алкогольне чи наркотичне сп'яніння) і належності вилучених предметів до особи. У праці Пряхіна Є. В. наголошується, що перелік питань необхідно формувати з урахуванням логічних наслідків розроблених версій, наявної доказової бази та типових слідчих ситуацій, а також перевіряти гіпотези безпосередньо під час допиту. Таким чином формується цілісна інформаційна база, необхідна для подальшого організованого ведення розслідування і побудови слідчих алгоритмів [179].

Для досягнення психологічного контакту з допитуваним необхідно мати наступні дані про його особу: обстановка та умови у побуті, сім'ї, роботі, за місцем проживання та навчання; коло знайомств, роль допитуваного у неформальній групі; позитивні сторони особи допитуваного (інтереси, захоплення тощо). Незважаючи на очевидну індивідуальність висловлюваних фактів та обставин, слідчий повинен детально опрацьовувати усі версії про підозрюваного. Якщо у підозрюваного, виходячи з його особистісної характеристики, можливо викликати каяття, йому доцільно пред'явити матеріали кримінального провадження, що стосуються наслідків злочинної події, повідомити про смерть потерпілого, якщо він про це не знає. Такий прийом досить ефективний з урахуванням того факту, що більшість злочинів, пов'язаних із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, здійснюється стосовно родичів або знайомих нападника.

Так, у кримінальному провадженні за фактом смерті гр-на К. від отриманих тяжких ушкоджень, підозрюваний З. до допиту не знав про смерть потерпілого, який приходився йому дядьком, вважав, що останній перебуває в лікарні та одужує, спочатку давав неправдиві свідчення, але після пред'явлення йому фотографій трупа розкався у вчиненому та правдиво розповів про обставини події [108].

Залежно від достатності у кримінальному провадженні доказів, а також стійкості антигромадської установки, підозрюваний у ході допиту іноді заперечує факт заподіяння шкоди та відмовляється від дачі показань. В основному це характерно для осіб з твердою антигромадською установкою, раніше засуджених за різні злочини, які не довіряють оперативному працівнику (слідчому) та вважають,

що позиція конфронтації найбільш ускладнює доведення їхньої вини (одним із різновидів цієї позиції є стан, іноді пов'язаний із симуляцією душевного або психічного захворювання). Основне завдання полягає в тому, щоб розібратися в причинах такої поведінки та вивести підозрюваного з цього стану.

Мотивами дачі неправдивих свідчень підозрюваним, крім бажання уникнути відповідальності за вчинене або применшити ступінь своєї провини, можуть бути прагнення пом'якшити провину співучасників або реального злочинця в силу дружніх, сімейних, родинних зв'язків; корисливих мотивів; обмовити співучасників з помсти чи інших мотивів; обмовити себе в силу хворобливого стану психіки тощо.

У ситуаціях, коли допитуваний відмовляється від дачі показань, необхідно перш за все з'ясувати мотиви такої позиції, а також роз'яснити, що небажання давати свідчення обмежує його можливості здійснення свого захисту.

Складна ситуація допиту підозрюваного характеризується небажанням з його боку співпрацювати зі слідством. Таке небажання проявляється не тільки у відмові давати показання або у дачі неправдивих свідчень. У кримінальних провадженнях заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, допитуваний в якості підозрюваного, як правило, не відмовляється від дачі показань (по даній категорії проваджень приблизно у 5 % випадків мала місце відмова підозрюваного давати показання), більше того, ним визнається і сам факт заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, водночас при цьому часто повідомляються неправдиві відомості про окремі юридично важливі обставин злочину, що здатне значно зменшити ступінь його провини. У якості таких обставин найчастіше виступають: факт нападу з боку потерпілого, відповіддю на яке, нібито, і з'явилися дії підозрюваного; знаходження підозрюваного в момент вчинення злочину у стані несподіваного сильного душевного хвилювання, викликаного діями потерпілого; факт випадкового (ненавмисного) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. У такій ситуації використання тактичних прийомів спрямовано на викриття допитуваного у брехні, наслідком чого повинні стати правдиві свідчення підозрюваного.

Обшук за місцем проживання підозрюваного предметів, на яких виявлено сліди злочину. Як показують результати нашого дослідження, обшук за місцем проживання підозрюваного проводився лише у 5 % випадків. На думку опитаних співробітників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування, обшук у даній категорії кримінальних проваджень не є слідчими діями, результати яких дозволяли б отримати нові докази, або перевірити вже наявні. З таким висловлюванням важко погодитися.

Наприклад, під час обшуку на квартирі підозрюваного Б. було знайдено знаряддя вчиненого злочину – бейсбольна біта, якою він заподіяв тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть С., від чого останній помер [99].

Під час обшуку за місцем проживання підозрюваного пильну увагу слід приділяти пошуку слідів крові, що можуть належати потерпілому. Необхідно також шукати предмети, аналогічні виявленим на місці події (якщо ним не є місце проживання підозрюваного), у тому числі фрагменти, які становлять єдине ціле зі знайденими при огляді (речовини, мікрочастинки, однорідні з вилученими у ході огляду).

Необхідно мати на увазі можливість виявлення будь-яких записів, у тому числі щоденникових, у поштової кореспонденції, які прямо вказують або натякають на наміри вчинити злочин.

Паралельно з проведенням СРД проводиться збір інформації, оперативного характеру, що стосується заподіяння шкоди. Добре організована, чітко проведена та досить забезпечена у кадровому та науково-технічному відношенні оперативна робота дозволяє отримати достатню інформацію, що стосується злочинів цього виду. Отримана інформація з урахуванням джерел їх отримання завдяки процесуальній діяльності слідчого у необхідних випадках набуває статусу доказів та багато в чому сприяє досягненню кінцевої мети розслідування – встановленню істини у кримінальному провадженні.

Дослідженнями встановлено, що досить великий обсяг інформації, одержуваної на початковому етапі розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, поряд з оглядом місця події та перевірочними діями надають співробітники карного розшуку.

Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку: на початковому етапі розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слідчий діє за спеціально розробленим планом, який будується виходячи зі сформованої слідчої ситуації та висунутих ним версій. На основі наявної інформації відбувається побудова та перевірка криміналістичних версій, визначається коло тактичних завдань з метою забезпечення ефективної роботи за програмою розслідування, що включає послідовність й порядок проведення окремих СРД.

3.2 Тактико-криміналістичне забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого

Протягом останніх років, на фоні модернізації сфер життя суспільства, удосконалюються і способи вчинення злочинів, у тому числі й з використанням новітніх технологій. За таких умов забезпечення ефективної протидії злочинності та захист прав і свобод громадян напругу залежать від «інструментарію», яким наділені правоохоронні органи під час розслідування кримінальних правопорушень [185, с. 223]. Завдяки вільному доступу до інформаційних ресурсів загальнодоступної локальної мережі Інтернет значна частина «злочинців» володіють знаннями про методи, а також тактику розслідування злочинів. Як наслідок, ефективне виконання завдань кримінального провадження все частіше стає можливим саме завдяки проведенню обмеженого кола СРД, зокрема й НСРД, тобто дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [112].

З метою ефективного виконання завдань кримінального провадження, в КПК України запроваджено новий інститут – «негласні слідчі (розшукові) дії». Зокрема, частиною першою ст. 246 КПК України визначено, що НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [112].

Їх негласність означає неочевидність, скритність слідчих (розшукових) дій, що проводяться, від осіб, які в них не беруть участь, у тому числі й від співробітників слідчих і оперативних підрозділів, але передусім від «об'єктів», відносно яких вони проводяться. Проведення слідчих (розшукових) дій в такій формі покликане забезпечити збір відомостей про злочин і особу, яка його вчинила, встановити її місцезнаходження і місцезнаходження речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, попередити протидію розслідуванню злочину, забезпечити безпеку учасників кримінального судочинства і членів їх сімей в ситуаціях, коли проведенням «звичайних» слідчих (розшукових) дій це здійснити неможливо тощо. Таким чином, НСРД «набули» ознак оперативно-розшукових заходів [202]. Революційним є і те, що результати НСРД за своїм доказовим значенням прирівнюються до тих, які були одержані в ході інших процесуальних дій – відбулась так звана «процесуалізація» оперативно-розшукової діяльності [226].

Досліджуючи понятійний апарат НСРД, Д. А. Нескоромний запропонував своє визначення дій уповноваженого органу, що спрямовані на отримання (збирання) доказів, які неможливо отримати в інший спосіб, або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, крім випадків, передбачених КПК України, та проведення яких зумовлено наявністю достатніх приводів і підстав [151, с. 21].

Своєю чергою, А. Р. Омеляненко під терміном НСРД розуміє різновид слідчих (розшукових) дій, які проводяться слідчим по кримінальному провадженню, або за його дорученням – уповноваженими оперативними підрозділами та спрямовані на отримання або перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні й здійснюються у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [153, с. 139–140].

С. Р. Тагієв під інститутом НСРД розуміє різновид правозастосовної діяльності, що є видовим відносно кримінально-

процесуального інституту слідчих (розшукових) дій, який використовує можливості оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукові дії, заходи й методи), здійснюється у негласних формах уповноваженими державними органами або їх спеціальними (оперативними) підрозділами у сфері протидії злочинності й службовими особами (слідчими) з метою забезпечення нормального функціонування громадянського суспільства та його публічно-владного інституту – правової держави [201, с. 11]. Дане визначення, на наш погляд, є досить «широким», оскільки поєднує в собі не лише інститут НСРД, а й оперативно-розшукову діяльність.

Більш повно, на нашу думку, з приводу поняття НСРД висловила О. А. Білічак, на переконання якої, такими є дії суб'єктів досудового розслідування на визначених законом підставах із застосуванням спеціальних засобів і методів, відомості про які становлять державну таємницю, що полягають у негласному спостереженні та (або) контролі за діями й поведінкою окремих осіб, річчю або місцем, здобутті зразків для порівняльного дослідження з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, встановлення місцезнаходження осіб, котрі переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошені в розшук тощо [18, с. 202]. Між тим, дещо спірним є використання О. А. Білічак термінології «із застосуванням спеціальних засобів та методів, відомості про які становлять державну таємницю», оскільки не кожна НСРД передбачає застосування спеціальних засобів і методів, наприклад, НСРД «Зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту», що полягає в отриманні відомостей з електронних інформаційних систем без обов'язкового застосування технічного обладнання.

Негласні слідчі (розшукові) дії є новим інструментом для роботи з матеріальними й ідеальними джерелами інформації. Запровадження цього інституту розширило пошукові можливості слідчого, які використовує Національна поліція України під час

розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Як зазначав М. Л. Грібов, і ми цілком підтримуємо його думку, криміналістичне забезпечення НСРД – це система заходів з одержання максимальної ефективності цих дій для виконання завдань кримінального провадження [36, с. 39].

Негласні слідчі (розшукові) дії – це засоби доказування в кримінальному провадженні, які проводяться: 1) належним суб'єктом; 2) з підстав і у порядку, визначених КПК України; 3) з дотриманням прав і свобод людини; 4) задля отримання фактичних даних про обставини, які підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Вказаним діям властиві такі ознаки: обмежувальний, винятковий і конфіденційний характер; сфера застосування (кримінальна процесуальна діяльність); регламентованість; спрямованість (по відношенню до підозрюваного й іншої особи в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 2 ст. 246 КПК України); процесуальна форма фіксування [64, с. 717].

Таким чином, на наше переконання, поняття НСРД під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слід визначити як слідчі (розшукові) дії, які здійснюються уповноваженим суб'єктом із застосуванням спеціальних засобів або методів з урахуванням визначених законом підстав у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, встановлюються та скасовуються відповідно до законодавства, а результати їх проведення можуть використовуватись у кримінальному судочинстві».

У ході проведеного дослідження, вивченими матеріалами слідчої практики та опитуванням практичних працівників Національної поліції України встановлено, що найчастіше у провадженнях тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, проводяться такі НСРД:

– зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (80 % опитаних) – дає змогу прослуховувати, фіксувати та відтворювати інформацію, що передавалася технічними засобами телекомунікацій. Такий захід забезпечує контроль, конспіративне перехоплення та фіксацію з використанням технічних засобів телефонних розмов, що передаються засобами стаціонарного та рухомого (мобільного зв'язку), а також інших даних, що передаються каналом зв'язку, який контролюється (факс, модемний зв'язок). Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду) [15, с. 66].

У ході розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, також дозволяє встановити вхідні, вихідні дзвінки на мобільний телефон потерпілого, підозрюваного, визначити останнє місцеперебування потерпілого, поточне місцеперебування підозрюваного (власника мобільного телефону) або іншої особи, яка ним користується, простежити переміщення пристрою в часі та просторі.

Для встановлення місця знаходження технічних засобів злочинців необхідно встановити точку доступу до мережі Інтернет. Місцезнаходження технічних засобів визначається за IP-адресою (яка є взаємопов'язаною з номером телефону користувача). Знаючи номер телефону користувача, легко визначити і його фізичну адресу. Також при укладанні договору з провайдером на надання Інтернет-послуг, замовник вказує фізичне розташування місця, з якого буде здійснюватися вихід до мережі Інтернет. Це положення також є актуальним, коли на адресу потерпілого та свідків, шляхом використання електронної пошти та інших можливостей мережі Інтернет, надходять погрози.

Після отримання від провайдера відомостей про користувача, його анкетних даних, аналізу лог-файлів, необхідно провести заходи щодо перевірки та встановлення місця знаходження злочинця, або

пов'язаних із ним осіб, за наданими провайдером фізичними адресами.

Аналізуючи цей захід, також необхідно звернути увагу на те, що у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, НСРД охоплює два самостійні напрями, які суттєво різняться за організацією і тактикою проведення. Так, фактично, у структуру зняття інформації з транспортних телекомунікаційних систем входять такі дії:

- контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному спостереженні, відборі, фіксації, обробці та відтворенні з використанням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, змісту телефонних розмов, а також інших відомостей і сигналів, які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо);
- зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, фіксації із застосуванням відповідних технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, обробці та відтворенні, у тому числі придатних для автоматизованої обробки засобами обчислювальної техніки, різних видів сигналів, які передаються через мережу Інтернет, інші мережі передачі даних, що контролюються.

Об'єктом першого виду зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж будуть: телефонні лінії загального користування; відомчі мережі, що мають вихід на телефонні лінії загального користування; виділені мережі зв'язку невиробничого призначення; мережі пересувного радіотелефонного зв'язку; системи пересувного супутникового зв'язку. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж цього виду завжди має передбачати контроль розмов обидвох абонентів шляхом використання безпосереднього під'єднання до телефонного каналу або сканування радіоканалу. Прослуховування телефонної розмови тільки одного з абонентів, у тому числі з використанням технічних засобів, без під'єднання до мережі зв'язку не вважається зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, а має

розглядатись як інша негласна слідча (розшукова) дія, пов'язана із втручанням у приватне спілкування (наприклад, аудіо- та відеоконтроль особи) [15].

Об'єктом другого виду зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж будуть: телексні, факсимільні, селекторні, радіорелейні, пейджингові канали обміну інформації між абонентами, комп'ютерні мережі різного рівня.

Всі види комп'ютерних мереж є сукупністю комп'ютерів, розподілених на певній території і пов'язаних між собою спеціалізованими каналами, що дозволяють передавати дані. На сьогодні комп'ютерні мережі отримали значне поширення, різні види комп'ютерних мереж функціонують по всьому світу і взаємодіють один з одним. Сучасне розуміння ознак мереж призвело до виникнення класифікації за територіальною ознакою [210, с. 163].

– *установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу* (73 %), що має на меті фіксацію факту перебування в певному місці та в певний час особи, яка користується радіоелектронним засобом чи іншим пристроєм, який випромінює радіохвилі й активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку (як у режимі реального часу, так і в конкретний період).

Дана НСРД полягає в негласному застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі кінцевого обладнання, активованого в мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, та інших радіовипромінювальних пристроїв. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, в тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінюючих пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження [137, с. 203].

Відповідно до технічних вимог виробники портативних абонентських засобів рухомого радіоелектронного зв'язку

обладнують стільникові телефонні апарати при їх виготовленні спеціальним засобом ідентифікації. У стільникових телефонних апаратах, які використовують у мережах зв'язку стандарту GSM, таким засобом є унікальний код (індивідуальний номер телефону) – IMEI. Елементом будь-якого стільникового телефону стандарту GSM є SIM-карта. Цей модуль є мікрокомп'ютером у вигляді пластикової картки з незалежною пам'яттю та власним мікропроцесором, він забезпечує доступ до інформації, що зберігається в пам'яті, і функції безпеки [137, с. 203].

Під час підключення до мобільної мережі номер SIM-карти, як і номер IMEI, в автоматичному режимі передається на технічні засоби оператора зв'язку. Номер SIM-карти призначений для ідентифікації в мережі абонента, номер IMEI – телефонного апарата. Оскільки ці номери визначаються в мережі одночасно й у взаємозв'язку один з одним, то за номером IMEI телефонного апарата можна визначити номер SIM-карти, з якою цей телефон використовують [138, с. 123].

Технічні та програмні засоби операторів стільникового зв'язку дозволяють за номером IMEI телефонного апарату не тільки визначити номер SIM-карти, з яким цей телефонний апарат використовується в певний момент часу, та отримувати інформацію про абонента, зареєстрованого в мережі під цим номером, а й локалізувати місцезнаходження телефонного апарату з точністю до півсотні метрів, якщо тільки телефонний апарат знаходиться у ввімкненому стані.

Можливість локалізації місцезнаходження телефонного апарату визначається тим, що оператори стільникового зв'язку використовують автоматизовану систему обліку наданих послуг, їх тарифікацію та виставлення рахунків для оплати – білінг. При розслідуванні заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, можливо отримати інформацію про номери телефонів, час з'єднання, тривалість розмови, місцезнаходження абонента в момент розмови або, інакше кажучи, відомості про дату, час, тривалість з'єднань між абонентами і (або) абонентськими пристроями (для користувача обладнання), номери абонентів, інші дані, що дозволяють ідентифікувати абонентів, а також відомості про номери пристроїв і місце розташування

приймально-передавальних базових станцій. Основою цієї системи є певні принципи функціонування мереж зв'язку. Зміст її полягає в тому, що оператор зв'язку за сигналом телефону і потужністю такого сигналу визначає антену стільникового зв'язку, на яку спрямовано прийом-передачу, що дозволяє проводити пошук викрадених телефонних апаратів, встановити місцезнаходження свідків і підозрюваних у конкретний проміжок часу з метою перевірки їхніх показань, а також місцезнаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, і т. ін. [15, с. 96].

Основні методи установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу можна розподілити за ознаками. Так, М. В. Кобець виділяє два основні підходи залежно від напрямку сигналу: перший — коли вимірювальний сигнал спрямований до мобільного терміналу, і другий — коли він спрямований від нього. Крім того, автор описує два варіанти обробки даних: безпосереднє використання інформації, зафіксованої мобільним терміналом, або залучення апаратно-програмних комплексів стільникової інфраструктури, що належать оператору зв'язку й обробляють сигнал на стороні мереж [69].

Технології, на основі яких побудовано стільникові мережі, дозволяють вирішити завдання визначення місцезнаходження мобільного терміналу. Так, в мережах CDMA можна використовувати сигнали підсистеми управління потужності передавачів мобільних терміналів. Тут для обчислення координат місцезнаходження використовуються параметри сигналів каналу синхронізації, зокрема амплітуда прийнятого сигналу, час затримки поширення сигналу і азимут (кут прийому). Наприклад, кут прийому, або напрямок приходу сигналу, може бути визначений при вимірюванні фаз прийнятого від мобільного терміналу сигналу на елементах антенної решітки базової станції. Навіть перетин двох пеленгів дозволяє визначити місце розташування з високою точністю. Інший варіант дозволяє оцінити відстань від базової станції до мобільного терміналу, оскільки момент часу передачі сигналу точно відомий, а затримка в його прийомі відповідає віддаленню мобільного терміналу від станції [137, с. 204].

Проведення цієї НСРД надає можливість виконати розшукове завдання щодо встановлення факту перебування в певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) в користуванні якої знаходиться радіоелектронний засіб, інший радіовипромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку [133, с. 160].

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 263 КПК України, в ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання в приватне спілкування додатково мають бути зазначені ідентифікаційні ознаки. До них належать:

- електронний код (ідентифікатор) кінцевого обладнання – код, який присвоює виробник технічних засобів телекомунікацій для унікальної ідентифікації кінцевого обладнання (міжнародні серійні коди IMEI, ESN, MEID);
- ідентифікаційна телекомунікаційна картка – засіб, який використовують для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі (SIM-картка, USIM-картка, R-UIM-картка тощо);
- мережевий ідентифікатор споживача – індивідуальний набір цифр та/або символів, присвоєний кінцевому обладнанню абонента та/або споживачеві в телекомунікаційній мережі чи Інтернеті. Це номер абонента в мережах GSM, CDMA або IP-адреса (Internet Protocol address) електронної інформаційної системи (ідентифікатор, унікальний числовий номер) мережевого рівня, який використовують для адресації комп'ютерів чи пристроїв у мережах, що побудовані з використанням протоколу TCP/IP (наприклад, Інтернет);
- АС-адреса (Media Access Control – управління доступом до носія) – унікальний ідентифікатор, який зіставляють з різними типами обладнання для комп'ютерних мереж (мережевими картами, Wi-Fi роутерами). Усі комп'ютери, під'єднані до локальної мережі з виходом в Інтернет, здебільшого мають дві адреси: логічну адресу мережевого рівня (IP-адресу) і фізичну адресу мережевої інтерфейсної карти (MAC-адресу) [154, с. 283–284].

Не є додатками до протоколу носії інформації, знятої з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), оскільки такі носії інформації є первинними щодо протоколу, про

що зазначено у ч. 2 ст. 266 КПК України. Проте, неприпустимим є бачення, відповідно до якого такі носії визнаються первинним документом-доказом, а протокол їх дослідження – похідним доказом, оскільки в такому разі фактичні дані, отримані в результаті проведення НСРД, які є змістом доказу, закріплюються у двох процесуальних джерелах доказу – на технічному носії (документ) та у протоколі процесуальної дії.

Відповідно до Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні [175] спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної дії, стенограма, аудіо-, відеозаписи, фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали визнаються додатками до протоколу, що пояснюють його зміст (п. 4.7.)

На наш погляд, таке значення матеріалів аудіофіксації знятої інформації, з одного боку, унеможливорює утворення вищеописаної ситуації штучного подвоєння доказів у кримінальному провадженні, проте, з іншого, є неприйнятною через порушення законів логіки та гносеології в ході отримання доказу в результаті проведення зазначеної НСРД;

– *аудіо-, відеоконтроль особи (32 %) спрямований на фіксацію розмов осіб, яких підозрюють у заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, виявлення місць зберігання знарядь учинення злочинів, інших речових доказів, установлення співучасників.*

Так, у ст. 260 КПК України відзначається, що аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування особи, що проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні дані вважати, що розмови цієї особи, інші звуки, рухи та дії, пов'язані з її діяльністю чи місцем знаходження, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Аналіз цієї норми свідчить, що законодавець, фактично, об'єднав два різновиди негласних заходів, які значною мірою різняться за організацією і тактикою проведення. Зважаючи на це, слушно керуватись підходом, який існує у діяльності оперативних

підрозділів, де окремо розділено аудіоконтроль та відеоконтроль особи.

Особливостями використання аудіо- та відеоконтролю особи є те, що КПК України прямо забороняє оперативним підрозділам виступати ініціаторами проведення НСРД. Для проведення вказаної слідчої дії слідчий звертається до відповідних підрозділів через відповідний оперативний підрозділ шляхом надання доручення. При цьому відповідно до п. 3.4.2 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні таке доручення повинно бути вмотивоване, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України.

Розглядаючи тактичні особливості проведення таких заходів, необхідно відзначити, що слідчий не бере безпосередньої участі в організації та проведенні такого негласного заходу, а загальне керівництво оперативним забезпеченням при підготовці та здійсненні аудіо- та відеоконтролю особи на тимчасово обладнаних спецтехнікою об'єктах упровадження покладається на керівника підрозділу-ініціатора.

Підготовка початкового етапу цієї НСРД відбувається без фактичної участі слідчого, а відповідальність за її якість покладається на підрозділ-ініціатор;

– *зняття інформації з електронних інформаційних систем* (28%), що надає можливість з'ясувати коло зв'язків потерпілого, підозрюваного.

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача полягає в одержанні інформації, зокрема із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматичних системах, комп'ютерній мережі [175].

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їхніх частин може здійснюватися шляхом отримання інформації, що оброблялася, зберігається або зберігалася на персональному комп'ютері чи декількох персональних комп'ютерах, об'єднаних у локальну мережу, або ж зовнішніх накопичувачах інформації, що приєднувалися до електронних інформаційних систем. Зняття здійснюється безпосередньо шляхом фізичного доступу до носіїв фахівцями уповноважених підрозділів правоохоронних органів або шляхом відповідного програмного проникнення. Проведення цих слідчих (розшукових) дій відбувається негласно, у порядку, встановленому ст. ст. 246, 248, 250 КПК України.

Водночас отримання такої інформації в межах зняття інформації з електронних інформаційних систем можливе лише в разі, якщо жоден з елементів локальної мережі не під'єднаний до глобальної мережі.

Комп'ютери можуть зберігати, аналізувати, кодувати й декодувати інформацію в такому обсязі, що це все більше перетворює їх на могутній і водночас вразливий інструмент, за допомогою якого можуть здійснюватися збір і поширення інформації. Віртуальний простір став самостійним місцем існування людського інтелекту і, як будь-яка об'єктивна реальність, спричинив безліч проблем, зокрема і правових.

Сучасні нові технології дозволяють оперативно відстежувати підозрюваних у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, на принципово іншому рівні. Цікавим є досвід спецслужб США в розробці та застосуванні систем «Oasis» (ЦРУ) і «Magic Lantern» (ФБР), які уможливлюють не тільки контроль за інформаційним обміном злочинних угруповань, але і «злам» комп'ютерів підозрюваних, упровадження у них «троянів» (програм-вірусів, що дозволяють відстежувати інформацію у цьому комп'ютері) тощо. «Magic Lantern» (у перекладі – «Чарівний Ліхтар») встановлює на комп'ютер програму, яка фіксує всі натиснення клавіш на клавіатурі. Так, за допомогою даної програми, можна прочитувати з комп'ютерів зашифровану інформацію. Вірусна програма Magic Lantern відсилається до злочинців та їх оточення електронною поштою. Якщо можливо, то це робиться від імені родича злочинця або його доброго знайомого.

Для переміщення в комп'ютер програма «Magic Lantern» використовує також відомі «дірки» у поширених програмних продуктах [14, с. 207].

Важливо, щоб під час складання клопотання про отримання дозволу на зняття інформації з електронних інформаційних систем слідчий зазначав такі дані: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; стислий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подають клопотання; правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину; обґрунтування строку проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; відомості про ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи; обґрунтування можливості отримання під час проведення цієї НСРД відомостей, які самостійно або сукупно з іншими доказами можуть мати істотне значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили. До клопотання слідчого, прокурора додають витяг з ЄСРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подають клопотання [137, с. 205];

- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (18,3 %), за допомогою якого досліджують імовірне місце вчинення злочину, місце приховання тіла особи, забезпечують збереження доказів, які, за наявною інформацією, можуть бути знищені до їх вилучення процесуальним шляхом.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – це НСРД, яка полягає в обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них, зокрема з використанням технічних засобів [112].

Відповідно до ч. 1 ст. 267 КПК України об'єктами обстеження є:

- публічно недоступне місце (місце, до якого неможливо ввійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без

отримання на це згоди власника, користувача або вповноважених ними осіб (згідно із ч. 2 ст. 267 КПК України, такими місцями можуть бути номери готелів, каюти кораблів, купе поїздів, кімнати в санаторіях, приміщення або ділянка місцевості підприємства, установи, організації тощо)). Однак, відповідно до ч. 3 ст. 267 КПК України, приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону, мають статус публічно доступних і не є місцями проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії;

- житло особи, яким, відповідно до ч. 2 ст. 233 КПК України, слід вважати будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового статусу, і пристосоване для постійного або тимчасового мешкання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення [112].

Зважаючи на предмет нашого дослідження, така НСРД може проводитися з метою:

- 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, що мають значення для їх досудового розслідування (98,2 %);
- 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів (32,7 %);
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого (27,4 %);
- 4) виявлення осіб, які розшукуються (12,1 %);
- 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 267 КПК України) (63,5 %).

Зазначена НСРД може здійснюватися у:

- житлі особи, тобто приміщенні, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення й правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК України) (94 %);

- іншому володінні особи, тобто транспортному засобі, земельній ділянці, гаражі, інших будівлях чи приміщеннях побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які знаходяться у володінні особи (6 %).

Згідно зі змістом ч. 3 ст. 267 КПК України неможливе проведення обстеження приміщень, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затриманням, взяттям під варту тощо), тому що вони мають статус публічно доступних.

Першочерговим завданням під час підготовки вказаної НСРД є вивчення та оцінка оперативної обстановки навколо об'єкта проникнення, зокрема:

- місця знаходження приміщення, його особливостей (одноквартирний житловий будинок або квартира у багатоповерховому будинку) (3,1 %);
- оперативної обстановки навколо об'єкта (53,1 %);
- приміщення, які належить обладнати, їх кількість і призначення (34,9 %);
- перебування в житлі тварин, птахів, інших живих істот (2,9 %);
- підозрюваного, стан його сім'ї, його спосіб життя, членів сім'ї, режим роботи або навчання (94,3 %);
- осіб, які працюють або тимчасово проживають з підконтрольною особою (родичі, друзі, знайомі тощо) (73,4 %);
- осіб, які працюють у приміщенні, де планується проведення заходу, та суміжних з ним приміщеннях (68,3 %);
- можливість одержання ключів і виготовлення дублікатів, їхнє випробовування (32,8 %);
- наявність і типи сейфів, інших сховищ у приміщеннях (21,9 %);
- наявність у приміщенні технічних засобів охоронної сигналізації (95,6 %).

Для цього застосовують різні види спостереження, зокрема:

- фізичне, яке ґрунтується на візуальному методі отримання інформації, полягає в спрямованому сприйнятті спостерігачем діяльності особи або об'єкта, що вивчають;
- електронне (технічне), яке побудоване на опосередкованому методі отримання інформації та полягає в спрямованому сприйнятті діяльності особи чи матеріального об'єкта, що вивчають, за допомогою технічних засобів;
- комплексне, яке полягає в застосуванні обох методів.

Не підлягає розголошенню факт проведення НСРД. Відповідно до п. 5.1. Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [175], постанова слідчого, прокурора про проведення НСРД, клопотання про дозвіл на проведення НСРД, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД та додатки до нього, протокол про проведення НСРД, які містять відомості про факт та методи проведення НСРД підлягають засекречуванню в порядку, встановленому законодавством.

При цьому зазначимо, що негласність факту проведення НСРД носить відносний характер, вона не є абсолютною, на що вказано у законодавчому визначенні НСРД – «за винятком випадків, передбачених КПК України» (ч. 1 ст. 246 КПК України). Факт проведення НСРД як подія минулого стає відомою особам, щодо яких ці НСРД проводилися, у визначеному законом порядку (ст. 253 КПК України). У випадку досягнення мети проведення НСРД та використання її результатів у доказуванні (ст. 256 КПК України), а також у випадку використання її результатів в інших цілях (ст. 257 КПК України) факт проведення НСРД стає відомим певному колу осіб. Також у разі допиту осіб, які проводили НСРД або були залучені до їх проведення, відповідно до положень ч. 2 ст. 256 КПК України, з метою оцінки доказів з точки зору належності, допустимості або достовірності, можуть ставитися питання стосовно методів отримання інформації в ході проведення НСРД.

Характерними особливостями тактичних прийомів розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, які застосовуються при провадженні СРД та обумовлюються використаними матеріалами НСРД, по-перше, є те, що, їх застосування спрямоване на введення у процес доказування інформації, отриманої негласними засобами. По-друге, тактичні прийоми, засновані на негласній інформації, повинні бути узгоджені з оперативним працівником або іншим суб'єктом проведення НСРД. Інакше дії слідчого можуть призвести до небажаних наслідків, наприклад, до розшифрування негласного співробітника.

Так, в ході розслідування кримінального провадження за обвинуваченням гр-на К. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, зі змісту результатів аудіоконтролю гр-на К., проведеного за участі негласного співробітника І. встановлене точне місце зберігання (приховання) гр-ном К. молотка – знаряддя вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, в альтанці, що знаходиться на його присадибній ділянці. Гриф таємності з протоколу аудіоконтролю не знятий у зв'язку з недоцільністю розшифрування негласного співробітника, що брав участь в НСРД, протокол зберігається у номенклатурній справі Ужгородського МВ УМВС України в Закарпатській обл. З цією метою, як видно з результатів аналізу протоколу обшуку, а також з результатів опитування слідчого СВ Ужгородського МВ УМВС України в Закарпатській обл., було прийняте рішення проводити обшук житла й присадибної ділянки гр-на К. суцільним методом з використанням металошукача [96].

Необхідно також зазначити, що окрім загальних принципів застосування тактичних прийомів у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, якими є законність, науковість, етичність, плановірність, ефективність, взаємодія, економічність та вибірковість, до тактичних прийомів СРД, заснованих на використанні результатів НСРД, висувається низка додаткових вимог, до яких можна віднести:

- 1) конспіративність, тобто використання тактичних прийомів, що не призводять до розголошення негласних відомостей;

- 2) безпечність для осіб, які причетні до отримання негласної інформації;
- 3) забезпечення узгодженості при використанні гласних і негласних даних;
- 4) урахування ступеня секретності даних про сили, засоби і методи роботи оперативних підрозділів й можливих наслідків їх розшифровки;
- 5) поетапність, тобто використання тактичних прийомів, які забезпечують послідовне розкриття негласних відомостей з огляду на необхідність.

Вибір найбільш ефективних тактичних прийомів, що можуть бути застосовані при проведенні тієї чи іншої СРД, у тому числі із використанням результатів НСРД, як правило, обумовлений тією ситуацією, що складається на момент їх реалізації.

Також результати НСРД тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, надають слідчому можливість визначити найбільш доцільний час і місце проведення СРД, використовувати фактор раптовості; зорієнтуватися в імовірній поведінці учасників СРД, передбачити адекватні відповідні заходи, звести до мінімуму ступінь тактичного ризику; вибрати найбільш оптимальні тактичні прийоми, передбачити методи та засоби їх реалізації; з'ясувати ступінь поінформованості протидіючих слідству осіб про плани та наміри слідчого, про наявні у провадженні докази, свідків тощо; урахувати можливу протидію розслідуванню з боку третіх осіб, способи та форми її прояву тощо. Інформація такого характеру може міститись у результатах більшості НСРД.

Вчасно отримані результати НСРД в певних слідчих ситуаціях надають підстави слідчому відкласти проведення певних СРД, змінити їх черговість проведення з метою подолання протидії розслідуванню злочину, що може мати вирішальне значення для прийняття законного й обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. На підставі інформації, що отримана в ході НСРД, можуть ухвалюватися також проміжні тактичні рішення, наприклад, рішення про проведення особистого обшуку особи, яка зайшла у приміщення, в якому проводиться обшук, та ін.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що використання результатів НСРД при виборі тактичних прийомів проведення певної СРД у конкретній слідчій ситуації при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є одним із засобів підвищення ефективності досудового слідства й у цілому виконання завдань кримінального судочинства. У цьому контексті потребують подальших наукових досліджень особливості використання результатів НСРД при застосуванні певних тактичних прийомів у різних слідчих ситуаціях, що складаються в ході досудового розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

3.3 Використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого

Під час розслідування злочинів від слідчих органів досудового розслідування вимагається застосування широкого кола природничих, суспільних, математичних і технічних знань. Правильна організація застосування спеціальних знань уможливорює одержання доказової інформації спеціально обізнаними особами і є запорукою успішності та ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень й подальшого судового розгляду.

Проблеми, що виникають при використанні спеціальних знань у процесі розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, постійно привертати до себе увагу вчених-криміналістів і практичних працівників органів досудового розслідування. Однією з них є питання щодо природи спеціальних знань, які сьогодні, як і протягом багатьох років, залишаються актуальними. Вчені намагаються більш ґрунтовно розкрити поняття спеціальних знань, відзначити їх обсяг, особливі риси та ознаки, проте дотепер жодна з позицій дослідників не є загальновизнаною, що свідчить про необхідність подальшого розроблення даної проблематики [224].

У науковій літературі викладено положення з організації і тактики використання спеціальних знань під час розслідування

злочинів. Як відомо, спеціальні знання під час досудового розслідування застосовуються для пошуку, фіксації, вилучення слідів злочину та їх дослідження з метою отримання криміналістично значущої інформації [81, с. 25–26; 71, с. 24; 112].

Практично кожен випадок розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, не відбувається без використання спеціальних знань, тобто залучення спеціалістів чи судових експертів. Це пов'язано передусім з тим, що розслідування таких кримінальних правопорушень професійно здійснюють фахівці в галузі юриспруденції, криміналістики та інших галузей наукового знання.

Однак яким би високоосвіченим і добре підготовленим за своєю спеціальністю не був суб'єкт діяльності з розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, він завжди залишається фахівцем вузького профілю. За межами його професійних знань і навичок лежить багато чого з того потенціалу науки, техніки, ремесел, мистецтва, чим він належним чином не володіє. Тому в усіх необхідних випадках він вправі й повинен вдаватися до допомоги фахівців при вирішенні питань, які належать до їх компетенції.

Необхідність у залученні фахівців неюридичного профілю виникає тоді, коли власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів і методів виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань.

Від наявності спеціальних знань в осіб, які здійснюють досудове розслідування, та інших суб'єктів пошуково-ідентифікаційної діяльності в процесі розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, залежить результативність ужитих заходів, спрямованих на встановлення причин смерті особи, місцеперебування живої особи або трупа, розкриття та розслідування злочину.

Незважаючи на тривалу історію розвитку та застосування спеціальних знань у судочинстві, сьогодні відсутнє законодавчо

закріплене визначення цього поняття, що негативно позначається на практиці їх використання та розмежування компетенції суб'єктів-носіїв спеціальних знань у кримінальному процесі. Поняття «спеціальні знання» не визначено і в теорії пізнання [223, с. 149–150]. Також у кримінальному процесуальному законодавстві не відображено визначення понять «спеціальні знання», а роз'яснення цього терміна серед науковців залишається дискусійним.

У Кримінальному процесуальному кодексі України фактично не розкривається поняття «спеціальні знання», а лише згадується про них. Про спеціальні знання йдеться у ст. 69 КПК «Експерт»: «Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [112]. Термін «спеціальні знання» використовується в ст. 71 КПК «Спеціаліст», де зазначається наступне: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [112]. Також існування інституту спеціальних знань в розслідуванні злочинів підтверджує положення ст. 361 КПК «Консультації та роз'яснення спеціаліста»: «під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань» [112].

Відповідно до ст. 242 КПК «Підстави проведення експертизи» зазначено, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [112].

Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений до надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, забір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування та судом під час судового розгляду. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Консультації є важливою формою допомоги слідчому спеціалістами в певній професійній сфері для вирішення широкого кола питань.

У сучасній криміналістиці під спеціальними знаннями розуміють наукові, технічні й інші професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, придбані в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які використовуються разом з науково-технічними засобами для виявлення, фіксації та дослідження слідів злочину з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації. При цьому не є спеціальними знання в галузі матеріального та процесуального права, загальновідомі та загальнодоступні наукові знання [184, с. 15].

В. Д. Юрчишин під спеціальними знаннями розуміє сукупність науково обґрунтованих знань в галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного, об'єктивного встановлення обставин, що входять в предмет доказування та вирішення інших завдань кримінального процесу [225, с. 44].

У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі науковці, під спеціальними знаннями здебільшого розуміють не загальновідомі в кримінальному процесі знання, набуті особою в результаті професійного навчання або роботи з певної

спеціальності, що використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства [224 с. 388].

Не вдаючись до наукових дискусій, зазначимо, що для визначення спеціальних знань, які використовуються у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, важливим є те, що вони набуваються у результаті професійного навчання та діяльності за певним фахом.

Основними ознаками, що характеризують сутність і дають можливість визначити поняття «спеціальні знання у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого», є те, що:

- 1) вони ґрунтуються на сучасних досягненнях науки і техніки;
- 2) загальна мета використання спрямована на сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства, зокрема, на повне й швидке розкриття та розслідування таких злочинів;
- 3) вони представляють сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок;
- 4) набуваються шляхом спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи [212, с. 40].

При висвітленні питань щодо форм і видів використання спеціальних знань у розслідуванні заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого слід виходити з аналізу норм КПК України, які визначають права й обов'язки суб'єктів, що беруть участь у проведенні тих чи інших процесуальних дій [71, с. 129–130]. Виходячи з положень чинного КПК України, виокремимо такі процесуальні форми використання спеціальних знань при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого:

- 1) самостійне використання спеціальних знань слідчим;
- 2) участь у кримінальному провадженні спеціаліста;
- 3) проведення експертизи.

Усі ці форми використання спеціальних знань активно використовуються на практиці, про що свідчать як результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, так і дані опитування слідчих та оперативних працівників органів поліції.

Щодо першої форми, то слідчий може безпосередньо користуватися криміналістичними засобами, які є в арсеналі

експертів-криміналістів, і основами медичних знань, які він набув під час навчання та завдяки життєвому досвіду, але це не завжди виправдовує себе. Безпосереднє використання слідчим спеціальних знань певною мірою відволікає його від основної діяльності, і кращих результатів можна досягти за умови залучення відповідних спеціалістів до участі у слідчих діях [43, с. 92].

Аналіз кримінального процесуального законодавства та криміналістичних джерел [33, с. 13; 220, с. 5] дає підстави для висновку, що основним суб'єктом застосування спеціальних знань є спеціаліст [140, с. 199]. Водночас КПК України неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань при проведенні різних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим, в інших носить факультативний характер (ч. 2 ст. 242 КПК України).

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає використання спеціальних знань у формах:

- 1) залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. За КПК України участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій відбувається в процесі: допиту (ч. 3 ст. 224); пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228); обшуку (ч. 1 ст. 236); огляду місця події (ч. 3 ст. 237); слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240), судово-медичного освідування (ч. 2 ст. 241); отримання зразків для експертизи (ч. 1 ст. 245). Спеціаліста обов'язково залучають у разі: допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 226); проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227); огляду трупа (ч. 1 ст. 238); огляду трупа, що пов'язаний з ексгумацією (ч. 2 ст. 239). Крім того, КПК України надає право слідчому залучити спеціаліста до проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії;
- 2) залучення спеціаліста до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, за участю спеціаліста здійснюють огляд і виїмку кореспонденції (ч. 1 ст. 262 КПК України); дослідження інформації, отриманої внаслідок застосування технічних засобів (ч. 1 ст. 266 КПК України);

- 3) залучення експерта і проведення експертизи (ст. 242–244 КПК України);
- 4) консультації спеціаліста (ч. 1 ст. 71, ч. 2 ст. 105 КПК України) [112].

При розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, використання спеціальних знань здійснюється шляхом: залучення спеціалістів для участі в процесуальній та іншій діяльності; проведення судових експертиз; проведення різних перевірок, обстежень; одержання довідок і консультацій у знаючих осіб; витребування та використання документів, які складаються такими особами, у ході їх службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз.

За загальними правилами, під час розслідування кримінальних правопорушень спеціалісти залучаються до участі в СРД у випадках:

- відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії;
- недостатнього оволодіння слідчим прийомами і засобами швидкого та якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок;
- необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові;
- одночасному застосуванні декількох засобів криміналістичної техніки;
- необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань і навичок [85, с. 414].

Для участі в процесуальних і непроцесуальних діях залучаються спеціалісти з числа:

- співробітників судово-експертних підрозділів всіх рівнів і різної відомчої приналежності;
- компетентних працівників контролюючих органів;
- представників інших практичних, а також наукових і педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності;

- приватних осіб, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур.

Такі спеціалісти надають суб'єктам діяльності з розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, допомогу у формі консультацій, порад, рекомендацій, передачі довідкової інформації, участі в підготовці та проведенні СРД, НСРД, шляхом проведення лабораторних досліджень, обстеження підприємств, ділянок території та інших об'єктів, інших заходів.

Під час дослідження доказів на стадії судового розгляду, суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань (ч. 1 ст. 360 КПК України).

Як спеціаліст може бути залучена особа, яка, по-перше, володіє спеціальними знаннями, навичками; по-друге, не зацікавлена у результатах розслідування. Залучення спеціаліста – право слідчого, а не обов'язок. Він сам вирішує це питання, керуючись своїми знаннями про обсяг і складність роботи під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, а також про необхідність спеціальної допомоги. До участі в проведенні слідчих (розшукових) дій залучається спеціаліст-криміналіст для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення, застосування для цього техніко-криміналістичних засобів.

Основними формами участі спеціаліста у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є:

- ознайомлення із сучасними можливостями дослідження речових доказів, слідів нанесення тяжких тілесних ушкоджень, виявлених під час проведення СРД, НСРД та ОРЗ;
- визначення технічних засобів, які необхідно використовувати, методів і прийомів їх застосування (залежно від обставин нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого);
- визначення фаху спеціалістів, яких слід залучити для роботи з окремими об'єктами в процесі проведення СРД, НСРД та ОРЗ;

- допомога в залученні експерта й підготовці матеріалів для його роботи (наприклад, формулювання питань експерту), оцінюванні експертного висновку.

На основі проведеного аналізу слідчої практики та вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що до розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, залучали таких спеціалістів: судово-медичного експерта або лікаря (82 %), інспектора-криміналіста (72 %), спеціаліста у галузі медичних знань (48 %), спеціаліста Експертної служби МВС України (13 %), педагога, психолога (9 %).

Під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, до участі у проведенні СРД найчастіше залучаються особи, які мають спеціальні знання у галузі медицини (судово-медичний експерт або лікар), а також спеціальні знання у сфері криміналістичної техніки.

Беручи участь у проведенні СРД, судово-медичний експерт або лікар (при неможливості забезпечення участі судово-медичного експерта) допомагають слідчому попередньо (до проведення судово-медичної експертизи) визначити час заподіяння тілесних ушкоджень, з'ясувати механізм їх заподіяння, знаряддя, які для цього використовувались [41, с. 164–165]. Беручи участь у допитах підозрюваних або свідків, спеціаліст у галузі судової медицини сприяє з'ясуванню у допитаного даних судово-медичного характеру, які мають значення для кримінального провадження, з їх максимальною деталізацією і конкретизацією, допомагає слідчому в фіксації отриманих відомостей у протоколі допиту, а також надає слідчому допомогу у правильній оцінці отриманих даних [222, с. 15].

Відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події [59], інспектори-криміналісти:

- визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення;
- виявляють, закріплюють та вилучають сліди і речові докази;

- здійснюють фотографування і відеозйомку місця події та виявлених об'єктів (слідів і речових доказів);
- під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид і кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення);
- слідову інформацію, об'єкти-слідоносії та інші предмети упаковують згідно з установленими вимогами та передають слідчому, який здійснює огляд.

Залучення зазначених спеціалістів сприяє реалізації таких завдань: зібрати для фіксації ознак злочину відповідні технічні засоби; тлумачити інформацію, яку повідомляють свідок, підозрюваний під час допиту; підготувати матеріали для проведення експертиз; акцентувати увагу на негативних обставинах; налагодити психологічний контакт з учасником слідчої (розшукової) дії тощо [139, с. 172].

Однак вивчення емпіричних даних засвідчило недостатнє використання спеціальних знань під час розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Практичні співробітники серед причин недостатнього залучення спеціальних знань зазначили такі: організаційні труднощі залучення (78 %); брак відповідних спеціалістів або їх надмірну завантаженість (33 %); недосконалість нормативно-правового забезпечення (31 %).

Таким чином, у практичній площині швидкість та ефективність розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, залежать від своєчасного залучення експерта і проведення експертиз.

Проведення судових експертиз має вагоме, а іноді й вирішальне значення при розслідуванні будь-якого злочину. Важко переоцінити значення спеціальних знань і для встановлення обставин злочину, пов'язаних із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, швидке та об'єктивне розслідування яких неможливе без призначення і проведення судових експертиз.

У діяльності з розслідування таких кримінальних правопорушень призначення та проведення судової експертизи (ст. ст. 242–245 КПК України) за своїм значенням визнається

основною процесуальною формою використання спеціальних знань, оскільки надає найбільших можливостей в застосуванні науково-технічних досягнень для вирішення завдань кримінального судочинства. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) та має однакове процесуальне значення з іншими доказами у кримінальному провадженні [112].

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду (ст. 1 Закон України «Про судову експертизу») [176].

У кримінальних провадженнях експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду (ч. 1 ст. 242 КПК України). У деяких зазначених у законі випадках обов'язково повинна бути проведена відповідна експертиза. Так, наприклад, судова експертиза обов'язкова (ч. 2 ст. 242 КПК України) для:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України [112].

У ході проведення дослідження встановлено, що найпоширенішою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є залучення експерта та проведення експертизи.

Зокрема, мова йде про такі судові експертизи: судово-медичну експертизу трупа (96 %), молекулярно-генетичну (90 %),

дактилоскопічну (82 %), судово-біологічну (48 %), комп'ютерно-технічну (36 %), судово-медичну експертизу живих осіб (13 %), трасологічну (12 %), психіатричну (12 %), портретну (11 %), мікрочастин, матеріалів і речовин (10 %), відео-, звукозапису (4 %), експертизу холодної зброї (2 %), хімічну (2 %), технічну експертизу документів (1 %) (Додатки А, Б). Кількість проведених експертиз відображає співвідношення слідової інформації, яку вилучали.

Як показує проведене опитування практичних працівників, при призначенні судових експертиз даної категорії кримінальних проваджень існують певні тактичні особливості, серед них 38 % опитуваних вказали на врахування слідчої ситуації, що виникла під час розслідування, а також урахування результатів огляду місця події. За наявності широкого кола питань, вирішення котрих потребує використання спеціальних знань у формі судової експертизи, слідчі не завжди призначають усі можливі експертні дослідження, особливо у випадках, коли є свідки злочину, інколи й потерпілі, які прямо вказують на підозрюваного. Це пояснюється низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких виділяють специфіку призначення й тривалість виконання експертних досліджень, проведення їх в іншому відомстві, складність отримання зразків для порівняльного дослідження та їх зберігання. Крім того, існує проблема попередньої оплати проведення окремих видів експертиз, що ускладнює їх призначення. Висока вартість проведення досліджень і тривалість грошових розрахунків ставить під сумнів можливість проведення певної експертизи й впливає на термін отримання висновку експерта, що негативно позначається на строках розслідування кримінального провадження [132, с. 393].

Особливе місце серед судових експертиз при розслідуванні тілесних ушкоджень займає судово-медична експертиза трупа, яка проводиться у 96 % кримінальних провадженнях тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України, слідчий та прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо встановлення причин смерті. Для цього

виноситься постанова про призначення судово-медичної експертизи [112].

Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи затверджені наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6 [11].

Судово-медична експертиза (дослідження) (далі – СМЕ) трупів у відділах судово-медичної експертизи трупів проводяться відповідно до КПК України [112], Закону України «Про судову експертизу» [176], Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи [166].

Метою СМЕ трупа є встановлення причини смерті; наявності, характеру і механізму виникнення тілесних ушкоджень; часу настання смерті; вирішення інших питань, що поставлені слідчим, прокурором чи судом, та належать до компетенції судово-медичної експертизи. У кримінальних провадженнях про заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, результати судово-медичного дослідження трупа мають вкрай важливе значення, тому що дають можливість встановити причину смерті, час настання смерті, припустити знаряддя злочину, спосіб злочину, виявити причинно-наслідковий зв'язок між заподіянням шкоди та настанням смерті, відмежувати умисне заподіяння тяжкої шкоди від вбивства. Варто зазначити, що об'єктами дослідження може слугувати не тільки труп жертви злочину, а й підозрюваного, на тілі якого залишились тілесні ушкодження, отримані у результаті контакту з потерпілим, зокрема внаслідок опору з його боку тощо. Відповіді на питання про механізм утворення ушкоджень і часу їх завдання можуть бути непрямыми доказами причетності підозрюваного до вбивства або викрадення безвісно відсутньої особи, що чинила опір злочинцю [84, с. 480].

Вивчення кримінальних проваджень показує, що у багатьох випадках СМЕ організовується та проводиться з великими порушеннями від існуючих рекомендацій й не завжди на досить високому рівні. Передусім звертає на себе увагу той факт, що розтин і дослідження трупа проводяться нерідко з великим запізненням.

Проведення СМЕ найдоцільніше доручати судово-медичному експерту, який виконував роль лікаря при огляді трупа на місці

його виявлення. З нашої точки зору, крім самого трупа, у разі потреби слідчий має надати у розпорядження експерта відповідні документи, що характеризують стан здоров'я потерпілого до моменту настання смерті. Ними можуть бути: історія хвороби загиблого, медичні довідки про стан його здоров'я, про перебування на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансері, інші документи з матеріалів кримінального провадження.

На думку О. В. Юровських та Т. О. Лускатової, найбільш типовими питаннями, що виносяться на розгляд експерта під час проведення судово-медичної експертизи, є такі: яка причина й час настання смерті, спосіб її заподіяння; чи змінювалась поза трупа; які ушкодження на ньому наявні, їх характер, локалізація, механізм утворення, яким знаряддям були заподіяні, послідовність і час їх заподіяння; чи настала смерть одразу після заподіяння ушкоджень або через певний проміжок часу; які з них завдані за життя, а які після смерті потерпілого; які тяжкості і давністі заподіяння кожного; у якому приблизно положенні (позі) перебував потерпілий у момент заподіяння йому ушкоджень; судячи з наявних пошкоджень, скільки було ударів по тілу і яка їх послідовність; якщо одне з ушкоджень не могло заподіяти смерть, то чи не зумовили її ушкодження в сукупності; чи є прямий причиновий зв'язок між ушкодженням і тим або іншим зовнішнім впливом і смертю; яке найбільш імовірне взаєморозташування потерпілого та нападника в момент заподіяння поранень останнім; чи мав змогу потерпілий після спричинення йому ушкоджень (чи інших зовнішніх впливів) учиняти будь-які самостійні дії – пересуватися, кричати тощо; яка група крові потерпілого; чи вживав потерпілий незадовго до смерті алкоголь, наркотики, психотропні речовини, отрути тощо, якщо вживав, то в якій кількості; чи відповідають пошкодження на одязі пошкодженням на трупі та якщо ні, то чим це можна пояснити; які захворювання були в потерпілого за життя; якою мірою травма вплинула на перебіг хвороби й час настання смерті; чи є на трупі сліди, що вказують на можливу боротьбу; чи могли бути заподіяні ці пошкодження власною рукою потерпілого або це виключається; приймав він незадовго до смерті їжу і якщо так, то яку, за скільки

годин до смерті; які стать, вік і зріст покійного; чи відповідають медичні дані, установлені під час дослідження трупа, показанням винного (свідка) про обставини смерті. Залежно від зброї, способу заподіяння смерті й інших обставин події, можуть бути поставлені додаткові питання [135, с. 190]. Зазначені питання, будучи поставленими на розгляд судово-медичного експерта, мають вагоме значення для отримання доказової інформації та правильної кваліфікації злочину.

Далі, залежно від способу заподіяння смерті та інших обставин розслідуваного побутового вбивства можуть бути поставлені й інші питання, як правило, при призначенні додаткової СМЕ.

Наприклад, при розслідуванні кримінального провадження про смерть Р. було встановлено, що його смерть настала від розривів печінки та селезінки у результаті дії твердих тупих предметів. Допитаний у якості свідка Г. показав, що бачив, як Р., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, кілька разів впав і при цьому бився об різні предмети. Була призначена додаткова судово-медична експертиза, в якій було поставлено питання про можливість отримання травм при зазначених Г. обставинах. У своїх висновках судово-медичний експерт однозначно вказав на неможливість отримання ушкоджень при падінні з висоти власного зросту. Згодом було встановлено, що смертельні ушкодження ранцеві заподіяв саме Г. [95].

Як показує практика розслідування таких кримінальних правопорушень, з судово-медичним експертом необхідно підтримувати постійний зв'язок. У міру проведення експертизи можуть знадобитися будь-які нові матеріали. Постійний зв'язок слідчого та експерта з метою недопущення затримки у проведенні експертизи дозволить вчасно встановити потребу у тих чи інших нових матеріалах для експерта.

При судово-медичному дослідженні трупа бажана присутність слідчого або співробітника поліції, який проводить у провадженні оперативну роботу. Це дозволить отримати безпосереднє уявлення про ті матеріали, якими буде користуватися експерт, з'ясувати усі додаткові питання і водночас більш повно проінформувати експерта про обставини кримінального провадження.

У тих випадках, коли експерт не брав участі у первинному огляді, його необхідно детально проінформувати про обставини виявлення трупа, про результати огляду місця його виявлення та про умови, в яких труп зберігався до експертизи.

Як показують результати дослідження, слідчі, які розслідують кримінальні провадження, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, досить рідко користуються допомогою фахівців з різних галузей знань (крім судової медицини). У 5 % випадків призначалася трасологічна експертиза, в 3 % – дактилоскопічна, а в 1 % була призначена почеркознавча експертиза. Однак така недооцінка спеціальних знань не може бути виправдана слідчою практикою.

У тих випадках, коли призначалися експертизи (при проведенні криміналістичних експертиз досліджувалося й ототожнювалося взуття підозрюваного, визначався транспортний засіб зі слідами, залишеними на місці події), слідчі отримували інформацію або доказового, або орієнтуючого характеру. Виявлення при слідчому огляді слідів рук дозволяло провести *дактилоскопічну експертизу*. Є випадки, коли експерти-криміналісти встановлювали приналежність єдиного цілого фрагментів, наприклад, шматків тканини, паперу, якими був обгорнутий труп, та тих, що виявлені під час обшуку у підозрюваного. Дактилоскопічна експертиза надає можливість ідентифікувати особу за слідами пальців рук. Крім цього, якщо на місці події буде виявлено сліди пальців рук підозрюваного, після перевірки за криміналістичними обліками доцільно призначити дактилоскопічну експертизу.

Проведене нами дослідження матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, як правило, після першого допиту підозрюваного у 23 % випадків призначалася психологічна експертиза, а у 41 % – психіатрична. На наступному етапі розслідування у 56 % випадків призначалася біологічна експертиза.

Судово-психіатрична експертиза проводиться у випадках, коли у слідчого виникає сумнів у психічному здоров'ї підозрюваного. За допомогою цієї експертизи визначають психічний стан особи та вирішують питання про її осудність – здатність усвідомлювати фактичний характер і небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними під час заподіяння шкоди здоров'ю, а також

отримують висновок щодо необхідності застосування заходів медичного характеру [46, с. 145].

Беручи до уваги, що більшість посягань на життя та здоров'я винні скоюють у стані алкогольного сп'яніння, проведення наркологічної експертизи є необхідним для з'ясування таких питань: Чи страждає підозрюваний алкоголізмом (наркоманією)?; Якщо так, то чи потребує він примусового лікування? [221, с. 78]. Питання хворобливої залежності є актуальним і для дослідження в порядку психіатричної експертизи [135, с. 192–193].

Необхідність призначення біологічної експертизи виникає тоді, коли необхідно встановити наявність, походження та групову приналежність слідів людини (кров, волосся, виділення людського організму, частинки шкіри, тканин внутрішніх органів і кісток), виявлених на місці події, на тілі та одязі потерпілого, підозрюваного, знаряддях нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, та інших предметах – матеріальних носіях. На вирішення експерта у цьому випадку ставляться такі основні питання: Чи є кров людини на певних предметах (або в речовині), представлених на дослідження?; До яких групи й типу вона належить?; Кому належить: чоловікові або жінці, дорослій людині або дитині?; Чи наявні у крові отрута, наркотик, алкоголь, токсична чи інша речовина, що призвели до смерті або сприяли їй, якщо так, то яка її концентрація?; Які давність утворення плям крові та їх регіональне походження?; Яка групова належність виділень і якої статі особам вони належать?; Чи належить виявлене волосся людині або тварині, з якої воно частини тіла?; Чи було волосся вирване або випало саме природним шляхом?; Чи схоже вони з волоссям певної особи; який механізм відділення волосся? тощо [221, с. 71–74]. Залежно від установлених обставин події та виду вилучених біологічних слідів, можуть бути поставлені й інші питання. Основна мета такого роду досліджень – з'ясування присутності особи на місці злочину та факту її взаємодії з навколишнім середовищем [135, с. 191].

Проведене нами дослідження показує, що у кримінальних провадженнях даної категорії СМЕ найбільш часто призначається за такими біологічними об'єктами: кров – у 82 % випадків; волосся – 20 %; слина – 4 %; інші – 4 % випадків. Таким чином, вбачається,

що найбільш типовими біологічними слідами є кров, волосся та слина. Разом з цим варто підкреслити, що при розпиванні спиртних напоїв дуже часто на місці події залишаються такі сліди, як кишковий вміст (блювотні маси) і потожирові виділення рук та ніг, що, на жаль, не виявляються і (або) не вилучаються. У результаті чого, на нашу думку, втрачається значна частина доказів.

На вирішення експерта в даному випадку ставляться такі основні питання: Чи є на певних предметах (або в речовині), представлених на дослідження кров людини?; До якої групи і до якого типу вона відноситься?; Кому належить: чоловікові чи жінці, дорослій людині або дитині; яка присутня отрута, наркотик, алкоголь, токсична речовина призвели або сприяли смерті, якщо так, то яке і яка його концентрація?; Яка давність утворення плям крові та їх походження?; Яка групова належність виділень і до якої статі осіб вони належать?; Чи належать виявлені волосся людині або тварині, з якої вони частини тіла?; Чи були волосся вирвані або випали природним шляхом?; Чи схожі вони з волоссям певної особи?; Який механізм віддалення волосся? тощо. Залежно від обставин, що з'ясовуються, можуть бути поставлені й інші питання.

У чотирьох випадках після проведення біологічних експертиз призначалися молекулярно-генетична ідентифікація для більш точного визначення приналежності крові. Так, у кримінальному провадженні про смерть К. на одязі підозрюваного В. була виявлена кров, однорідна група крові потерпілого, але цю ж групу крові з тим же резусом мав і підозрюваний, який стверджував, що до злочину не причетний і кров пішла від нього самого. У ході молекулярно-генетичної ідентифікації було встановлено, що кров на 99,86 % належить потерпілому К. [94].

Молекулярно-генетична ідентифікація має низку переваг, порівняно з іншими традиційними методами дослідження біологічних слідів людини. Сучасний рівень розвитку ДНК-аналізу засвідчує необхідність використання його результатів під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого за цими фактами [160, с. 45–46].

Вона дає змогу встановити приналежність: об'єктів біологічного походження (крові, сперми, слини, волосся, м'язової

та кісткової тканини) певній особі; слідів біологічного походження конкретній особі в змішаних слідах. Зокрема, збіг групи крові, статі, визначеної за слідами біологічного походження людини (крові, волосся, поту тощо) на місці події та зразками біологічного матеріалу людини, дає підстави для висновку тільки про можливу причетність конкретної підозрюваної особи до вчинення злочину, а під час проведення ДНК-аналізу можливо здійснити ідентифікацію з високим ступенем вірогідності, на відміну від інших методів дослідження (наприклад, імунологічних) [139, с. 176–177].

У ДНДЕКЦ МВС України запроваджено метод дослідження мітохондріальної ДНК, який істотно розширює можливості ідентифікації. Якщо для встановлення спорідненості методом дослідження ядерної ДНК необхідне порівняння лише з родичами прямої лінії (батьки або діти незалежно від статі), то дослідження мітохондріальної ДНК, яку спадкують по материнській лінії, надає можливість розширити коло родинних зв'язків для порівняльних досліджень як за вертикаллю, так і за горизонталлю. Такі можливості дають змогу ідентифікувати кісткові рештки, коли попереднє дослідження ядерної ДНК не забезпечило позитивного результату.

Звертає на себе увагу вкрай рідкісне використання у практиці органів розслідування потенціалу криміналістичної експертизи матеріалів, речовин і виробів, незважаючи на широкі сучасні можливості такого роду досліджень. Особливо значущим при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, може бути проведення криміналістичної експертизи волокнистих матеріалів і виробів з них. Значення дослідження таких об'єктів для доказування у даних кримінальних провадженнях пов'язане з тим, що при вчиненні насильницьких дій часто відбувається взаємне перенесення мікрОВОЛОКОН з поверхні одного контактуємого на предмет іншого. Таке перенесення може мати місце при контакті предметів одягу різних осіб, зокрема, потерпілого та нападника, при пошкодженні одягу холодною зброєю, іншими предметами, які використовувались у якості таких.

Результати проведення експертизи можуть бути використані для встановлення факту перебування особи на місці вчинення злочину, встановлення знаряддя вчинення злочину та ін.

Під час розшуку безвісно відсутньої особи й установлення обставин її зникнення важливим завданням є визначення походження, механізму утворення слідів і мікрочастинок на місці мешкання, останнього місця перебування, роботи безвісно відсутньої особи.

За необхідності здійснюють експертне дослідження ґрунту, частки якого виявлено під час проведення огляду й обшуку (наприклад, виявлені частини ґрунту на лопаті, взутті особи).

Призначення судово-портретної експертизи (11 %) є необхідним у разі виявлення розчленованого або скелетованого трупа. Під час такої експертизи застосовують метод аплікації – накладення діапозитива прижиттєвого портрета загиблого на знімок черепа, що виконані в одному масштабі. Збіг константних точок дає підстави для встановлення особи загиблого [219, с. 399–402].

Якщо під час огляду останнього місцеперебування чи мешкання потерпілого виявлено матеріально відображену слідову інформацію, доречним є призначення трасологічних експертиз: за слідами людини; за слідами знарядь та інструментів; за слідами транспортних засобів. Такі експертизи мають ідентифікаційне і діагностичне спрямування. Унаслідок їх проведення з'ясовують, яким об'єктом залишені сліди або чи залишені вони конкретним об'єктом [29, с. 154].

Вивчення емпіричних джерел дало змогу виявити чимало помилок, яких припускаються слідчі Національної поліції України під час підготовки до залучення експерта та проведення експертизи. Зазначене спричиняє недостатність доказового матеріалу для якісного розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. У зв'язку з цим доцільно запрошувати спеціаліста для надання консультацій (ст. 71 КПК України), що має важливе значення під час визначення питань, які слід поставити експерту, обрання виду експертизи, рішення щодо надання експерту певних зразків чи документів тощо.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної практики правоохоронних органів України розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову задачу криміналістичного забезпечення розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, зокрема:

1. Серед злочинів проти особи велику небезпеку посідають злочини, що посягають на життя та здоров'я людини. На основі вивчення наукових досліджень і розгляду теоретичних джерел зроблено висновок, що проблеми методики розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, певним чином досліджені у вітчизняній криміналістиці. Але разом з тим сьогодні є необхідність вдосконалення окремих сучасних методик розслідування тілесних ушкоджень, розробки алгоритму слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у певних ситуаціях, удосконалення їх тактики та призначення судових експертиз, формування нових методичних рекомендацій з урахуванням якісних і кількісних змін, що відбулися в нашій державі.

2. Криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, – сукупність взаємозалежних, динамічних загальних та індивідуальних ознак вчиненого злочину, які відображають об'єктивну інформацію про обстановку, місце та час; способи підготовки, учинення і приховування; мотиви та цілі; засоби вчинення; слідову картину злочину; особу злочинця; особу потерпілого, на підставі якої визначаються напрями розслідування злочину.

Основними елементами криміналістичної характеристики заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є: спосіб вчинення злочину в поєднанні зі способами

готування і приховування заподіяння тілесних ушкоджень; обстановка заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, – місце, час, умови та інші обставини, що є типовими для обстановки вчинення злочину цієї категорії; знаряддя і засоби вчинення злочину; слідова картина вчиненого злочину або типові матеріальні сліди злочину й механізм їх утворення; особа потерпілого; особа злочинця.

Підстави формування неприязних відносин між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим є різноманітними, серед них найбільш поширені: неправильна чи аморальна поведінка потерпілого; образливі слова чи вживання нецензурної лайки потерпілим на адресу особи, яка вчинила злочин, чи третіх осіб; ревності; розбіжності з будь-яких питань; незгода з приводу належності матеріальних цінностей тощо. Крім того, дані обставини дійсно можуть бути реальними, а інколи особа може свідомо помилятися в обстановці, що склалася, і хибно її сприймати.

3. Встановлено, що носіями інформації на місці заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є: фізичні сліди, залишені потерпілим, нападаючим (сліди боротьби, сліди рук, ніг, тіла, сліди використання знаряддя злочину, сліди транспортного засобу); можливі виділення людського організму (слина, кров, сеча, елементи пошкоджених органів потерпілого та ін.); різноманітні предмети потерпілого або нападаючого (носильні предмети, елементи одягу, взуття тощо); предмети навколишнього середовища (пляшки, залишки цигарок, частини ґрунту, фарби, мастило тощо). Для даної категорії злочинів найбільш характерними є сліди механічної взаємодії на тілі як потерпілої особи, так і нападаючого, в результаті чого залишаються сліди крові як на самих цих особах, так і на їхньому одязі, знарядді злочину, на предметах навколишньої обстановки. Сліди крові на тілі, одязі чи на предметах навколишнього середовища свідчать про положення тіла потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, час їх заподіяння, механізм і знаряддя злочину.

4. Найбільш поширеними приводами для внесення відомостей до ЄРДР даної категорії злочинів є заяви потерпілих, родичів та інших громадян; повідомлення, що надійшли з лікувальних установ, а також безпосереднє виявлення слідчим ознак злочину. При

вирішенні питання про внесення відомостей до ЄРДР важливе значення має характер наслідків, що наступили внаслідок заподіяння тілесних ушкоджень, що є підставою для кваліфікації злочину. Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень є поширеним і складним у розслідуванні злочином, успішне розслідування якого вимагає вдосконаленої методики. Однією з причин неналежного розкриття заподіяння тілесних ушкоджень є відсутність ефективної методики розслідування, неналежна організованість дій слідчого на початковому етапі розслідування.

На момент початку досудового розслідування слідчий повинен мати у своєму розпорядженні такі матеріали: 1) рапорт про виявлення кримінального правопорушення; 2) зареєстроване повідомлення про початок досудового розслідування; 3) доручення про проведення досудового розслідування; 4) детальні відомості про те, при яких обставинах було вчинено кримінальне правопорушення; 5) протокол огляду місця події; 6) протокол огляду трупа; 7) протокол впізнання трупа; 8) протокол допиту свідків, очевидців вчинення злочину; 9) довідку з медичної установи з діагнозом причин настання смерті потерпілого; 10) довідку судово-медичного експерта або акт судово-медичного освідування зі встановленим ступенем тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому, що спричинили його смерть.

5. На початковому етапі розслідування слідчий повинен вирішити основне завдання – встановити підозрювану особу та довести її вину. Крім того, залежно від слідчої ситуації, що склалася, необхідно встановити особу потерпілого, час і механізм заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; довести факт їх умисного заподіяння та встановити спосіб заподіяння; виявити осіб, причетних до розслідуваної події.

Для розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, найбільш характерні слідчі ситуації, коли розслідування проводиться в умовах наявності трупа. Виходячи з цього, діяльність слідчого представлена як алгоритм дій залежно від типових вихідних слідчих ситуацій, сформульованих у такий спосіб: 1) повідомлення свідка про виявлення трупа або про відомий йому факт умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження конкретною особою: підозрюваний не затриманий, інформація про

потерпілого встановлена; 2) виявлено труп зі слідами насильницької смерті, поза місцем проживання: інформація про потерпілого частково встановлена, відомості про злочинця відсутні; 3) виявлено труп зі слідами насильницької смерті за місцем проживання, інформація про нього встановлена, проте немає ясності щодо розслідуваної події (можливе інсценування іншого злочину), відомостей про злочинця немає; 4) виявлено труп зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього та про особу злочинця відсутня.

6. Доведено, що розслідування та розкриття тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, як елементи діяльності слідчого співвідносяться як загальне та окреме. Розслідування завжди проводиться з метою встановлення істини шляхом вирішення подвійного завдання: з одного боку, встановлення особи злочинця та обставин злочинної діяльності, пошук доказової інформації, а з іншого – належне процесуальне оформлення виявлених слідів та формування системи доказів для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Структуру розкриття злочину складають: слідчі (розшукові) дії, спрямованість і послідовність яких залежать від ситуації розслідування; негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи в рамках досудового розслідування, які спрямовані на розв'язання пошукових завдань і виконання доручень слідчого.

Визначено організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: огляд (100 % кримінальних проваджень), а саме місця події, трупа на місці його виявлення, останнього відомого місцеперебування потерпілого, місця його мешкання, транспортного засобу, що знаходився у власності або яким користувалася особа, речей і документів; допит (100 %) (свідків, підозрюваного); освідування (72 %); обшук (69 %).

7. Розглянуто організаційно-тактичні засади проведення НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (80 %); негласного установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (73 %); аудіо-, відеоконтролю особи (32 %); зняття інформації з електронних інформаційних

систем (28 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (19 %). Вчасно отримані результати НСРД в певних слідчих ситуаціях надають підстави слідчому відкласти проведення певних процесуальних дій, змінити черговість їх проведення з метою подолання протидії розслідуванню, що може мати вирішальне значення для доказування обставин злочину й прийняття законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. На підставі інформації, отриманої у ході НСРД, можуть ухвалюватися проміжні тактичні рішення, що мають значення для доказування у кримінальному провадженні.

Обґрунтовано, що під час розслідування злочинів за фактом розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, слід активніше використовувати можливості інформаційно-пошукових систем, операторів мобільного зв'язку, враховувати специфіку кожної слідчої ситуації, окреслювати максимально широке коло підозрюваних.

8. Доведено, що найпоширенішою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є залучення експерта та проведення експертизи. Зокрема, йдеться про такі судові експертизи: судово-медична експертиза трупа (96 %), молекулярно-генетична (90 %), дактилоскопічна (82 %), судово-біологічна (48 %), комп'ютерно-технічна (36 %), судово-медична експертиза живих осіб (13 %), трасологічна (12 %), психіатрична (12 %), портретна (11 %), мікрочастин, матеріалів і речовин (10 %), відео-, звукозапису (4 %), холодної зброї (2 %), хімічна (2 %), технічна експертиза документів (1 %). Кількість проведених експертиз відображає співвідношення слідчої інформації, яку вилучали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

1. Girod H. Tötungsdelikte mit Opferbeseitigung: Eine kriminologische und kriminalistische Untersuchung. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 1975. 212 s.
2. Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. – Graz: Leuschner & Lubensky, 1893. – 1031 S. – Kapitel X: «Tötungen und Körperverletzungen».
3. Holder R. L. Human Dignity, Rights and Victim Participation in Criminal Justice in the EU // *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2024.
4. Konopka T. Homicides with corpse dismemberment in the material collected by the Department of Forensic Medicine, Krakow, Poland // *Arch Med Sądowej Kryminol.* — 2016;66(4):220–234.
5. Popoviciu L.-R. Protection of social values and relations protected by criminal law // *International Journal of Legal and Social Order.* – 2022. – Vol. 1, No. 1. – С. 244–252. DOI:10.55516/ijlso.v1i1.85.
6. Tardieu Auguste Ambroise. *Étude sur les Blessures* [Огляд тілесних ушкоджень : медичний криміналістичний аспект]. – Paris: Éditions [назва видавництва], 1879. – XXIV, 312 p.
7. Weingart A. Kriminaltaktik: Ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen. – Leipzig: Duncker & Humblot, 1904. – 420 S.
8. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С., Власова Г. П. та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
9. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 348 с.
10. Аленін Ю. П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтевського .Одеса, 2012. С. 237–240.
11. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2018 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 95 с.

12. Аналітичний огляд щодо стану здійснення правосуддя за 2013–2018 рр. *Державна судова адміністрація України*. URL: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/>
13. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ...доктора юрид.наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
14. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.
15. Багрій М. В., Луцик В. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: монографія. Львів, 2014. 307 с.
16. Бахін В. П. Криміналістична характеристика злочинів : монографія. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 204 с.
17. Бахін В. П. Криміналістична характеристика злочинів. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 240 с.
18. Білічак О. А. Загальні положення про втручання в приватне спілкування за КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9–1. С. 201–204.
19. Бокаріус М. С. Криміналістика і науково-судебна експертиза / проф. Н. С. Бокаріус. – Харьков : Юридичне готування УСРР, 1931. – 689 с.
20. Бокаріус М. С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании / проф. Н. С. Бокаріус. – Харьков : Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – XXI, [3], 541 с.
21. Бондаренко О. Г. Особливості допиту різних учасників кримінального провадження під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 2017. С. 184–189.
22. Бондаренко О. Г. Криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2 (35). С. 273–278
23. Бондаренко О. Г. Поняття і сутність криміналістичної характеристики тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Права та обов'язки людини у сучасному світі: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 13–14 листоп. 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 144–146.
24. Бондаренко О. Г. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Наукові праці МАУП*. Серія Юридичні науки. 2018. Вип. 1 (55). С. 88–97.

25. Бояров В. І. Деякі особливості розслідування вбивств на замовлення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 33–40.
26. Криміналіс.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2010. 960 с.
27. Васильєв О. М. Методика розслідування злочинів : навч. посіб. – Харків : Право, 2012. – 280 с.
28. Вереша Р. В. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник*. 10-те вид. — К.: Алерта, 2024. — С.88, 238–239.
29. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.
30. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Харків: Правник–НАВСУ, 1999. 126 с.
31. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. №5. С. 112–114.
32. Войцеховський Б. О. Чинники формування агресивного мотиву кримінальних правопорушень (злочинів) проти життя та здоров'я, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023. – № 79(2).
33. Галата Т. В. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 152 с.
34. Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину і його значення у криміналістичній характеристиці // Назва видання. Закон і життя – 9.2012р. – С. 35-38.
35. Гордін Л. Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності: монографія. Харків: ФІНН, 2009. 192 с.
36. Грібов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.
37. Грошевий Ю. М. Кваліфікація вбивства за кримінальним правом України. Харків: Право, 2003. — С. 147–150
38. Денисовський М. Д. Тактичні особливості проведення допиту та їх характеристика. *Галицькі студії: юридичні науки*. - 2023. - Вип. 1. - С. 17-21.
39. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2013–2018 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 124 с.

40. Дрозд В. Г. Актуальні питання проведення окремих судових експертиз при розслідуванні умисних тяжких тілесних ушкоджень. *Митна справа*. 2013. №6, ч. 2, кн. 1. С. 79–83.
41. Дрозд В. Г. Проблемні питання використання спеціальних знань при розслідуванні умисних тяжких тілесних ушкоджень. *Митна справа*. 2011. № 3. Ч. 2. С. 164–168.
42. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2009. 19 с.
43. Дрозд В. Г., Лук'янчиков Б. Є. Взаємодія слідчого з спеціалістом в процесі розслідування злочинів, пов'язаних з завданням тілесних ушкоджень. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 91–96.
44. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
45. Дуфенюк О. М., Благута Р. І., Гарасимів О. І. та ін. *Криміналістика* / за ред. Є. В. Пряхіна. – Львів : Львівський державний ун-т внутр. справ, 2023. – 820 с.
46. Експертизи на досудовому слідстві: навч. посіб. / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник. Дніпропетровськ: Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. 204 с.
47. Єрмак О. В. Криміналістична характеристика злочинів: “криміналістичний пережиток” чи реально діюча категорія? // *Вісник юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*. – 2023. – № 9(4). – С. 62–66.
48. Жерж Н. А., Дирдін М. Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні насильницьких злочинів // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2015. – № 32, Т. 3. – С. 117–125.
49. Жер Н. А. Дирдін М. Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, Вип. 32, Т. 3 (2015), с. 117–121.
50. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр.* Харків, 2008. Вип. 8. С. 102–108.
51. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.

52. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Одеса: Одеськ. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 20 с.
53. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеськ. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 243 с.
54. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. – Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2018. – 242 с.
55. Загородній І. В. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. №2. С. 10–13.
56. Загородній І. В. Характеристика окремих слідчих ситуацій, які виникають на початковому етапі розслідування нанесення тілесних ушкоджень. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 2–3 червня 2017 р. Херсон Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 160–164.
57. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія / О. Г. Кулик, І. В. Наумова, А. А. Бова. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
58. Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.
59. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. №1339. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>
60. Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза». Київ, 1996. 37 с.
61. Капліна О. В. Проблеми нормативного регулювання слідчих дій під час огляду місця події в кримінальному провадженні. Проблеми легальності: актуальні проблеми і тенденції. – 2023. – № 162–163.
62. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. Київ: Вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.

63. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики . Київ, 2018.
64. Кікінчук В. В. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби доказування в кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. - 2025. - № 1. - С. 714-718.
65. Кількість облікованих за останні 12 місяців кримінальних правопорушень за ст. 115-118, 121 КК України (очевидні умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження) в розрахунку на 100 000 осіб. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/16-1-1>
66. Клименко Н. І. Щодо використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я людини із застосуванням ВР і ВП. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса, 2000. Вип. 8. С. 129–134.
67. Климчук Н. С., Шепітько В. Ю. Методика розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи. Харків: Право, 2016. С. 134–136.
68. Ключко І. В. Історія розвитку методик розслідування злочинів проти життя в українській криміналістиці. *Вісник кримінального судочинства*. — 2020. — № 3. — С. 94–96.
69. Кобець М. В. Організаційно-правові особливості установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу під час розслідування кримінальних правопорушень. Матеріали міжнар. конф. «Міжнар. співробітництво в оперативно-розшуковій діяльності», м. Київ, 15 квіт. 2014 р. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 51–55.
70. Коваленко Т. Є. Судова медицина та психіатрія. — К.: Центр учбової літератури, 2019.
71. Ковалєвська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: дис. ... канд.юрид наук: спец. 12.00.09. Київ, 2018. 298 с.
72. Коваль М. Початковий етап розслідування катувань працівниками Національної поліції: криміналістична характеристика. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2017. — № 6. — С. 226–231.
73. Козієнко А. В. Методика розслідування умисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : магістерська робота / А. В. Козієнко. — Тернопіль : ТНЕУ, 2018. — 86 с.
74. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Харьков, Юрид. институт, 1985. 92 с.

75. Колесніченко О. М. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук. — Київ, 1967. 385 с.
76. Коломієць В. Ю. Об'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 Кримінального кодексу України). *Юридичний бюлетень*. – 2017. – № 5. – С. 167–171
77. Коник О. А. Організаційно-тактичні засади розслідування умисних вбивств: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 87–89.
78. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доповн. Харків: Право, 2008. 240 с.
79. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
80. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: курс лекцій. Київ: Наук. думка та Українська видав. група, 1996. 336 с.
81. Косміна Н. М. Спеціальні знання обізнаних осіб під час розслідування незаконного обігу наркотиків та їх структура. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 23–30
82. Кривда Л. Р. Використання судово-медичних знань у розслідуванні насильницьких і корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. : дис...доктора філос. Одеса, 2024. 220 с.
83. Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2017. Т. 1. 384 с
84. Криміналістика.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2010. 960 с.
85. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
86. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.
87. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
88. Криміналістика: підручник / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
89. Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС. 2016. 946 с.

90. Криміналістика: підручник: у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. Л. Малярової. Харків: ХНУВС, 2017. 384 с.
91. Криміналістична тактика: навч. посіб. / О. В. Бишевець, Л. Г. Дунаєвська, Н. І. Клименко та ін. Київ: Алерта, 2017. 244 с.
92. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін.; за ред. П. С. Матишевського та інших. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
93. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 556 с.
94. Кримінальне провадження № 091/3482/2891 (ЄРДР) від 11 трав. 2014 р.
95. Кримінальне провадження № 567/7890/2340 (ЄРДР) від 18 груд. 2017 р.
96. Кримінальне провадження № 731/2949/14. Архів Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської обл.
97. Кримінальне провадження № 0027/3289/02-н. Архів Олевського районного суду Житомирської обл.
98. Кримінальне провадження № 098/4389/54-м. Архів Дніпровського районного суду м. Києва.
99. Кримінальне провадження № 1009/3478/0079/14-Б. Архів Дарницького районного суду м. Києва.
100. Кримінальне провадження № 109/2365/21-к. Архів Київського районного суду м. Дніпро.
101. Кримінальне провадження № 12013250050001390 (ЄРДР) від 2 трав. 2016 р.
102. Кримінальне провадження № 211/6723/93-в. Архів Чуднівського районного суду Житомирської обл.
103. Кримінальне провадження № 433/2209/19-в. Архів Шевченківського районного суду м. Харкова.
104. Кримінальне провадження № 4679/0085/04-г. Архів Солом'янського районного суду м. Києва.
105. Кримінальне провадження № 580/7643/05-г. Архів Центрального районного суду м. Хмельницького.
106. Кримінальне провадження № 751/4105/13-к. Архів Новозаводського районного суду м. Черкаси.
107. Кримінальне справа № 2011/00325/32. Архів Барського районного суду Вінницької обл.
108. Кримінальне справа № 1196/5285/87-з. Архів Радянського районного суду м. Харкова.

109. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. 1040 с.
110. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
111. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
112. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
113. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О.М., Василевич В. В. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2006. 352 с.
114. Крутько С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: історичний досвід та сучасність // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2020. — № 2. — С. 116
115. Кубарєв І.В., Барган С.С. Логічні основи планування досудового розслідування // *Науковий вісник Ужгородського університету*. – 2023. – № 80, Ч. 2. – С. 153–160.
116. Кубрак І. М. Розробки криміналістичних характеристик є одним із напрямків удосконалення методики розслідування злочинів. *Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення*: зб. наук. праць. Київ: УАВС, 1996. С. 13–25.
117. Кузьменко М. К. *Криміналістична методика розслідування злочинів (довідково-методичний коментар)*. – Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2017. – 350 с.
118. Куп'янський М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств (організаційно-тактичні засади): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.
119. Ламаш І.В., Лук'янова О.С. *Взаємозв'язки заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених: гендерний ракурс* // *Право і безпека*. – 2016. – № 4 (63). – С. 133–137.
120. Лисиченко В.К. *Следственная ситуация и её значение в криминалистике и следственной практике* // *Криміналістика і судова експертиза*. – 1988. – Вип. 36. – С. 4–9.

121. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Взаємозв'язок слідчої ситуації з тактикою проведення слідчих дій // *Криміналістика і судова експертиза*. – 1990. – Вип. 36. – С. 4–9.
122. Литвин О. П. Злочини проти життя: навч. посіб. Київ: Європ. ун-т, 2012. 232 с.
123. Літвинчук І. В. Організація розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на ґрунті міжособистісних конфліктів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 2020. – 231 с.
124. Логінова В. В. Поняття слідчої ситуації в криміналістичній методиці // Слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні злочинів / за ред. Л. Г. Дунаєвської. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2015. – С. 279–284.
125. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів. *Форум права*. Харків, 2010. № 3. С. 278–283. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvvmrz.pdf>
126. Логінова В. В. Класифікація слідчих ситуацій при розслідуванні тілесних ушкоджень. *Право та безпека*. 2010. №3. С. 172–178.
127. Логінова В. В. Методика розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: метод. реком. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2011. 62 с.
128. Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2012. 19 с.
129. Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 218 с.
130. Логінова В. В. Поняття та елементи способу заподіяння тілесних ушкоджень. *Держава і право*. 2010. № 49. С. 478–482.
131. Логінова В. В. Поняття та елементи способу заподіяння тілесних ушкоджень. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. 2010. Вип. 49. С. 514–519.
132. Логінова В. В. Проблемні питання використання спеціальних знань при розслідуванні тілесних ушкоджень. *Криміналістика у протидії злочинності*: тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Київ: Хай-Тек Пресс, 2009. С.390–393.
133. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика и судебная экспертиза*: межведом. науч.-метод. сб. Киев, 2015. Вып. 60. С. 147–160.
134. Луняк О. М. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів : навч. посіб. Ніжин, 2004. 131 с.

135. Лускатова Т. О. Призначення судових експертиз під час розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 188–193.

136. Лускатова Т. О. Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 20 с.

137. Луцик В. В. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. № 4. С. 202–205. URL: http://lsey.org.ua/4_2014/53.pdf

138. Мазурок О. Я. Використання можливостей операторів мобільного зв'язку під час розшуку безвісно зниклих осіб. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 січ. 2016 р.). Київ, 2016. С. 122–124.

139. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

140. Мазурок О. Я. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції в сфері розшуку безвісно відсутніх осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. С. 198–203.

141. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

142. Методичні рекомендації щодо розслідування умисного нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого : метод. рек. / [Д. М. Тичина, А. О. Антощук, В. В. Арешонков та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2020. – 48 с.

143. Методичні рекомендації щодо розслідування умисного нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого : метод. рек. / Тичина Д. М., Антощук А. О., Арешонков В. В. та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 48 с.

144. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти): навч. посіб. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. 256 с.

145. Митрохіна З. І. *Використання даних психології при проведенні допиту* : навч. посібник, 1990. – Київ

146. Мірковець Д. М. Шляхи оптимізації кримінальної процесуальної діяльності на початковому етапі досудового розслідування. *Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним*

кодексом: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 36–39.

147. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ: Ін Юре, 2011. 736 с.

148. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ: Ін Юре, 2003. 720 с.

149. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

150. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. Литвинова О. М. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 536 с.

151. Нескоромний Д. А. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій працівниками СБ України при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2014_2_7

152. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / В. П. Бахін, В. К. Весельський, Н. І. Клименко, І. І. Котюк та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

153. Омельяненко А. С. Особливості підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій у виняткових та невідкладних випадках *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1. С. 138–142.

154. Оперативно-розшукова компаративістика: монографія / О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай та ін. Харків: Золота миля, 2013. 352 с.

155. Орлеан А. М. Людина як предмет злочину. Право і Безпека. - 2004. - Т. 3, № 1. - С. 125-128

156. Остапчук М. С. Організація та планування першочергових слідчих дій. *Науковий вісник ЛьвДУВС*, 2014.

157. Павелків В. Р. Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі // Проблеми сучасної психології. – 2016. – Вип. 31. – С. 293–303.

158. Павловський В. В. Початок досудового розслідування: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія «Право». 2014. Вип. 2. С. 390–395.

159. Пасько О. М. Основи методів побудови та перевірки криміналістичних версій // *Вісник криміналістики*, 2021. – № 1.

160. Петричук С. В. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичної експертизи. *Сучасні криміналістичні експертизи в*

розслідуванні злочинів: матер. кругл. столу (Київ, 25 лют. 2015 р.). Київ: НАВС, 2015. С. 45–48.

161. Пиріг І. В. *Теорія і практика розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень* : монографія. – Дніпро, 2021. – 236 с.

162. Пиріг І. В., Карпенко Р. В. *Теорія і практика формування типових криміналістичних версій при розслідуванні тілесних ушкоджень* // Автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.09. – Дніпро, 2021. – С. 110–117.

163. Письменний Д. П. *Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади*: монографія / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 204 с.

164. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 6 квіт. 2016 р. № 139. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0680-16>

165. Постанова від 08.08.2024 по справі 750/9436/22 URI: https://opendatabot.ua/court/120948771-904b8793890a62ece36e1c8266e438c9?utm_source=chatgpt.com

166. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: наказ МОН України від 17 січ. 1995 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95>

167. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ МОЗ України від 17 січ. 1995 р. №6. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

168. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2018. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 2018. 840 с.

169. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини: наказ МОЗ України від 23 верес. 2013 р. № 821. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>

170. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

171. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура України URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>;

172. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами

Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>

173. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії: наказ МВС України від 06 листоп. 2015 р. № 1377. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>

174. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.

175. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

176. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України*: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12>.

177. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лют. 2003 р. № 2. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

178. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон від 16 лип. 1999 р. № 1007-XIV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>

179. Пряхін Є. В. *Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень* : навч. посіб. – Львів : Львів. держав. ун-т внутр. справ, 2022. – 164 с.

180. Пясковський В. В., Чорноус Ю. О. *Криміналістика: підручник*. – Ужгород ; Одеса : Фенікс, 2020. – С. 250–263.

181. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / за ред. В. П. Колмакова. Київ: Вища шк., 1973. 296 с.

182. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2015. 265 с.

183. Сабадаш В. П., Ларкін М. О. *Криміналістика: навч. посіб.* Запоріжжя: Запоріз. нац. ун-т, 2012. 228 с.

184. Садчікова К.А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2017. 21 с.

185. Сало О. М. Деякі аспекти історичного становлення негласних слідчих (розшукових) дій. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали І-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю), Кременчук, 6-7 грудня 2013 р. Кременчук: *НАА України, КНУ ім. М. Остроградського*, 2013. С. 223-226.

186. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

187. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Харків: Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

188. Самойленко О. А. Значення початкового етапу розслідування злочинів в криміналістичних методиках (за матеріалами практики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі) // *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. – Т. 2. – С. 416–419.

189. Самойлова О. М. Кількісні та якісні показники умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 29. С. 224–233.

190. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків: НУВС, 1999. 229 с.

191. Селіванов М. О. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. – Одеса : Фенікс, 2007. – 288 с.

192. Синчук О. В. Ситуаційна зумовленість типових версій. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 18. С. 270–278.

193. Синчук О. В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. Вип. 2 (29). С. 181–186.

194. Слідча тактика: навч. посіб. / Є. В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

195. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.

196. Словник української мови: у 20 т. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України ; редкол.: І. М. Дзюба (голова) та ін. — Київ : Наук. думка, 2010. — Т. 2: Е–К. — С. 27.

197. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Київ: НВТ «Правник», 1997. 411 с.
198. Строк І. А. Основи методики розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання : монографія / І. А. Строк, О. О. Юхно; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Факт, 2022. – 204 с.
199. Строк І. А. Особливості тактики допиту підозрюваного у вчиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – Одеса : Одеська юридична академія, 2019. – С. 426–429.
200. Судова медицина: підручник. / за заг. ред. Лісового А. С., Голубовича Л. Л. 2-ге вид. доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 512 с.
201. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.
202. в таємному, що стало відомим. *Закон і Бізнес*. 17.10–23.10.2015. № 42 (1236). URL: http://zib.com.ua/ua/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html
203. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ Алерта, 2014. 440 с.
204. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Алерта, 2014. 768 с.
205. Тихоненко В. М. Криміналістична характеристика особи злочинця в злочинах, передбачених ст. 355 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. – 2014. – Вип. 28. – С. 123–130.
206. Тищенко К. С. Інценування самогубства через повішення: виявлення ознак, особливості окремих слідчих (розшукових) дій. *Young Scientist*, № 12 (76). 2019.
207. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навч.-метод. посіб. Одеса : Юридика, 2022. 236 с.
208. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2002. 360 с.
209. У Новій Каховці вбили 40-річного військовослужбовця ЗСУ. URL: <https://chatgpt.com/g/g-mzFm1dKjW-chat/c/6897a016-5c88-832f-b9d3-5cc4f730b0cb>
210. Уваров В. Г. Втручання у приватне життя шляхом аудіо- та відеоконтролю особи. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 161–165.
211. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу: системи аналізу та синтезу слідчої інформації. *Науковий вісник ЛьвДУВС*, 2019.

212. Чаплинський К. О. Наукові підходи щодо визначення поняття та сутності спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 37–41.
213. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан, 2017. 491 с.
214. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
215. Шаповалова І. О. Особливості тактики допиту жінок, потерпілих від насильницьких злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. - 2021. - № 2. - С. 158-162
216. Швидкий О. Г. Криміналістичне моделювання дій злочинця у процесі розслідування майнових злочинів (на прикладі кишенькових крадіжок) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2000. – 24 с.
217. Шевчук О. М. «Не менш важливими є слідчі ситуації наступного етапу розслідування...» // У працях ТВ Іщенко, слідча ситуація проявлена через позицію підозрюваного, Нац. акад. внутрішніх справ; е-дис. – дисертаційний матеріал, 2021.
218. Шепітько В. Ю. Криміналістика. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
219. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.
220. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник. Харків : Право, 1998. 376 с.
221. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії: монографія. Харків: Право, 2018. 408 с.
222. Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. – Одеса, 2021. – № 49. – С. 130–131.
223. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
224. Щербаковський М. Г. Співвідношення спеціальних знань з уміннями та навичками. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 225–226.

225. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2006. 227 с.

226. Яковенко М. О. Актуальні питання організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d130204.html>.

**Зведені дані результатів вивчення 210 кримінальних
проваджень, що були розглянуті судами у 2013–2018 рр.
за ст. 121 КК України**

№ п/п	Зміст питання	%
1.	Відомості внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ч. 2 ст. 121 КК України	100
2.	Чи мали місце дії щодо підготовки до вчинення злочину?	
	Так, підшукування, пристосування та виготовлення знарядь вчинення злочину;	16
	Так, підбір співучасників;	18
	Так, вибір місця вчинення злочину;	9
	Так, вибір часу вчинення злочину;	13
	Ні.	44
3.	Кількість потерпілих?	
	Один;	81
	Два;	14
	Три і більше.	5
4.	Кількість осіб, що вчинила злочин?	
	Один;	64
	Два;	24
	Три і більше.	12
5.	Яким був мотив вчинення злочину?	
	Хуліганські спонукання;	10
	Національна, релігійна або інша ненависть, неприязнь;	4
	Помста;	14
	Корисливі мотиви;	7
	Особисті неприязні відносини;	64
	Інше.	1
6.	Яким способом вчинено злочин?	
	Фізичний вплив із застосуванням вогнепальної зброї;	2
	Фізичний вплив із застосуванням холодної зброї;	26
	Фізичний вплив із застосуванням предметів господарсько-побутового призначення;	5
	Фізичний вплив із застосуванням предметів промислово-технічного призначення;	10
	Фізичний вплив без застосування знарядь або предметів, що	

	використовувались у якості знарядь; Хімічний вплив (наприклад, заподіяння опіку кислотою) Біологічний вплив (наприклад, введення вірусів); Психічний вплив (наприклад, залякування, переляк, що спричинили душевне захворювання).	55 20
7.	У який день тижня вчинено злочин?	
	Понеділок Вівторок Середа Четвер П'ятниця Субота Неділя	14 11 13 11 9 18 24
8.	У який час доби вчинено злочин?	
	Ранок День Вечір Ніч	9 30 37 24
9.	У чому саме полягали тілесні ушкодження?	
	Проникаючі поранення черепа; Відкриті і закриті переломи кісток; Забій головного мозку; Інше.	29 52 15 4
10.	Місце вчинення злочину?	
	Парк, ліс; Адміністративна будівля; За місцем проживання; Місця для розваг та побутового обслуговування; Міська місцевість; Сільська місцевість; Інше.	8 4 19 22 29 16 2
11.	Чи залишив злочинець місце події після вчинення злочину?	
	Так, пішки; Так, за допомогою власного транспорту; Так, за допомогою громадського транспорту; Ні.	74 13 10 3
12.	Чи вживалися злочинцем (злочинцями) заходи щодо приховування злочину?	
	Так, шляхом утаювання інформації, її носіїв; Так, шляхом знищення інформації, її носіїв; Так, шляхом маскування інформації, її носіїв; Так, шляхом фальсифікації інформації, її носіїв;	37 15 11 5

	Так, шляхом інсценування обставин злочину; Ні.	14 18
13.	Чи були отримані злочинцем тілесні ушкодження під час спричинення тілесних ушкоджень потерпілому не сумісні з життям?	
	Так; Ні.	10 90
14.	Характеристика суб'єкту злочину:	
	Стать: чоловік жінка; Вік: до 18 років; 18–20 років; 21–30 років; 31–40 років; 41–50 років, більше 50 року; Раніше судимий; Не судимий; Знаходився в стані: алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння; в стані сильного душевного хвилювання; нормальний стан; Ступінь знайомства з потерпілим: родинні зв'язки; випадкові знайомі; друзі; взагалі не знайомі; колеги по роботі.	84 16 15 20 27 18 14 6 62 38 70 7 23 24 28 19 20 9
15.	Особа потерпілого:	
	Стать: чоловік; жінка; Вік: до 18 років; 18–20 років; 21–30 років; 31–40 років; 41–50 років, більше 51 року; Раніше судимий;	69 31 1,6 24 32 21 14 7,4 68

	Не судимий; Знаходився в стані: алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння; в стані сильного душевного хвилювання; нормальний стан.	32 59 9 32
16.	Які сліди були виявлені та вилучені в результаті проведення слідчих дій?	
	Сліди рук; Сліди ніг; Сліди виділень людського організму; Сліди транспортних засобів; Інше.	29 9 57 2 1
17.	Які предмети були вилучені в результаті проведення слідчих дій?	
	Знаряддя злочину; Одяг, взуття зі слідами крові; Інше.	43 51 6
18.	За якою інформацією було порушено кримінальну справу?	
	За заявами потерпілих; За заявами родичів та знайомих потерпілих; За заявами свідків; За повідомленнями медичних установ.	60 22 2 16
19.	Чи мало місце завідомо неправдиве повідомлення про спричинення тілесних ушкоджень?	
	Так; Ні	4 96
20.	Чи проводилася дослідча перевірка?	
	Так; Ні.	98 2
21.	Які слідчі дії проводились на початковому етапі розслідування?	
	Огляд місця події; Освідування (медичне, чи на стан алкогольного, наркотичного сп'яніння); Призначення експертизи, Допити; Обшук помешкання підозрюваного; Огляд трупа	100 18 100 100 42 40
22.	Якою була тривалість огляду місця події?	
	До 1 години; Більше 1 години.	81 19
23.	Чи застосовувались у ході огляду місця події науково-технічні засоби?	
	Так, засоби освітлення;	14

	Так, засоби фіксації слідів; Відеозапис; Так, інші засоби; Ні.	9 5 4 68
24.	Які види експертиз було призначено?	
	Судово-медична експертиза для визначення характеру та ступеню тяжкості тілесних пошкоджень; Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза); Експертиза слідів ніг людини та взуття; Експертиза холодної зброї; Експертиза вогнепальної зброї; Психологічна експертиза; Інше	100 19 17 22 15 14 12
25.	Чи на всі питання експерт дав висновки по суті поставлених питань?	
	Так; Ні, через непридатність слідів для проведення дослідження; Ні, через обмеженість обсягу матеріалу, наданого для дослідження; Ні, з інших причин.	91 5 2 2
26.	Якщо проводився обшук помешкання підозрюваного, то якими були його результати?	
	Знайдено та вилучено знаряддя злочину; Знайдено та вилучено щоденники, листи та інші предмети, які дозволяють з'ясувати мотиви злочину; Відшукуванні предмети не знайдені.	55 8 37
27.	Якщо проводився обшук помешкання підозрюваного, то чи застосовувались технічні засоби?	
	Так; Ні.	40 60
28.	Які слідчі дії проводились на наступному етапі розслідування?	
	Допит підозрюваного; Пред'явлення для впізнання; Пред'явлення трупа для впізнання Обшук помешкання обвинуваченого; Огляд Інше.	100 37 23 19 9 12
29.	Якщо проводилось пред'явлення для впізнання підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення, то яким особам вони пред'являлись для впізнання?	
	Потерпілому;	65

	Свідку (свідкам).	35
30.	Якщо проводився обшук помешкання підозрюваного, то якими були його результати?	
	Знайдено та вилучено знаряддя злочину;	50
	Знайдено та вилучено щоденники, листи та інші предмети, які дозволяють з'ясувати мотиви злочину;	11
	Відшукуванні предмети не знайдені.	39
31.	Якщо проводився обшук помешкання підозрюваного, то чи застосовувались технічні засоби?	
	Так;	23
	Ні.	77
32.	Якщо проводилося освідування, то чи приніс він позитивний результат?	
	Так;	53
	Ні.	47

Зведені дані зведені дані анкетування 220 слідчих та 150 оперативних працівників Національної поліції України у Дніпропетровській, Запорізькій, Житомирській, Львівській, Одеській, Харківській, Хмельницькій, Чернігівській областях та місті Києві

№ п/п	Зміст питання	%
1.	Вкажіть підрозділ, у якому Ви працюєте.	
	Слідчий	220
	Оперативний працівник.	150
2.	Вкажіть Ваш стаж роботи на посаді.	
	До 3 років;	24
	Від 4 до 5 років;	38
	Від 6 до 10 років;	27
	Більше 10 років.	11
3.	Який, на Вашу думку, стан боротьби зі злочинністю в Україні?	
	На високому рівні;	9
	На задовільному рівні;	57
	На незадовільному рівні.	34
4.	Якими, на Вашу думку, є основні проблеми, що знижують ефективність розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень?	
	недоліки кримінального та кримінального процесуального законодавства	40
	недостатня професійна підготовка слідчих і оперативних співробітників, спеціалістів та експертів;	45
	недосконалість наявних методик розслідування злочинів цієї категорії	4
	відсутність належної взаємодії між слідчими і оперативними підрозділами, експертними установами	7
	протиправний тиск у різних формах на потерпілих з боку підозрюваних, що призводить до зміни позиції останніх та їх неготовності співпрацювати зі слідством	4
5.	На Вашу думку, які слідчі (розшукові) дії містять положення технологічного характеру?	
	вибір та вивчення місця, часу і обстановки вчинення	56

	злочину	17
	підбір потенційних співучасників	39
	пошук і пристосування знарядь злочину	
	готування автотранспортного засобу, аби доїхати до місця	10
	вчинення злочину і швидко звідти втекти	7
	маскування зовнішності	41
	заздалегідь створення штучного алібі	22
	інші підготовчі дії	
6.	Які способи вчинення злочинів вказаної категорії зустрічалися Вам найчастіше?	
	Шляхом вчинення суспільно небезпечних дій:	98
	Фізичний вплив (наприклад, нанесення ударів);	92
	Хімічний вплив (наприклад, заподіяння опіку кислотою);	4
	Біологічний вплив (наприклад, введення вірусів);	0
	Психічний вплив (наприклад, залякування, переляк, що спричинили душевне захворювання);	4
	Шляхом бездіяльності.	2
7.	У чому саме найчастіше полягали тілесні ушкодження?	
	Проникаючі поранення черепа;	35
	Відкриті і закриті переломи кісток;	45
	Забій головного мозку;	18
	Інше	2
8.	Основними діями злочинців щодо приховання злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, є:	
	видалення слідів злочину з одягу, взуття, інших оточуючих предметів та обстановки місця події, їх маскування	58
	приховання знарядь злочину	31
	приховання власних тілесних ушкоджень, отриманих у результаті спротиву з боку потерпілого	15
	створення штучного алібі, поширення неправдивої або частково перекрученої інформації	39
	інсценування іншого злочину	4
	погрози у бік потерпілого або його родичів, нанесення їм тілесних ушкоджень	35
	погрози або нанесення тілесних ушкоджень свідкам	18
	використання корупційних зв'язків у медичних установах та правоохоронних органах	7
9.	За якою інформацією найчастіше вносяться відомості до ЄРДР по злочинах вказаної категорії?	
	За заявами потерпілих;	51
	За заявами родичів та знайомих потерпілих;	10
	За заявами свідків;	5

	За повідомленнями медичних установ; За повідомленнями страхових організацій.	33 1
10.	Чи зустрічалися Ви у своїй практиці з випадками завідомо неправдивих повідомлень про спричинення тілесних ушкоджень?	
	Ні; Так, часто; Так, не часто.	62 5 33
11.	Як часто при розслідуванні злочинів даної категорії проводиться дослідча перевірка?	
	Завжди; У переважній більшості випадків; Приблизно у половині випадків; Рідко.	78 11 7 4
12.	При плануванні Вами найбільш часто висувалися версії:	
	Про суб'єкт злочину; Про подію злочину; Про мотив вчинення злочину; Про місце вчинення злочину; Про спосіб вчинення злочину; Інше.	35 12 32 4 15 2
13.	Чи всі версії перевірені під час розслідування кримінального провадження?	
	Так; Ні.	83 17
14.	Під час розслідування найбільшу складність викликало доказування наступних обставин:	
	Про особу злочинця; Про час злочину; Про мотив вчинення злочину; Про місце вчинення злочину; Про спосіб вчинення злочину; Інше.	22 13 27 6 30 2
15.	Чи існують випадки недостатньої взаємодії слідчих та оперативних співробітників при розслідуванні тілесних ушкоджень?	
	Ні; Так, у деяких випадках; Так, приблизно у половині випадків; Так, у більшості випадків; Інше.	23 46 12 18 1
16.	Найбільшу складність викликало проведення наступних слідчих дій:	
	Огляд місця події; Освідування;	31 16

	Допит свідків;	11
	Допит підозрюваного;	13
	Відтворення обстановки та обставин події;	7
	Пред'явлення особи для впізнання;	4
	Обшук (виймка);	2
	Проведення судових експертиз.	16
17.	Які причини заважають ефективному проведенню слідчих дій по справах даної категорії?	
	Протидія розслідуванню;	58
	Недостатній рівень взаємодії слідчих та оперативних співробітників;	26
	Інше.	16
18.	Чи існують тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідування тілесних ушкоджень?	
	Так.	30
	Ні.	70
19.	Чи завжди проводиться огляд місця події при розслідуванні злочинів вказаної категорії?	
	Ні, через тривалий час, що пройшов після вчинення злочину;	44
	Ні, з інших причин;	8
	Так.	48
20.	Чи проводили ви освідування:	
	так;	76
	ні,	24
21.	Чи необхідно освідування призначити невідкладною слідчою дією:	
	Так,	61
	Ні,	39
22.	Чи існують тактичні особливості проведення освідування при розслідування тілесних ушкоджень?	
	Так.	45
	Ні	55
23.	Чи існують тактичні особливості допиту свідка та потерпілого при розслідування тілесних ушкоджень?	
	Так.	50
	Ні.	50
24.	Чи існують тактичні особливості допиту підозрюваного при розслідування тілесних ушкоджень?	
	Так.	45
	Ні	55
25.	Чи існують тактичні особливості відтворення обстановки та обставин події при розслідування тілесних ушкоджень?	

	Так. Ні.	38 62
26.	Чи існують тактичні особливості слідчого експерименту при розслідування тілесних ушкоджень?	
	Так. Ні	18 82
27.	Чи існують тактичні особливості призначення експертиз при розслідування тілесних ушкоджень?	
	Так. Ні.	38 62
28.	Які види експертиз по даній категорії кримінальних проваджень призначалися Вами?	
	Судово-медична експертиза для визначення характеру та ступеню тяжкості тілесних пошкоджень підозрюваного;	26
	Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза);	16
	Експертиз слідів ніг людини та взуття;	10
	Експертиза холодної зброї;	17
	Експертиза вогнепальної зброї;	11
	Психологічна експертиза;	16
	Інше:	4
29.	Причинами не призначення вище перерахованих експертиз було:	
	Відсутність необхідних спеціалістів;	7
	Відсутність необхідних речових доказів;	39
	Відсутність необхідності виходячи з матеріалів кримінальної справи;	50
	Інше.	4
30.	Які слідчі дії були вирішальним під час розслідування кримінального провадження	
	Огляд місця події;	14
	Освідування;	5
	Допит свідків;	19
	Допит підозрюваного;	11
	Слідчий експеримент;	16
	Пред'явлення для впізнання;	11
	Обшук (виїмка);	5
	Проведення судових експертиз.	19

Наукове видання

**Бондаренко Олена Григорівна
Гольдберг Наталя Олександрівна**

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ
ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ,
ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО**

Монографія

Підписано до друку 18.07.2025. Формат 60×84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 13.3. Наклад 300. Зам. 249.

Надруковано у «Видавництво Людмила»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 5303 від 02.03.2017

«Видавництво Людмила». 03148, Київ, а/с 115

Тел./факс: +380504697485, 0683408332.

E-mail: lesya3000@ukr.net